

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

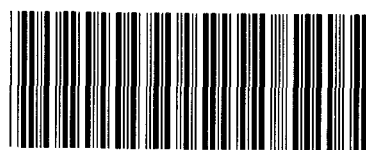
Diplomová práce

Kateřina Pánková

České pivovarnictví 1869 - 1918, podnikatelské strategie, kartelizace, odbyt.

(Czech breweries 1869 – 1918, business strategies, cartels, sales)

Q

2551208346

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

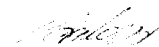
Poděkování:

Chtěla bych vyslovit své velké poděkování vedoucímu této diplomové práce Prof. PhDr. Eduardu Kubů Csc. za jeho příkladné a především podnětné vedení a inspirativní připomínky, které obohatily moji práci.

Prohlašuji, že jsem svoji práci vypracovala samostatně, s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 30. 7. 2010

Kateřina Pánková

Anotace

Diplomová práce se snaží postihnout základní faktory formující vývoj pivovarnictví na našem území v letech 1869-1918. Činí tak pomocí analýzy fungování tří podniků, které představují tři odlišné cesty k pivovarskému velkopodnikání. Analyzovány jsou především mechanismy fungování podniku, organizace prodeje, technologická úroveň a zapojení do procesu kartelizace. Kartelizaci je věnován rovněž samostatný oddíl práce, který formuluje jednak specifika pivovarské kartelizace a její důležitost pro vývoj oboru ve sledovaném období.

Annotation

This thesis aims to capture the fundamental factors of development of czech breweries in period 1869 - 1918. It analyzes three big companies, which represent specific ways of organization. It analyzes especially the mechanisms of their business and financial results, technological level, organization of sales and cooperation in cartels. Cartels are discussed separately and mentioned is their importance for the development of the field in the period.

Obsah

1.	Úvod	6
2.	Prameny a literatura.	7
3.	Metody	9
4.1	Dějiny pivovarnictví do roku 1869	10
4.2	Pivovarnictví na našem území mezi lety 1869 – 1918	16
4.3	Pivo v české kultuře druhé poloviny 19. a počátku 20.století	22
5.	Vývoj českého pivovarnictví a jeho podnikatelských strategií	25
5.1	Klasifikační kritéria jednotlivých typů pivovarů mezi lety 1869 – 1918	25
5.2	Právovárečné pivovarnictví - Měšťanský pivovar v Plzni	27
5.2.1.	Organizační struktura	35
5.2.2.	Technicko – technologická modernizace	36
5.2.3.	Odbyt	37
5.2.4.	Export	40
5.2.5	Kartelizace	42
5.3.	Pivovary ve vlastnictví šlechty - Schwarzenberské pivovary, na příkladu pivovaru Louny	43
5.3.1	Organizační struktura	49
5.3.2.	Technicko – technologická modernizace	51
5.3.3	Odbyt	51
5.3.4	Export	52
5.3.5.	Kartelizace	54
5.4	Typ akciový – Akcionářský pivovar Smíchov	55
5.4.1.	Organizační struktura	60
5.4.2.	Technicko – technologická modernizace	61
5.4.3.	Odbyt	62
5.4.4.	Export	63
5.4.5.	Kartelizace	64
5.5.	Srovnání	65
5.5.1	Organizační struktura	65
5.5.2.	Technicko-technologická modernizace	66
5.5.3.	Export	67
5.5.4.	Odbyt	68
5.5.5.	Kartelizace	69
6.	Kartelizace pivovarského průmyslu	70
6.1.	Úloha kartelů v moderních dějinách	70
6.2.	Vývoj kartelového práva	75
6.3.	Kartely z pohledu ekonomických teorií	78
6.4.	Pivovarské kartely	79
6.5.	Kartelizace pivovarského průmyslu na našem území před první světovou válkou	82
6.6.	Příklad první - Schutzverband alpenländischer Brauereien	87
6.7.	Příklad druhý – Smlouva na ochranu odběratelstva	91
6.8.	Založení pivovarské banky jako vrchol kartelizačních snah?	94
7.	Závěr	96
8.	Bibliografie	98
9.	Příloha	103

1. Úvod

České pivo je známé po celém světě. Jedná se o zavedenou obchodní komoditu, která byla a je ceněným zbožím na domácím trhu, stejně jako významným exportním artiklem. Pivovarnictví má na našem území tradici již od středověku. Během relativně krátké doby vymezené druhou polovinou 19. a prvními desetiletími 20. století prodělalo bouřlivý vývoj, kdy se přeměnilo z živnosti na průmysl, z drobného podnikání na velkopodnikání.

Po stránce technologické se pivovary sice začaly modernizovat již v první polovině 19. století, ovšem pouhá technická a technologická modernizace nebyla pro zmíněný přerod dostačující. Musela být komplementována i modernizací v oblasti práva a organizačních struktur. Zlomovou periodu představuje časový úsek let 1869 až 1918, kdy byly položeny základy fungování stavovského pivovarnického sdružení, odborného školství a především úvěrová soustava zesílila do té míry, že technicko technologická modernizace se stala dostupnou pro poměrně velké množství podnikatelských subjektů, jež se v oblasti velkopodnikání již začínají řádově počítat na desítky. Na počátku 20. století se české pivovarnictví stalo nejsilnějším segmentem výroby piva v Rakousku – Uhersku.

Jakými cestami se ubíralo české pivovarnictví k své moderní podobě založené na velkopodnikání a jaké faktory formovaly jeho vývoj, to jsou problémy, které se staly předmětem zkoumání předložené práce. Její osu tvoří komparace vývoje tří významných podniků národního významu, Měšťanského pivovaru v Plzni, Akcionářského pivovaru Smíchov a knížecího pivovaru Louny. Představují charakteristické vývojové typy pivovarů na našem území v dané době. Vycházely z odlišných sociálních a ekonomických podmínek a reprezentují tři zcela unikátní cesty k pivovarskému velkopodnikání. Díky porovnání jejich historie a základních podnikatelských strategií, získáme přehled o attributech nutných pro úspěch v oboru. Nejdůležitější budou výstavba organizačních struktur podniků, pohyb na trhu (jak místním, tak mezinárodním) a zvláště pak jako zapojení do kartelizačních snah. Komparace nám také otevře cestu k poznání, které rozvojové faktory byly pivovarům společné a které naopak byly specifické. Definování vývojových specifik poslouží i analýza zájmových skupin, z jejichž interakcí rezultovaly cesty vývoje českého pivovarnictví (majitelé podniků, hostinští, zaměstnanci).

2. Prameny a literatura

Práce s podobnou tematikou již vznikly v zahraničí, jedná se především o autory německy mluvících, kteří mapují velmi rozsáhlé dějiny německého pivovarnictví. Z těchto publikací si dovoluji uvést jednak práci Mikuláše Teicha¹, která se věnuje dějinám německého pivovarnictví od roku 1800 do roku 1914, za druhé práci o saském pivovarnictví autora Holgera Starkeho.² První zmíněná kniha se vzhledem k badatelské profilaci autora na dějiny chemického průmyslu zabývá z velké části technologií výroby piva a jejími proměnami v druhé polovině 19. století. Vzhledem k tomu, že právě technicko-technologický pokrok byl jedním z důležitých fenoménů rozvoje pivovarského podnikání, je toto zaměření více než na místě. Kniha ovšem poskytuje i poměrně detailní informace k problematice pivovarských spolků a sdružení a také nástin vývoje oboru v německých zemích obecně. Druhá ze zmíněných prací se zabývá přibližně ve stejném časovém rozsahu pouze oblastí Saska. Pro moji práci byla přínosnou především z hlediska materiálového a také proto, že právě Sasko bylo jedním z nejoblíbenějších míst exportu českých pivovarů a saské pivovary velmi často konkurovaly českým podnikům, či porušovaly jejich ochranné známky.

Obě zmíněné publikace se detailně zabývají technickými inovacemi, které vedly od v podstatě domácího podnikání k velkým průmyslovým podnikům. Tento proces, byť nesporně zajímavý, by se však neměl stát hlavním nosným tématem této práce. V předkládané práci jsem zvolila rovněž odlišné časové zakotvení, přičemž za výchozí rok považuji až rok 1869. Ten totiž jasně poskytl v našich podmínkách právní rámec pro moderní pivovarský průmysl a znamenal začátek konkurenčního boje, jehož elementem bylo právě používání nových technických zařízení a další podnikatelské strategie. Již předtím samozřejmě dorazily na naše území některé technologické inovace známé v jiných zemích, ovšem vzhledem k nemožnosti otevřené soutěže v této oblasti průmyslu nebylo pro pivovary nutností novinky využívat. I přes toto v určitém ohledu odlišné pojetí vývoje pivovarnictví byly obě výše uvedené práce určitým předobrazem této diplomové práce.

¹ Teich, M.: Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland, Wien, Böhlau, 2000.

² Starke, H.: Vom Brauerhandwerk zur Brauindustrie, Wien, Böhlau, 2005.

V té vycházím především ze studia dobových periodik, která poskytují v mnohém velmi komplexní přehled o dění v oboru. Odborný pivovarský tisk existoval již od druhé poloviny 19. století, v roce 1873 byl poprvé vydán časopis Kvas, který vycházel nejdříve jako měsíčník, později většinou jako týdeník, či čtrnáctideník. V prvních letech své existence se profiloval jako technologicky zaměřený, ovšem v průběhu 80.let se na jeho stránkách začaly objevovat články zaměřené na administrativní fungování pivovarů, aspekty právní, dále na společenské dění v oboru, apod. Nedílnou součástí časopisu byly i různé pivovarské statistiky. Konkurenčním periodikem se ke konci století staly Pivovarské listy, které ovšem nedokázaly „tradičnější“ Kvas předstihnout, ani kvalitou uveřejňovaných článků, ani počtem čtenářů. V prostředí rakouském potom existovalo obdobné periodikum vycházející pod názvem Österreichische Zeitschrift für Bierbrauerei, jehož první číslo bylo vydáno stejně jako v případě Kvasu v roce 1873. Tento časopis se zaměřoval primárně na prostředí rakouské, ovšem byly zde reflektovány i širší souvislosti celého předlitavského trhu s pivem.

Z dalších periodik zmíním především Kartell – Runschau, časopis věnovaný obecně problematice kartelů především v Německu a Rakousko – Uhersku. Periodikum začalo vycházet v roce 1903 a zaměřovalo se nejen na kartelovou tematiku obecně (právní aspekty, vývoj hospodářství, zapojení bank), ale především zde byly aktuální zprávy rozříděné dle oborů. Je tedy možné díky tomuto časopisu sledovat vývoj nejen pivovarnických, ale také hostinských, či sladařských sdružení a smluv. Tyto zprávy jsou klíčové pro pochopení vývoje oboru před první světovou válkou. Kartell- Rundschau, ačkoli je primárně zaměřena na oblast střední Evropy, přinášela zprávy z celého světa, především ze Spojených států amerických, dále také informovala o mezinárodních kartelových dohodách a představovala tedy velmi přínosný zdroj materiálu pro komplexnější náhled na problematiku kartelů.

Okrajově jsem pro diplomovou práci užila i dalších odborných časopisů, jako byl například Hostimil, vydávaný s podtitulem „Odborný časopis věnovaný živnosti hostinské a výčepnické“. Ten samozřejmě přinášel velmi detailní zprávy o vývoji pivovarnictví a o vztahu mezi hostinskými a výrobcí piva. Především v prvním desetiletí dvacátého století v období napětí mezi oběma stranami jsou stránky periodika plné analýz příčin těchto problémů, včetně nástinů některých netradičních řešení, kterým se budeme věnovat dále.

Pro dějiny českého pivovarnictví, především pro detailní poznání jednotlivých pivovarů, jsou pak velmi důležité jednak nejrůznější pamětní spisy vydávané především u příležitosti výročí, či zajímavých událostí, za druhé podnikové archivy. Jako samostatný

speciální archiv funguje Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s. kde jsou k nalezení fondy týkající se všech čtyř velkých plzeňských podniků, přičemž nejrozsáhlejší fond se zachoval z Měšťanského pivovaru. Další ze zkoumaných pivovarů, Akcionářský pivovar Smíchov má svůj podnikový archiv uložen v rámci velkého fondu Pivovary a sladovny ve Státním oblastním archivu v Praze. Posledními ze zkoumaných pivovarů jsou potom Schwarzenberské pivovary, konkrétně knížecí pivovar v Lounech, jehož podnikový archiv je spolu s dalšími pivovary a sladovnami uložen v SOA Třeboň.

3. Metody

Po metodické stránce jsem se pro svou práci snažila využít především klasických metod využívaných v disciplíně hospodářských a sociálních dějin. Nejprve jsem prostudovala dostupná odborná periodika, díky kterým jsem si utvořila základní osu vývoje oboru ve stanovené době. V návaznosti na celkový vývoj jsem si poté stanovila několik bodů, které se staly určujícími pro stanovení úspěchu, či neúspěchu předem vytipovaných velkopivovarů. U těch jsem poté zkoumala hlouběji jejich dějiny, především na základě archivních fondů. Základním metodou, kterou jsem zde využívala, byla strukturní analýza. Zaměřovala jsem se přitom především na předem zvolená kritéria úspěšnosti pivovarů. Tato kritéria, jako jsou organizační struktura, odbyt, či kartelizace byla podrobena u jednotlivých podniků zkoumání z hlediska efektivity a rentability, následně byla provedena komparace výsledků zjištěných u jednotlivých podniků, jejímž cílem bylo získat komplexnější obraz o vývoji českého pivovarnictví v klíčové době od poloviny 19. století do počátku 1. světové války. Celkově se tedy jedná o práci analyticko – komparativního charakteru.

4.1 Dějiny pivovarnictví do roku 1869

Pivo je po vodě a čaji třetím nejvíce konzumovaným nápojem na světě, mezi alkoholickými nápoji je potom jeho spotřeba celosvětově na prvním místě.³ Dějiny piva a jeho nejrůznějších variant je možné sledovat až do pravěku, ovšem otázka doby a způsobu vzniku prvního piva podobného nápoje je dlouhodobě předmětem zkoumání archeologů, biologů a dalších odborníků. Ke vzniku prvních kvašených nápojů bylo zapotřebí tří základních surovin – vody, obilí a kvasinek. První nápoje podobné pivu jsou pomocí současných metod datovány do období těsně před neolitickou revolucí.⁴

Nedávno publikována kniha evolučního biologa Josefa Reichholfa se zabývá právě touto nejstarší historií piva a jeho důležitostí pro skupiny lidí žijící v době neolitické revoluce.⁵ Na základě archeologických nálezů především z oblasti Mezopotámie je možné dokázat, že nejstarší organické zbytky nápojů podobných pivu pocházejí z doby minimálně před 10 000 lety, některé mohou být dokonce až 12 000 let staré. Autor se dále domnívá, že semena divokých trav nebyla vhodná k výrobě chleba, byla totiž příliš malá na to, aby se při rozmletí dosahovalo dobrých výnosů, na druhou stranu po namočení změkla a dala se vypít. Kultivace obilí a jeho využití pro výrobu chleba tedy probíhalo v době, kdy již varianty piva byly běžnou součástí života nomádských kmenů pohybujících se na území Malé Asie a Evropy.⁶

Nejstarší psaný dokument, který zmiňuje existenci piva je mnohem mladší, jedná se o tzv. Monument Blau, který pochází pravděpodobně z doby před 6000 lety a byl nalezen na území dnešního severního Iráku. V současné době je uložen ve sbírkách British Museum v Londýně. Jedná se o klínopisnou destičku s popisem výroby pšeničného piva určeného jako obětina pro bohyni Nin – Harra. Pivo zmiňují i mladší prameny písemné povahy jako je zákoník starobabylonského krále Chamurabiho (mezi lety 1792 – 1750), který stanovuje velice kruté tresty za ředění a kažení piva, lichvu, atd. Jedná se o nejstarší dokument právní povahy, který se zabývá problematikou piva.⁷

Pro kulturu starověkého Egypta bylo pivo rovněž klíčovou poživatinou. Až do doby nástupu Ptolemaiovců bylo rozšířeno a hojně konzumováno mezi všemi vrstvami

³ Nelson, M.: *The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe*, Ebingdon, Routledge, 2005, str. 1.

⁴ Jedná se tedy o dobu přibližně 10. – 8. tis.př.n.l.

⁵ Reichholf, J. : *Warum Menschen Sesshaft werden?*, Frankfurt am Main, S. Fischer, 2008.

⁶ *Ibidem*, str. 251 – 256.

⁷ *Ibidem*.

obyvatelstva, včetně faraóna, jeho rodiny a dvora.⁸ Egyptané pravděpodobně rovněž zprostředkovali setkání obyvatel Kréty s pivem. Je totiž nesporné, že v minojském období byl i na Krétě konzumován nápoj, který se velice podobal sumerskému, či egyptskému pivu. Po převzetí hegemonie Mykéňany došlo k proměně, egejská oblast se od této doby stala oblastí kultury pití vína. Právě soupeření kultur pití vína a piva je jedním z klíčových faktorů dějin stravování ve starověku. Pro kulturu starověkého Řecka a později i římského impéria, bylo pití vína čímsi symptomatickým, jednalo se o určitý projev odlišnosti od ostatních národů. Tato kultura byla také, především v římském období, přenášena také do provincií mimo vlastní Apeninský poloostrov. Populární bylo například v Galii, kde původní obyvatelstvo před příchodem Římanů pilo především pivo. Zde se podobně jako již dříve v Egyptě podařilo získat pro víno uplatnění, přenesen sem byl ovšem pouze nápoj sám, nikoli způsob jeho konzumace. Galové si mimo jiné nikdy neosvojili středomořský zvyk mísit víno s vodou. Mezi Germány se poté kulturu pití vína nepodařilo přenést téměř vůbec. Drželi se výroby piva, které nevyráběli jen z obilí, ale také z luštěnin a dalších plodin. Reference o germánském pivu podal například Tacitus ve svém spise *Germania*, kde píše, že Germáni milují jakousi vínu podobnou omáčku vyráběnou z ječmene či pšenice. Kulturní výměna ovšem probíhala oběma směry a tzv. barbarské národy naučily římské obyvatele pití piva, které bylo například mezi římskými legionáři v Británii velice oblíbeno.

V trendu upřednostňování vína pokračovalo také křesťanství, které stavělo své základy na židovství a řecko-římské tradici. Není proto překvapující, že zde byla přijata dogmatika chleba a vína. Z toho důvodu bylo víno s postupující christianizací rozšiřováno po celé Evropě, v místech kde nebylo vhodné zakládat vinice, alespoň kvetl obchod s vínem. To bylo transportováno především po velkých řekách, jako byl Rýn, či Dunaj. Pivo, které bylo důležitou součástí festivů neolitu a poté kultur starověkého Sumeru a Egypta, bylo nyní zbaveno svého sakrálního významu a stalo se běžnou potravinou.

Pro období raného středověku existují písemné zprávy o vaření piva z doby karolínské. V pramenech této doby můžeme najít zmínky o lidech označených jako

⁸ V období helénismu se díky řecko-římským vlivům podařilo změnit v Egyptě kulturu pití piva na kulturu pití vína. Řeckým obchodníkům se totiž podařilo přesvědčit místní elity o nezbytnosti pití vína coby záležitosti společenské prestiže. Vaření piva bylo v období vlády Ptolemaiovců svěřeno státnímu monopolu, kterým byla jeho výroba silně omezena. Tento monopol byl zrušen až poté, co se Egypt stal římskou kolonií. Kulturu pití piva se ovšem již nepodařilo nikdy obnovit v takovém rozsahu jako předtím. Nelson, M.: *The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe*, Ebingdon, Routledge, 2005, str. 25 – 38.

siceratores, přičemž sicera bylo označení užívané pro alkoholické nápoje mimo víno.⁹ Pro následující staletí existuje poměrně malé množství pramenů, které by výrobu nebo konzumaci piva popisovaly. Z těch, které jsou k dispozici, můžeme usoudit, že velmi důležitou roli v tomto případě hrály kláštery. Již Benedikt z Nursie se při psaní první řehole musel vypořádat s otázkou, zdali je pro mnichy vhodné konzumovat pivo. V tomto případě se jednalo především o pivo vyráběné přímo kláštery. Tento problém byl opětovně řešen na církevních synodách v Cáchách v letech 816 a 817, kde nakonec znovu potvrzena možnost konzumace piva pro příslušníky řehole. Jiným pramenem ilustrujícím raně středověké klášterní pivovarnictví je plán pro klášter St. Gallen.¹⁰ Na tomto plánu, který je považován za ideální rozvržení benediktýnského kláštera, jsou vyobrazeny celkem tři budovy pivovarů – jeden měl sloužit pro potřeby řeholníků, jeden pro vážené návštěvy, poslední pro potřeby poutníků a chudých, kteří do kláštera přicházeli. Pro oblast německy mluvících existuje ještě další velmi výmluvný příklad klášterního pivovarnictví, neboť klášter Weihestephan u Freisingu je dnes nejstarším kontinuálně fungujícím pivovarem na světě s rokem zahájení výroby mezi lety 1140 a 1143.¹¹

Karolínské období je pro dějiny pivovarnictví důležité ještě z dalšího důvodu, právě tehdy totiž začala stoupat důležitost chmele pro výrobu piva. Chmel, dnes klíčová pivovarnická surovina, nebyl ve starověku k přípravě piva využíván vůbec a ve středověku k tomu docházelo jen ojediněle.¹² Masivně začalo být chmelené pivo vařeno až od 18. století. V karolínské době se již ovšem setkáváme se záznamy o pěstování chmele.¹³ První chmelnice jsou zmiňovány v dokumentech Pipina III Krátkého, první doklad o vaření piva z chmele potom ve statutech Adalharda st., který byl v první polovině 9.stol. opatem v klášteře sv. Petra a Štěpána v Corbie. Za oblast rozvoje chmelařství můžeme tedy považovat oblast Ille de France a okolí, odkud se tato plodina ve své kultivované formě rozšířila velice rychle po celé Evropě.¹⁴

⁹ Ibidem, str. 70.

¹⁰ Jedná se o ideální plán kláštera, který byl zhotoven okolo roku 820 pravděpodobně ve skriptoriu v klášteře v Reichenau, Opatem z Reichenau Heitem byl zaslán opatu Gozbertovi ze St.Gallen. Plán představuje nejucelenější pohled na fungování a strukturu benediktýnských klášterů raného středověku. Jedná se o koncepci rozlehlého, přesto precizně organizovaného areálu, který měl sloužit mnichům k naprosté soběstačnosti. Conant, K.J.: Carolingian nad Romanesque Architecture 800 to 1200, Penguin Books, Edinburgh, 1959.

¹¹ Hoffman, M.: 5000 Jahre Bier, Frankfurt am Main, Alfred Metzner Verlag, 1956, str. 58.

¹² Jiné názory ovšem tvrdí, že chmel využívali k vaření piva Židé, kteří prošli tzv. babylónským zajetím, zde se seznámili s babylónskou kulturou pití piva a toto pak vařili právě s příměsí chmele. Ibidem, str. 27.

¹³ Chmel byl ve starověku považován za planý a tudíž v zemědělství nevyužitelný a občas byl konzumován jako náhražka chřestu.

¹⁴ Nelson, M.: The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe, Ebingdon, Routledge, 2005, str.70 – 80.

Na našem území byli prvními konzumenty piva Keltové a Germáni, kteří stejně jako jejich příbuzní v jiných částech Evropy vyráběli pivo z nejrůznějších v zemi dostupných surovin. První písemná zmínka o výrobě piva na našem území je ovšem spojena až s klášterním prostředím, zmiňováno je stejně jako víno v listinách souvisejících se založením kláštera v Břevnově v roce 993. Nejstarší dokladem o pěstování chmele je potom nadační listina knížete Břetislava, kterou uděloval kapitule sv. Václava ve Staré Boleslavi desátek z chmele z dvorů v Žatci, Staré i Mladé Boleslavi. Církev byla tedy v našem prostředí nejtradičnějším výrobcem piva, na rozdíl od německy mluvících zemí si ovšem nedokázala díky dějinnému vývoji udržet ve výrobě svoji kontinuitu.¹⁵

Od dvanáctého století došlo k rozvoji vaření piva také v královských městech a to na základě privilegia udělovaného panovníkem, tzv. várečného práva. To umožňovalo všem majitelům domů uvnitř městských hradeb v těchto domech vařit a prodávat pivo. V této souvislosti je důležité uvést, že právo se nevztahovalo na jedince, ale na nemovitost. Právě vázanost práva na určitý dům vedla později, již v době rozvoje moderního pivovarnictví, ke spekulacím s právovárečnými domy, ke kterým odcházelo například v Plzni, či v Českých Budějovicích především v prvním decenniu dvacátého století.

Jednotlivá města se ovšem ve středověku odlišovala v nařízeních, která místně ještě více várečné právo specifikovala a omezovala, například jen na domy stojící na rynku, nebo jen na technicky vybavené domy (tedy domy se sladovnou). Ve středověku probíhala výroba piva většinou domácí způsobem, ve 13. a 14. století bylo obvyklé, že si měšťan sám obstarával výrobu sladu, vaření piva i následnou distribuci produktu. Domácí výroba brzy přestala v některých městech vyhovovat, proto byly zakládány pivovary a sladovny společné.

Vařit a prodávat pivo tedy bylo privilegiem, nikoli řemeslem. Za řemeslo bylo ovšem od 14. století považováno sladovnictví, což vedlo ke vzniku sporu o právo vařit pivo, který v našem prostředí probíhal v období vrcholného středověku. Měšťané, kteří se věnovali přípravě sladu, se totiž pokusili získat monopolní postavení na trhu a snažili o to, aby se várečné právo vztahovalo pouze na ně. Podle rozhodnutí Václava IV. z roku 1398 bylo ovšem pivovarnictví dále považováno za obchod¹⁶, nikoli za řemeslo a mohlo proto být provozováno všemi právovárečnými měšťany bez rozdílu. Právováreční měšťané, kteří

¹⁵ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 12 – 14.

¹⁶ Postavení pivovarnictví jako obchodu bylo ovšem poněkud problematické. Nejednalo se o nákup zboží a jeho distribuci, ale o výrobu zboží a jeho prodej, proto by bylo na míře považovat pivovarnictví spíše za řemeslo.¹⁶
Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999

nebyli zároveň sladovníky, ovšem nesměli vyrábět slad na prodej třetí osobě, neboť by tím narušovali výsady sladovnického řemesla. To bylo jediným vítězstvím sladovníků v tomto sporu. Ovšem i jich se týkala určitá omezení, některá města jim zakazovala vyvážet slad mimo své hradby, případně jej prodávat okolní šlechtě. Spory mezi právozářníky a sladovníky ovšem i přes toto nařízení panovaly dále a za Vladislava II Jagellonského podnikli sladovníci opakovaný pokus získat pro sebe monopol na výrobu piva ve městech, roku 1477 však bylo panovníkem potvrzeno původní Václavovo nařízení.¹⁷

V období raného novověku se začala uplatňovat více poslední velká zájmová skupina, která chtěla participovat na výnosné pivovarské výrobě, tedy šlechta. Ta se zpočátku specializovala jen na výrobu určitého druhu piv. Sorty piva, které byly v středověku a raném novověku vyráběny, byly pivo světlé pšeničné a tmavé ječné. Města se specializovala především na výrobu piva pšeničného,¹⁸ ječné pivo, které bylo obecně považováno za levnější variantu, bylo poté doménou šlechty. Ta mohla pivo vařit i na základě várečného práva, pokud šlechtic vlastnil dům uvnitř města. Takové domy byly ovšem přímou konkurencí právozářného měšťanstva a to je tedy zatěžovalo speciálními dárkami a poplatky. Další z možností byla výroba piva v poddanských městech, nebo na šlechtickém velkostátku. Vstup šlechty do pivovarského podnikání znamenal malou revoluci, která zcela změnila vztahy v tomto odvětví. Rozvoj šlechtického pivovarství v raném novověku je možné v některých aspektech přirovnat ke zrušení propinačního práva v roce 1869.

Šlechta totiž přirozeně začala své pivo distribuovat do svých poddanských měst a vesnic, které ovšem dříve byly sférami vlivu městského pivovarnictví. Města vzhledem k tomu, že se pivo, pokud nebylo definováno jinak, mohla vařit v každém domě, měla nasycený trh a musela svá piva vyvážet. Hlavním místem vývozu byla předměstí a dále města a vesnice v regionu. Právě zde vznikla třecí plocha mezi zájmy šlechty a měst. Spor o právo vařit pivo mezi šlechtou a královskými městy vypukl naplno v průběhu osmdesátých let patnáctého století. Jeho jádrem byl fakt, že šlechta vařila ve svých městských domech pivo, které pak chtěla dále distribuovat, což měšťanstvo považovalo za zásah do svých práv. Částečné řešení poskytla až tzv. Svatováclavská smlouva z roku 1517 vydaná Ludvíkem Jagellonským, která stanovila, že šlechta má na dobu šesti let

¹⁷ ¹⁷ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 21.

¹⁸ Jednou z mála výjimek bylo město Rokycany, které se téměř převážně specializovalo na tmavé ječné pivo. Janáček, J.: Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století, Praha, Československá akademie věd, 1959.

právo vařit pivo pro vlastní potřebu ve svých městských domech, ale nesmí je o výročních trzích prodávat.¹⁹ Výsada vařit pivo na šlechtických usedlostech se prodloužila natrvalo. Šlechta navíc nemusela z piva uvařeného na venkovských statcích nemusela platit posudné. Ovšem boje mezi vrchnostenskými pivovary a právovárečnými měšťany probíhaly ještě v následujících desetiletích.²⁰

Tyto souboje dokumentoval i Pavel Janáček v knize Pivovarství v českých královských městech v 16. století a to na příkladu Loun. Zde odbyt do okolních vesnic postupně v průběhu století klesal. Jednalo se o zmenšení okruhu odběratelů o 66%. Celkový vývoz přepočítán na vědra neklesl o tolik, problém byl tedy především geografický, zmenšil se okruh, kam mohlo být pivo exportováno. Postupně vývoz pšeničného piva z Loun téměř úplně ustal, na čas se podařilo krizi zmírnit přechodem na výrobu levnějšího ječného piva, ovšem i tak města zaznamenala porážku od šlechtických velkostatků. Přechod na ječné pivo byl způsoben rovněž nedostatkem pšenice v době okolo roku 1600, který trval v podstatě po celé období třicetileté války.²¹

Úspěšný a rychlý vstup šlechty do pivovarského podnikání byl zapříčiněn především snadnou dostupností surovin, které pocházely ve valné většině případů z vlastních zdrojů a také zajištěným odbytem, neboť pivo bylo distribuováno poddaným v rámci panství. Z tohoto důvodu nebylo pivo zde vyráběné příliš kvalitní a bylo určené k rychlé spotřebě v místě výroby. Odpad produkovaný při výrobě piva nacházel na velkostatku další využití například v podobě krmiva pro dobytek. Význam pivovarnictví na velkostatku byl především ve zhodnocování obilí, které zde bylo produkováno a přinášelo rovněž peněžní zisky.²² Šlechtické pivovary na velkostatech neměly příliš vysoký výstav, pokrývaly pouze lokální spotřebu, což je také jeden z důvodů, proč později v 19. století nebyly schopné více konkurovat nově zakládaným velkopivovarům právovárečným a později akciovým. Jedny z mála šlechtických pivovarů, které si udržely významné postavení na trhu i po roce 1869, byly například Schwarzenberské pivovary v Třeboni, či Lounech, nebo pivovar Fürtenberský v Krušovicích.

¹⁹ „Item což se piva vaření dotýče, ta věc mezi stavy panským a rytířským a stavem městským jest odložena až do šesti let od nynějšího času pořád zběhlých, a to bez újmy každé strany vši a všeliké spravedlnosti. Též také všecky záповědi a pokuty proto, aby k městóm a trhóm jich vezeno nebylo, minúti mají, kteréž sú se více z nelibosti nežli jaké potřeby až do těchto časů dály. Což se pak lidí obecních sedlckých dotýče při piva na prodaj vaření, to stůj nálezu krále Jiřího slavné paměti.“ Fancek, J.: Svatováclavská smouva, Praha, Havran, 2006, str. 105.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, str. 57.

²² Maur, E.: Český komorná velkostatek v 17. století: Příspěvek k dějinám „druhého nevolnictví v českých zemích. Praha, Univerzita Karlova, 1976.

Až do počátku 19. století ovšem nemůžeme ani u jednoho z výrobců, tedy církve, měst, či šlechty, hovořit o moderním pivovarnictví. Jeho nástup byl podmíněn několika faktory, z nichž první byl technologický rozvoj umožňující zvětšení objemu výroby, zvýšení efektivity a také zvýšení kvality vyráběného produktu. Vyšší kvalita byla důležitá především kvůli transportu piva, rádius odbytu se začal postupně zvětšovat a pivo muselo vydržet déle požitelné. Rozvoj pivovarnictví v moderní podobě byl tedy v českých zemích podmíněn především technologickým pokrokem, dále novinkami v zemědělské výrobě a v neposlední řadě byly hnacím motorem změny taky nové právní úpravy, které umožnili zakládání akciových velkopivovarů a ukončili po staletí platný monopol tří tradičních výrobců na našem trhu.

4.2 Pivovarnictví na našem území mezi lety 1869 – 1918

Obecně lze za dobu zrodu moderního pivovarského průmyslu na našem území považovat až rok 1869. Dne 30. dubna tohoto roku byl totiž zrušen propinační zákon, čímž došlo k ukončení dosavadního monopolního postavení některých pivovarských a lihovarských subjektů a otevřel se nový prostor pro zakládání podniků akciových. Tento krok samozřejmě vzbudil bouřlivou diskuzi i nelibost ze strany „tradičních“ výrobců. Jelikož byli většinou poměrně úzce navázáni na státní správu (jednalo se především o velké šlechtické rodu, či majetné měšťanské rodiny), podařilo se vyjednat alespoň systém kompenzací, které měly stávajícím pivovarům nově vzniklou situaci poněkud ulehčit. V rámci těchto opatření byla stanovena přechodná dvacetiletá lhůta, s trváním do 1.6. 1889, která zavazovala ty, kteří chtěli požádat o koncesi umožňující vaření piva či kořalky, k zaplacení 5000 respektive 2000 zlatých. Peníze získané z těchto koncesí měly být přerozděleny výrobcům činným již před rokem 1869.²³

Teprve od tohoto data tedy můžeme hovořit o českém pivovarnictví jako o moderním. Je sice pravdou, že z hlediska technicko – technologického byly některé podniky modernizovány již dříve, ovšem tímto právním krokem bylo na tuzemském trhu s pivem konečně dosaženo principu volné konkurence. Od konce šedesátých let tedy bylo pro pivovary extrémně důležité, aby se vyrobenému pivu dostalo dostatečného odbytu, neboť došlo k rozšíření nabídky na trhu a odběratelé měli možnost svobodně volit mezi

²³ Hojek, J.: Spolek pro průmysl pivovarský, Praha, 2000.

jednotlivými podniky. Od tohoto data tedy můžeme pozorovat eskalaci boje o každého odběratele, což je jedním z klíčových témat, na která bych ráda ve své práci zaměřila.

Kromě zrušení propinačního práva byl pro pivovarský průmysl v devatenáctém století charakteristický další rys, tedy modernizace výroby a přechod na moderní technologie. I k tomuto procesu modernizace technologií docházelo především v po roce 1869. Nově založené podniky se snažily využít všech dostupných prostředků k modernizaci, podniky stávající se musely nutně zaměřit na modernizaci zastaralého vybavení.

Ještě na počátku 19. století valná část pivovarů zachovávala i několik set let staré postupy výroby. Již v této době se ovšem výrazně prosadil se svými inovativními metodami „nestor moderního českého pivovarnictví“, sládek František Ondřej Poupě²⁴. Ten se narodil v Českém Šternberku jako syn kováře, v letech 1768 – 1772 se poté vyučil u svého staršího bratra Jana sladovnictví. Jako sládek pracoval například v pivovarech ve Štěkní u Písku, Tachově, Hořovicích, ve Slaném a na konci své kariéry v obecním pivovaru v Brně. Na všech svých působištích se snažil o zavedení tehdy moderních postupů výroby. Postupně své názory publikoval a věnoval se rovněž činnosti pedagogické. Během svého působení v Brně zde založil pivovarskou školu, což byl v té době celosvětový unikát. Zde přijímal uchazeče nejen z Čech, Moravy a Slezska, ale také z území dnešního Rakouska či různých německých států. Tuto školu absolvovali mimo jiné také budoucí sládci a majitelé významných vídeňských podniků jakými byly St. Marx, Hüttelsdorf, Schwechat, apod.²⁵

Nejnámější Poupětovy teoretické spisy, určené jak pro posluchače školy, tak pro pivovarskou veřejnost, jsou německy psané *Die Kunst des Bierbrauens* z roku 1794, *Versuch einer Grundlehre der Bierbrauerei in katechischer Form* z roku 1779 a konečně česky psané *Počátkové základného naučení o vaření piva* z roku 1801. V nich se mimo jiné snaží propagovat používání nových přístrojů, jako byly teploměry, hustoměry, ale rovněž technologii spodního kvašení. Zároveň se snažil o technologickou kodifikaci pivovarské výroby.²⁶

I díky působení Františka Ondřeje Poupěho bylo zcela evidentní, že bez odborného školství nemohla být v řadách pivovarských zaměstnanců šířena osvěta. Proto byla v roce 1816 podána zemskému výboru žádost, aby mohla být škola, či lépe řečeno odborné

²⁴ Žil mezi lety 1753 – 1805.

²⁵ Basařová, G. – Hlaváček, I.: *České pivo*, Pacov, Nuca, 1999, str. 130 – 132.

²⁶ *Ibidem*.

kurzy, zřízeny při pražské technice. První přednášky zaměřené na pivovarskou chemii zde proběhly v roce 1818. Nejvýznamnějším z přednášejících byl Karel Napoleon Balling²⁷, který je autorem dalšího zásadního díla Die Gärungschemie a stal se rovněž uznávaným jako zdokonalitel sacharometru. Díky zdokonalení a následné propagaci sacharometru se stal velmi důležitým nejen pro vývoj českého pivovarnictví, ale také cukrovarnictví.²⁸

Ani v roce 1818 otevřený kurz na technice však nebyl dostačujícím pro výchovu nových pivovarských kádrů. U nich nebylo nezbytné vzdělání na takové úrovni, jaké poskytovaly zmíněné kurzy, avšak bylo nutné zřídit zcela speciální střední školy. Především v souvislosti s možností zakládání akciových pivovarů bylo podstatné zvýšit počet kvalifikovaných sil v pivovarském průmyslu. První z odborných škol byla založena roku 1868 a poskytovala denní a večerní studium. Ústav byl velmi dobře zajištěn z hlediska pedagogického sboru, působili zde význační sládci s mnohaletou praxí jako byl například Antonín Schmelzer, či Karel Tiller. Škola procházela v dalších obdobích různými transformacemi, v roce 1910 k ní byla zřízena ještě Vyšší sladovnická škola, učená pro výchovu středních technických pracovníků.

Velmi důležitým a zcela novým elementem byla v druhé polovině 19. století kromě etablování pivovarského školství také činnost spolková. V roce 1873 byl zřízen Spolek pro průmysl pivovarnický v Království českém. Jeho pole působnosti bylo značně široké – od odborných aktivit, jako bylo garantování úrovně pivovarských škol, přes záležitosti sociální, jako bylo speciální pojištění, či fondy pro vdovy a sirotky po pivovarnických zaměstnancích, až po záležitosti politické. V nich se spolek angažoval jako jednotný hlas českého pivovarnictví především v problematice zvyšování pivní daně. Nejvýznamnější postavou, která stála v čele spolku, byl bezesporu František Chodounský. Ten byl sládkem znalým praxe, přesto se věnoval i teoretickému bádání, především v oblasti morfologie chmele a byl i uznávaným autorem odborných publikací. Na konci svého života se věnoval rovněž pedagogické činnosti na střední i vyšší odborné škole.²⁹

Veškeré výše popsané aktivity čelních představitelů českého pivovarnictví byly klíčovými z hlediska vývoje oboru. Bez dobře zakořeněných spolkových struktur, které na sebe navíc vzaly úlohy sociální garantů a bez řádně rozvinutého systému středních, vyšších ba i vysokých škol, by se nemohl obor dostatečně rozvinout. Kromě těchto aspektů však velkou roli hrála také již tolikrát zmiňovaná technická vyspělost.

²⁷ Žil mezi lety 1805 – 1868.

²⁸ Ibidem, str. 133.

²⁹ Ibidem.

Největší technologickou novinkou, která se začala uplatňovat v pivovarech na území habsburské monarchie především v druhé čtvrtině devatenáctého století, byla technologie spodního kvašení. Ta umožňovala vyrábět pivo kvalitnější a především trvanlivější. Při přechodu na tento typ výroby se muselo počítat i s úpravami výrobního zázemí pivovarů, neboť technologie spodního kvašení vyžaduje předně nižší teploty a výroba piva touto metodou trvá déle než při svrchním kvašení.³⁰ Proto musely být ve většině podniků modernizovány především sklepy a ledárny, stejně jako musely být zvětšovány skladovací prostory.

Jako jedni z prvních experimentovali s metodou spodního kvašení ve svých pivovarech Schwarzenberkové již v první polovině 19. století. Ovšem ještě v době okolo roku 1850 byly pivovary vyrábějící pomocí této technologie v naprosté menšině, a pouze o něco větší procento pivovarů zkoušelo ve své výrobě zavádět současně obě technologie. Například Měšŕanský pivovar v Plzni se však orientoval již od svého založení v roce 1842 pouze na spodní kvašení.

K zkvalitnění výroby samozřejmě dopomohla i větší mechanizace výroby piva, která se uskutečnila i díky domácím strojírenským firmám, jako byly například J.Martínek, Noback a Fritze, Novák a Jahn, Ringhoffer, Škodovy závody, nebo Českomoravská Kolben-Daněk, které vyráběly specializované pivovarské a sladařské stroje. Z prostředí českých zemí vyšly rovněž i některé vynálezy, které napomohly mechanizaci světového pivovarského průmyslu. Jednalo se především o vynálezy inženýra Josefa Heindleho a bratří Josefa a Jana Ječmenů. První jmenovaný sestrojil nejdříve lískové a potom také bubnové klimatizované sladovadlo včetně hvozdu, což značně vylepšilo podmínky a standardizaci sladovacího procesu během celé sladovací kampaně. Bratři Ječmenové v roce 1873 vynalezli žlábkové sladovadlo a mechanický hvozď, které se velice brzy začaly uplatňovat jak v Čechách a Rakousku, tak například i v Německu, ve Francii, či v Dánsku. Z dalších novinek, které přinesla do pivovarské výroby druhá polovina 19. století jmenujme například zavedení parního pohonu, vaření párou, strojních chlazení, pneumatické sladování, apod. Další novinkou byla poté výroba lahvového piva, k níž byly počátkem 20. století zhotovovány celé nové stáčecí linky.³¹

V první polovině sedmdesátých let bylo v Čechách založeno celkem 41 nových pivovarů, z těch nejvýznamnějších můžeme jmenovat například První plzeňský akciový

³⁰ Proces vlastního spodního kvašení trvá přibližně 10 dní, pivo poté musí ještě dozrát v sudech, což je proces, který zabere několik týdnů, výroba pomocí svrchního kvašení se naopak pohybuje okolo jednoho týdne.

³¹ Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str. 71.

pivovar – známější pod označením Gambrinus (1869), Smíchovský akcionářský pivovar (1869), Ringhofferův pivovar ve Velkých Popovicích (1872), nebo Brněnský akciový pivovar (1872). I přesto tento zakladatelský boom ovšem celkový počet pivovarů klesal, s nástupem moderních velkopivovarů přirozeně zanikaly některé menší podniky, které byly především v držení šlechty, která je za poplatek najímala pachtýřům. Svým vybavením ani objemem výroby nebyly takové podniky schopné konkurovat moderní průmyslové výrobě.

Je ovšem nutné zmínit, že ačkoli na jedné straně počet pivovarů v druhé polovině devatenáctého století klesal, na straně druhé podstatně vzrostl výstav piva na jeden pivovar. V roce 1835 bylo v Čechách celkem 1087 pivovarů, jejichž celkový výstav činil 1 966 004 hl, naproti tomu v roce 1900 bylo na našem území již jen 804 pivovarů, které však měly dohromady výstav 11 967 813 hl.³²

Vzhledem ke stále vzrůstajícímu výstavu a stále lepší pozici českého piva v zahraničí byl právě tento artikl, podobně jako jiné výrobky potravinářského průmyslu podroben poměrně vysokému nepřímému zdanění. Stát čerpal z daní z piva, cukru, či lihovin nemalé prostředky, kterými mohl financovat svoje další aktivity. Vzhledem k tomu, že objem výroby neustále stoupal, snažil se stát logicky získat co nejvíce. Pro devatenácté století se tedy dávky z piva staly velmi diskutovaným problémem. Přirozeně se nejednalo o nový fenomén, pivo bylo určitými způsoby zpoplatněno již od středověku. Například v roce 1228 museli pivovarníci platit královskému číšníkovi z každé várky piva 12 denárů. Od roku 1481 musela města platit tzv. povárné, z každého strychu obilí použitého na výrobu „bílého piva“ se platil jeden groš, o deset let později byla tato dávka zavedena i pro pivovary šlechtické a církevní. V průběhu raného novověku se principy zdanění piva několikrát obměnily, především byly vedeny spory o to, zdali se bude platit ze sladu použitého na výrobu, nebo až z vyrobeného piva. Od roku 1775 se platila daň z požívání nápojů, z každého sudu 3 zlaté, každý jedenáctý a dvanáctý sud se nepočítal. V roce 1805 vyšel tzv. doplňkový patent, který stanovil povinnost ohlašování každé várky na plný var pod trestem tří zlatých. Také tzv. všeobecná potravní daň z roku 1829 měla rovněž zabránit různým podvodům.³³

Roku 1852 prošla daňová soustava zásadní úpravou, od níž se platily poplatky již nejen podle množství vyrobeného piva, ale také podle jeho „sladkosti“, přičemž za

³² Ibidem.

³³ Ibidem, str. 25.

minimum bylo stanoveno 12 stupňů sacharometrických a zředění várek pod jedenáct stupňů bylo zakázáno.³⁴ Od roku 1857 potom bylo povoleno vyrábět mladiny slabší, minimálně však 9 stupňů sacharometrických. O dva roky později se zvýšily poplatky z piva o celých 20 % a zároveň byly zavedeny nové míry a váhy. Díky těmto změnám se nyní platilo 16,7 krejcaru z jednoho hl piva a jednoho sacharometrického stupně. V roce 1883 byla v souvislosti s přípravou nového finančního zákona uspořádána anketa o reformě pivní daně, kde při jednáních pivovarnickou veřejnost zastupovali odborníci František Hejtmánek a Karel Urban. Dne 17.července1899 byl vydán nový zákon o zdanění piva, přičemž se jednalo o reformu, o níž se hovořilo již od roku 1860.³⁵

Zároveň s těmito jednáními se objevily i snahy zavést též zemskou dávku z piva, která měla být daní ze spotřeby a samozřejmě zcela nezávislá na státní, proti čemuž se velice ostře ohrazovaly jak samotné pivovary, tak například Spolek pro průmysl pivovarský. Reakcí na rozhodnutí zemského sněmu, který v roce 1901 zavedení nové zemské dávky z piva odsouhlasil, bylo okamžité zdražení cen piva hostinskými, kteří očekávali, že budou muset od vstoupení zákona v platnost od pivovarů odebírat pivo za vyšší ceny. Na to ovšem reagovali také konzumenti, kteří pít piva buď omezili, nebo s ním úplně přestali. Byly dokonce zaznamenány snahy organizovat stávky konzumentů piva.

V období okolo přelomu století se tedy nejsledovanějším tématem v odborných pivovarských kruzích stalo zavedení zemské dávky z piva. Navrhovaná výše daně byla v roce 1902 1 koruna a 40 haléřů na hektolitr a dohromady s pivním krejcarem neměla přesáhnout hodnotu 3 korun a 40 haléřů. Jako obecný důvod pro zavedení nové pivní daně zákonodárci uváděli nedostatek financí na platy učitelů, které tedy měly být kryty z této nové dávky.

Průběžně po celý rok 1902 se stránky odborného pivovarského tisku plnily debatami a zamyšleními nad novou zemskou dávkou. Na konci roku 1902 vydal zemský sněm podruhé usnesení o zavedení zemské dávky ze spotřeby piva. Konečná výše dávky byla stanovena na 1 korunu 70 haléřů z hektolitrů a její vyplácení mělo začít dnem 1. března 1903.³⁶

³⁴ Z jednoho stupně a jednoho dolnorakouského vědra se platilo 3 a ¼ krejcaru konvenční měny, v Praze při dovozu piva 21 a 1/8 a při vývozu z města se vracelo 17 7/9 krejcaru konvenční měny. Basarová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999, str.31.

³⁵ Hojek, J.: Spolek pro průmysl pivovarský, Praha, 2000.

³⁶ Časopis Kvas, období 1900 – 1904.

Již v polovině března přitom bylo jasné, že s touto daní bylo spojeno mnoho administrativních nejasností, na které pivovary příslušné úřady samozřejmě upozorňovaly. Ještě v roce 1904 byla tato dávka hlavním tématem k hovoru v odborných kruzích. „Zemská dávka pivní, tento upír rakouského, najmě českého průmyslu pivovarského bude jako dosud i v roce nastávajícím sáti životního jeho mízu.“³⁷ Tento i podobné ohlasy na nově zavedenou zemskou dávku byly uveřejňovány v prvním lednovém čísle časopisu Kvas pro rok 1904. Během dubna se poté objevily spekulace nad tím, že by snad výše dávka měla být zvednuta na 2 koruny za hl. V dalších letech nebyla již tato problematika tolik diskutována, v roce 1910 byla zemská dávka dokonce zrušena, ovšem o tři roky později byla opět obnovena. Nerozpoutala již však takovou vlnu nevole jako na počátku století.

Vývoj pivovarského průmyslu v devatenáctém a na počátku dvacátého století byl tedy podmíněn několika fenomény, především zrušením propinačního zákona, modernizací a mechanizací výroby, novými dávkami, které rozvíjející se průmysl postihly, a všemi těmito aspekty stimulovanou kartelizací jednotlivých podniků. Na počátku dvacátého století můžeme tedy o pivovarství v českých zemích hovořit jako o odvětví moderním, plně transformovaném.

4.3 Pivo v české kultuře devatenáctého a počátku dvacátého století

Pivo bylo a je přirozenou součástí kultury v naší geografické oblasti. Od středověku utvářelo lidovou slovesnost, projevy výtvarné i sociální. Dobou, kdy se pivo stalo skutečným kulturním fenoménem bylo ovšem až 19. století, kdy docházelo k pozvolnému proměňování chápání piva v české společnosti. Z běžné „potravin“³⁷, v podstatě součástí jídelníčku, se stala požívatinu, nápoj, který se pije s přáteli, v hospodách. Ty byly přirozeným místem utváření kultury pití piva v našich zemích.

Krčmy a hospody jsou na našem území doložitelné již od dob raného středověku, jejich rozvoj ovšem spadá až do období středověku vrcholného a raného novověku. V této době bylo ještě zcela běžné, že hostinský byl rovněž výrobcem piva a kromě toho se věnoval ještě jinému řemeslu. Takovýto model byl běžný především ve městech. S rozvojem šlechtického podnikání v oblasti pivovarství je spojen nástup hostinské

³⁷ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXII, č.1, Ant.St. Schmelzer, Praha, str.2.

živnosti jako samostatné, majitelé šenků odebírali pivo o velkostatku a to potom čepovali. V době 16. a 17.století tedy došlo k oddělení do té doby většinou synchronizovaných živností pivovarnických a hostinských. Až do 19. století ovšem nebyla hostinská živnost postižena zákonem, v druhé polovině 19. století spolu s novým živnostenským zákonem vyvstala pro majitele hostinců nutnost kupovat si koncese na prováděné aktivity, jako bylo čepování piva, limonád, vína, prodej tabáku, apod.

Jednotlivé hospody se přirozeně stávaly místem sdružování různých bratrstev, spolků, matic nebo stolních společností. Tuto tradici je opět možné sledovat až do období raného novověku. Nejznámějším příkladem jsou tzv. Frantovské cechy, které se řídily dle regulí nazvaných Frantova práva.³⁸ V devatenáctém století poté začaly hospody hrát velmi významnou roli také při procesu národního obrození.³⁹ Vzhledem k sociálním procesům, které v českých zemích probíhaly ve druhé polovině devatenáctého století, bujícímu národnímu obrození a s ním spojeným rozmachem spolkové činnosti, musela česká společnost stále hledat místa, kde by našla vhodný „sociální“ prostor. Jedním z takovýchto veřejných prostorů byly samozřejmě i hospody, které měly spolu s kavárnami velmi důležitou úlohu pro tvorbu české společnosti druhé poloviny devatenáctého století.

Pokud totiž český jazyk nebyl uznáván za vhodný k úřední komunikaci, musela česká společnost hledat alternativní místa, kde by mohla hovořit mateřským jazykem alespoň na neúřední úrovni. Hospody byly takovými vhodnými místy, neboť se zde mohla společnost poměrně samostatně rozhodnout, jakým jazykem bude hovořit a vytvořit si tak „miniprostor s jinými sociálními pravidly a přitom veřejně přístupný, nikoli soukromý.“⁴⁰ Navíc vzhledem k faktu, že v případě české společnosti národní obrození a veškeré nacionální akce, vycházely především od nižších a středních tříd společnosti, byla hospoda logickým místem setkávání nacionálně smýšlejících lidí.

Velmi důležitým faktorem pro zvolení hospod takového typu bylo samozřejmě i pivo, které se tam podávalo. Společnost národního obrození totiž pivo chápala jako symbolický slovanský nápoj, a to i přes to, že pivo bylo v předchozích staletích nepopíratelnou součástí mnoha světových kultur, včetně kultury germánské. Předměty,

³⁸ Tento renesanční text vznikl v druhém desetiletí 16.století a vytištěn byl poprvé roku 1518 v Norimberku.

³⁹ Hospody byly velmi důležitým elementem i při formování samostatných českých politických stran. Jako příklad uveďme známou břevnovskou restauraci U kaštanu, kde se konala ustavující schůze samostatné české sociální demokracie pod názvem Sociálně demokratická strana československá v Rakousku.

⁴⁰ Macura, V: Hospoda v české vlastenecké kultuře in Hospody a pivo v české společnosti, Academia, Praha 1997, str.29.

kteře byly spjaty s výrobou a konzumací piva, jako byly například sudy, džbán, korbel, či různé zemědělské nástroje, vystupovaly také jako součást národní či všeslovanské emblematicky a tak česká společnost ráda zapomínala na fakt, že pivo bylo dlouhá staletí součástí kultury mnoha různých etnických skupin a zcela si jej přivlastnila jakožto fenomén slovanský. Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím popularitu piva bylo bezpochyby také propojení pivní emblematicky s emblematickou husitského období, které se v devatenáctém století těšilo v české společnosti všeobecné aureole nejslavnějšího období národních dějin.⁴¹

Symbolika piva a hospody obecně také odkazovala na vesnici a její kulturu. Právě vesnice přitom byly místy, kde se uchovával český jazyk a folklor a právě odtud čerpali obrozenečtí myslitelé podněty k obnově národní kultury. Proto celkem samozřejmě přejímali také kulturu piva, jako podle nich nedílnou součást české národní tradice.

Pivo se tedy v průběhu druhé poloviny devatenáctého století stalo jakýmsi samozřejmým prostředkem identifikace českého národa. Představovalo pro něj bytostně národní prvek, něco, nač mohl být národ hrdý. K této hrdosti samozřejmě přispívala i zvýšená obliba českého, především plzeňského, piva v zahraničí.

Pivo samozřejmě hrálo velmi důležitou úlohu také v literatuře devatenáctého století, jednak přímo na stránkách uměleckých děl, jednak v osobním životě spisovatelů. Stačí jen vzpomenout známého hrdinu děl Svatopluka Čecha pana Broučka a jeho oblíbenou hospodu na Vikárce. Jak správně poznamenal Josef Peřina, autor nám pana Broučka nepředstavuje v reálném světě jinak než v hospodě.⁴² Samozřejmě ani život hrdinů povídek Jana Nerudy a ani vlastní život tohoto autora si také nelze představit bez nezbytných návštěv hospod a hostinců.

Kromě krásné literatury se někteří autoři zabývali pivem také na úrovni vědecké, jako například Zikmund Winter, který během svého desetiletého pobytu v Rakovníku prostudoval místní archiv, aby si rozšířil znalosti o zdejších pivovarnictví a především chmelařství v raném novověku. Svým článkem „Rakovnická půda a její plod před věky“ uveřejněném ve Věstníku hospodářsko-průmyslového spolku, na sebe upozornil odbornou pivovarskou veřejnost, především redaktora Pivovarských listů Karla Tillerera. Velice brzy se spolu dohodli na vzájemné spolupráci. Angažování Wintera se Tillerovi zdálo být jako

⁴¹ Vladimír Macura v této souvislosti uvádí, že společenská píseň s pijáckým refrénem od hudebního skladatele J.T.Krova, byla s úspěchem podstrčena přímo skladateli Lisztovi jako stará husitská píseň a díky jeho zpracování poté nastoupila cestu velké popularity v celé Evropě. Macura, V.: Hospoda v české vlastenecké kultuře in Hospody a pivo v české společnosti, Academia, Praha 1997, Praha.

⁴² Peřina, J.: Páně Broučkův vztah k pivu in Hospody a piva v české společnosti, Academia, Praha 1997, Praha.

dobrý tah v rámci konkurenčního boje mezi jeho časopisem a již etablovanějším Kvasem. Studie o historii rakovnického piva uveřejněná v Pivovarských listech roku 1884 byla čtenáři přijata kladně, proto i v následujících letech dále přispíval do časopisu historickými statěmi o pivu jak sám Winter, tak mnozí další autoři, především archiváři a amatérští historici.⁴³

Do Pivovarských listů přispíval také další významný odborník, kulturní historik Čeněk Zíbrt, který se ovšem na rozdíl od Wintera necítil být listu ničím povinován a bez rozpaků své studie uveřejňoval i v konkurenčním Kvasu.

Na závěr je nutné poznamenat, že v devatenáctém století dokonce vycházela i díla, která se zabývala pouze pivem a jeho oslavou, jako byla například roku 1875 vydaná Kniha veršů o pivě čili Piviáda. Ta byla dedikována: „Všem příznivcům piva věnována od jednoho z rodu Palečka“. Podle posledního zkoumání byl autorem Piviády Antonín Vojtěch Valenta Mělnický, který proslul spíše svým hudebním působením jako varhaník a autor světské a duchovní hudby. V jeho Piviádě je obsaženo celkem 136 básní, u nichž na první pohled především překvapí absence nacionální tematiky. Jak jsme si již nastínili, pivo bylo přeci chápáno jako jeden z národních symbolů a přesto zde autor jakoukoli nacionální oslavu vynechává. Zato zde upoutá jiné nápadné téma, kterým je opěvování chuti plzeňského piva, které zde působí jako tmelící prvek hospodské, ovšem nikoli výlučně české společnosti. Spíše než problémy nacionální jsou v básních akcentovány jiné problémy, které také trápily pivovarský průmysl v druhé polovině devatenáctého století, jako byla často špatná kvalita piva, vydávání piva, za jiné, či na neustálé zvyšování ceny. Spíše tedy než národní manifestací je Piviáda soudobou reflexí na stav pivovarského průmyslu v českých zemích a jako taková určitě zaslouží být zmíněna v této práci.⁴⁴

5. Vývoj českého pivovarnictví a jeho podnikatelských strategií

5.1. Klasifikační kritéria jednotlivých typů pivovarů mezi lety 1869 – 1918

V následujícím oddíle diplomové práce se budeme věnovat analýze fungování jednotlivých typů pivovarů, které v daném období na našem území existovaly. Každý typ bude představen na příkladě konkrétního podniku, u nějž se pokusím zohlednit především

⁴³ Brožová, V.: Zikmund Winter, pivovarské listy a chmelová tržnice in in Hospody a pivo v české společnosti, Academia, Praha 1997, Praha.

⁴⁴ Vasilijevová, Z.: „Piviáda“ jako dobová výpověď o pití piva v Čechách, in Hospody a pivo v české společnosti, Academia, Praha 1997, Praha.

historický vývoj a jeho podnikatelské strategie. Předem je ale nutné zvolit klasifikační kritéria, která nám poté pomohou zhodnotit a srovnat tyto podniky.

Jako první kritérium úspěchu či neúspěchu pivovaru v dané periodě jsem zvolila organizační strukturu a její fungování. Právě způsob organizace jednotlivých pivovarů v mnoha případech určoval budoucí orientaci podniku jak na domácím, tak na mezinárodním trhu, dále silně ovlivňoval například též jeho národností orientaci. Velmi podstatnou roli hrál rovněž ve způsobu zásobování pivovaru a mohl ovlivňovat i chování podniku vůči jiným, přistupování ke kartelovým dohodám, apod.

Dalším kritériem a velmi účinnou podnikatelskou strategií bylo využití moderních postupů a zařízení, stejně jako moderní koncepce výstavby pivovarů a akcentování úspěšných zahraničních vzorů. Do tohoto kritéria je možné zahrnout i způsoby dopravy hotového výrobku. To zdali podniky využívaly například železniční dopravu, jak na ni byly napojeny, zdali již v době před válkou vlastnily automobily, apod. je velmi důležitým ukazatelem progresivity vedení daných závodů.

Odbyt na domácím trhu je rovněž zásadním faktorem, který ovlivňoval vývoj námi zvolených podniků. Lokální trh byl tím prvním, kam pivovary po svém založení pronikaly a právě odběratelé v geograficky nejbližším okolí byli většinou těmi nejstálejšími zákazníky. Jakým způsobem byl odbyt v jednotlivých pivovarech organizován a jaké mu byla věnována pozornost ukazuje na schopnost vedení pivovaru orientovat se na trhu a přizpůsobovat se jeho možnostem. Podobně tomu bylo u exportu. V průběhu druhé poloviny 19. století se export piva stal velmi významným a piva českých výrobců začala být v Evropě, ale i v zámoří, žádanými. To, na jaké trhy byly jednotlivé podniky orientované a kolik procent za svého celkového výstavu dávaly na export, může napomoci porozumět jejich postavení i v rámci národního trhu s pivem. Již v této době se totiž profilovaly podniky, které byly do značné míry orientovány právě na export, lokální trh pro ně neznamenal takové lákadlo a to zase ovlivnilo jejich zapojení do kartelizace, apod. V souvislosti s exportem je nutné uvést rovněž problematiku ochranných známek pivovarů, které rovněž v námi sledované době začaly nabírat na důležitosti. Spory o názvy jako Pilsner, či Budweiser, které jsou aktuální do dnešních dnů, mají kořeny již před koncem 19. století a jsou neklamným důkazem toho, že i loga, etikety, ochranné známky apod. svým způsobem rovněž ovlivňovaly strategie a úspěšnost jednotlivých podniků, jak na lokálním tak na mezinárodním trhu.

Poslední z podnikatelských strategií, které budou mezi jednotlivými podniky porovnávány, je účast pivovarů na kartelizaci oboru. Kartelizace představuje fenomén,

který se dotkl více či méně významně většiny průmyslových odvětví v druhé polovině 19. století. Například účast, či neúčast pivovarů na v době před první světovou válkou již dokonce zemsky platných smlouvách, je podle mého názoru velmi významným hodnotícím kritériem úspěšnosti pivovaru. Dle kartelových smluv a především partnerů v jednotlivých kartelech je možné zjistit, jaké byly hlavní odbytové strategie daného pivovaru, stejně jako, jak silné bylo jeho postavení na trhu. Musel do kartelu vstupovat, aby si udržel alespoň nějaké zákazníky, nebo byl natolik ekonomicky silný, že kartelové smlouvy především lokálního významu pro něj nebyly důležité? Takové jsou základní otázky spjaté s kritériem kartelizace.

Výše uvedená kritéria budeme v následujících podkapitolách sledovat na příkladech jednotlivých podniků. Na závěr se pokusíme o sumarizaci získaných poznatků a jejich aplikaci do širších souvislostí vývoje oboru.

5.2 Právovárečné pivovarnictví - Měšťanský pivovar v Plzni

V městě Plzni založeném pravděpodobně roku 1295 bylo právo várečné uděleno některým domům již v letech těsně po založení.⁴⁵ Výroba piva má tedy v Plzni tradici dlouhou tradici, ovšem nemůžeme zde až do devatenáctého století hovořit o pivovarnictví jako o kvetoucím výrobním odvětví. Plzeň byla ve středověku a raném novověku známá více jako centrum soukenické.

Již ve 14. století však máme z prostředí města Plzně zprávy o prvním společném pivovaru, který sloužil potřebám několika měšťanů dohromady. Tím se mělo zajistit zvýšení kvality a především podstatné zlevnění výroby. Tato zmínka o společném pivovaru, která je obsažena v listině sepsané plzeňským měšťanem Wolframem Zwillingem, pochází již z roku 1307.⁴⁶ Je tedy jasné, že pivovarnictví bylo považováno za jeden z lukrativních předmětů podnikání ve městě a již krátce po založení města se mu věnovalo takové množství lidí, že bylo možné založit podnik na společné bázi.

Zaměřím se nyní dobu moderní, kdy se Plzeň stala jedním z center pivovarnického průmyslu v českých zemích. V první polovině 19. století fungovaly v Plzni pouze dva

⁴⁵ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004., str. 19.

⁴⁶ Navíc je tato listina opatřena první známou městskou pečetí. Listina obsahuje formulaci: „Tedy my, Wolfram Zwilling, měšťan Nové Plzně, dáváme na vědomost všem přítomným sledujícím zapisovanou poslední vůli, že my, ustavující závět pro usmíření své duše a svých předků, jsme se souhlasem své manželky i svých ostatních dětí ustanovili svobodnou vůli, aby pivovar a sušárna položené mimo hradby města byly darovány kostelu sv. Bartoloměje.“ ⁴⁶ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004, str. 21.

větší pivovary. Prvním z nich byl tzv. kostelní pivovar, který byl spravován arciděkanstvím u kostela sv. Bartoloměje. Datum jeho založení není známo, pravděpodobně navazoval na již středověkou tradici vaření piva při hlavním městském kostele. Jeho význam ale po založení prvních velkopivovarů na území Plzně klesl, nebyl schopen jim konkurovat a v průběhu 70. let 19. století zde byla zastavena výroba. V roce 1885 byl předán představitelům města, kteří rozhodli o jeho definitivním zrušení a zboření. Druhým podnikem fungujícím již před založením Měšťanského pivovaru byl Městský pivovar, který byl založen na konci 17. století.⁴⁷ Byl založen na základech společných pivovarů, podobných tomu, který vznikl v Plzni již roku 1307. Jelikož původní podoba pivovaru, již v 19. století nevyhovovala byl v roce 1856 přestavěn. Ovšem ani tento podnik, který byl v 60. a 70. letech spravován Plzeňským spolkem sládků, nedokázal čelit konkurenci na moderních bázích vystavěných pivovarů a zanikl v roce 1880.⁴⁸

Založení samotného Měšťanského pivovaru bylo iniciováno výborem právovárečných měšťanů v čele s Václavem Mirvaldnem. První žádost výboru ze dne 2. ledna 1839 byla magistrátem zamítnuta, avšak druhá, mírně přepracovaná, z října téhož roku, byla přijata. Ještě v roce 1839 se tedy začalo se stavbou pivovaru, jejímž vedením byl pověřen místní stavitel Martin Stelzer, který stavbu prováděl dle plánů jiného plzeňského rodáka, architekta Františka Pilouse.⁴⁹ Po třech letech byla výstavba dokončena a provoz byl zahájen dne 5. října 1842, kdy se pod vedením bavorského sládky Josefa Grolla⁵⁰ uvařila první várka 64 věder piva. Ještě téhož roku se nápoj vyráběný v novém pivovaru objevil na pražském trhu, konkrétně v Knoblochově hostinci. O tři roky později byl zásluhou formana a hostinského Josefa Salzmana dodáván do většiny luxusních podniků v hlavním městě, z nichž jmenujme například dodnes známý hostinec „U Pinkasů“.

V následujících letech se s ním seznámili i hosté západočeských lázní a konečně v roce 1856 byly první dodávky plzeňského piva exportovány do Vídně, což je ale na více

⁴⁷ Zcela určitě před rokem 1713. Likovský, Z.: České pivovary 1869 – 1900, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, Praha, 2005, str. 175.

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004, str.116.

⁵⁰ Který byl ovšem brzy nahrazen sládkem jiným. V tomto případě bylo využito jeho knot how, ovšem do budoucna již v provozu využíván nebyl. Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, STYLIZACE, Praha, 1995, str. 7.

než deset let jediné obchodní zastoupení mimo území Čech.⁵¹ V roce 1856 se jednalo o celkem 65 věder dodaných zprostředkovateli panu Josefu Šedivému. Stálé skladiště a pravidelné dodávky piva do hlavního města monarchie byly však zavedeny relativně pozdě a to až v roce 1870.⁵² Správní rada pivovaru sice uvažovala i nad možností zaslat vzorek piva na Světovou výstavu do Londýna 1862, ovšem nakonec bylo od tohoto záměru upuštěno, vzhledem k tomu, že by podle názoru správní rady „pivo v láhvích co do dobroty utrpělo.“⁵³

V roce 1869 bylo poté zřízeno obchodní zastupitelství v Paříži, které bylo prvním stálým obchodním zastoupením v zahraničí.⁵⁴ Velmi zajímavý je v této souvislosti rovněž export do zámoří, první pivo bylo do Spojených států amerických exportováno v roce 1873. V tomto roce měl již pivovar téměř tisíc stálých odběratelů a jeho pozice na trhu již byla jasně definovaná. V souvislosti s vývozem piva je zajímavé uvést i to, že přes prostředníky se pivo z Měšťanského pivovaru dostávalo i na císařskou tabuli ve Vídni. Ovšem protože se tak dělo právě přes prostředníky způsobilo, že pivovar ještě na konci 19.století marně usiloval o získání titulu dvorního dodavatele, který mohl udělen právě jen přímému dodavateli.⁵⁵

V roce 1862 reagovala správa pivovaru na novou dopravní možnost, kterou byla otevřená železniční dráha Praha – Plzeň. V pivovaru bylo od té doby stále připraveno 5 párů koní vozit pivo na dráhu. Tento systém nemohl dlouho vyhovovat stoupající výrobě a stále se zvyšujícímu odbytu, v průběhu 70. let byly zahájeny kroky k vybudování železniční vlečky vedoucí do areálu pivovaru, stavba vlečky byla definitivně povolena v roce 1880 a ve stejném roce byl provoz na ní také zahájen. Vlečka měla délku zhruba 2 km a spojovala nádvoří pivovaru s hlavním plzeňským nádražím.⁵⁶ V roce 1895 již narostla doprava mezi seřazovacím nádražím a areálem pivovaru natolik, že se správa pivovaru rozhodla získat povolení ke koupi a používání vlastní lokomotivy a nových

⁵¹ Tím druhým bude v roce 1869 Paříž, dále bylo započato např. s exportem do USA a to v roce 1874. Pivo je navíc exportováno především kvůli českým zaměstnancům vídeňských firem.

⁵² Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, STYLIZACE, Praha, 1995, str. 8.

⁵³ Hruška, M.: Kniha pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až do 1870, Plzeň, Steinhasuer, 1883, str.734.

⁵⁴ Obchodním zástupcem byl pan Rafael Strauss. Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, STYLIZACE, Praha, 1995, str. 7.

⁵⁵ Druhým bodem oficiálního vysvětlení, proč nemohl být titul udělen, byl fakt, že titul přináležel nikoli podniku samému, ale jeho majiteli, v tomto případě právovárečnému měšťanstvu, s čímž si císařská administrativa údajně neuměla poradit. Ibidem, str.62.

⁵⁶ Důležitost dopravy piva byla akcentována i následujících letech, kdy byl přijat speciální úředník, který měl na starost agendu související s odbavováním dopravy mezi pivovarem a nádražím, celními a přepravními tarify, používáním vlastní lokomotivy, apod. Tímto úředníkem se v roce 1895 stal Josef Schmidt, který dříve působil jako asistent c.k. státních drah ve Zdicích. Ibidem, str. 65.

pivních vagonů. Tím na sebe sice převzala zodpovědnost za veškeré nehody a škody způsobené na vlečce, ovšem i přesto se koupě stala dobrou investicí. Od nákupu lokomotivy bylo totiž již o mnoho jednodušší organizovat transport piva. V roce 1900 byl již transport plzeňského piva po železnici na takové úrovni, že byl denně vypravován zvláštní pivní vlak do vídeňské stanice Nussdorf.⁵⁷ To také podtrhuje, jaký význam na přelomu století měl plzeňský podnik pro zásobování metropole pivem. Je přitom důležité si uvědomit, že ve Vídni existovalo několik velkopivovarů, jejichž výstav byl srovnatelný s výstavem Měšťanského pivovaru. Pokud se tedy vyplatilo plzeňské pivo i přes to dovážet na poměrně dlouhou vzdálenost, ukazuje to na výjimečné postavení, které se podnik na trhu v monarchii za první půl století své existence vydobyl.

Napojení na železniční síť nebylo jedinou technickou novinkou zapojenou do služeb pivovarského provozu, v průběhu druhé poloviny 19. stol se v pivovaru postupně objevilo plynové a následně elektrické osvětlení, nejdříve v provozech, poté v exteriéru. Stejně tak byl pivovar jako jeden z prvních velkých podniků v Plzni napojen na telefonní síť. Pivovar byl rovněž připojen na městský vodovod a to i přesto, že měl vlastní studny. Napojení na záložní zdroj vody bylo pivovar životně důležité, neboť nedostatek vody by znamenal vážné ohrožení výroby. V rámci technických novinek je nutné zmínit nákup prvních automobilů, které byly pořízené těsně pře vypuknutím první světové války a to v roce 1913.⁵⁸

Vzhledem ke vzrůstající popularitě nápoje si pivovar nechal registrovat ochranou známku Pilsner Bier. V průběhu let 1859 až 1865 se totiž dostává v žebříčku oblíbenosti piv Habsburské monarchie ze třináctého na třetí místo, a proto je nutno podniknout kroky k zajištění standardu kvality značky. Spory o ochrannou známku a označení „plzeňské“ provázely pivovar prakticky od doby jeho založení roku 1842, a to především z důvodu, že mnozí konkurenti chápali pojem „plzeňské“ spíše jako označení typové než firemní. Proto byla podnikem vedena kampaň za vyjasnění celé situace. Pivo z Měšťanského pivovaru se totiž ještě před koncem roku 1842 začalo čepovat i v Praze, kde si získalo velice rychle oblibu a dostalo se do podvědomí konzumentů pod stručným označením „plzeňské pivo“. Této skutečnosti se snažili využít konkurenční výrobci a vydávali svá piva za „plzeňská“. První známý případ⁵⁹ zásahu Měšťanského pivovaru proti podobným

⁵⁷ Ibidem, str 69

⁵⁸ Osobní automobily byly pořízeny od firmy V. Brožík a syn a nákladní potom od firmy Österreichische Benz-Motoren A. G. Ibidem, str. 348.

⁵⁹ Jak informuje vrchní účetní pivovaru V. Suchý v pamětním spise z roku 1892.

nekalým praktikám se odehrál v roce 1853, kdy inzerátem v listě Prager Zeitung ze dne 5.května varuje Měšťanský pivovar před nákupem „plzeňského“ piva od jiných prodejců než je samotná správa pivovaru. V inzerátu se doslova dočteme: „Ve snaze zabránit tomu, aby byli přespolní odběratelé šizeni podvržením jiných piv, připomínáme všem, kdož by rádi zakoupili pravé plzeňské pivo se spodním kvašením, že prodej tohoto piva v dopravních sudech obstarává výhradně správa Měšťanského pivovaru v Plzni, která vydává při každém odběru dodací list. Žádáme vás proto, abyste se obraceli jen na ni.“⁶⁰

Proč vůbec k podobným incidentům docházelo? Především díky tomu, že mnohé pivovary inspirovány úspěchem plzeňského přecházely na u nás zatím ne zcela obvykle používanou technologii spodního kvašení a „opisovaly“ v Plzni používané výrobní postupy. Současně s tím začaly parazitovat na rychle rostoucí popularitě označení Plzeňské – Pilsner, když takto označovaly svá, místem původu neplzeňská piva. Tyto napodobeniny obsahovaly ve svém názvu většinou německou jazykovou mutaci jména Plzeň, buď „Pilsner“ nebo „Pilsener“. Jelikož ovšem v Habsburské monarchii neexistovala právní norma zabývající se problematikou ochranných známek, nemohl pivovar podniknout žádné další kroky až do 23. dubna 1859, kdy si nechal zaregistrovat kombinovanou ochrannou známku „Pilsner Bier“ u Obchodní a živnostenské komory v Plzni. Od tohoto data byl potom vypálenou ochranou známkou označován každý sud piva vyrobeného v Měšťanském pivovaru. Tato nová skutečnost byla navíc několikrát publikována v tisku, aby co nejdříve vešla do obecného povědomí odběratelů i konzumentů. Avšak ani zápis této obchodní značky, ani následná registrace do obchodního rejstříku v roce 1864 pod označením „Bürgerliches Brauhaus in Pilsen“ nezabránilo zneužívání registrovaného označení.

Navíc zvyšující se počet pivovarů ve vlastní Plzni, i velké množství napodobitelů v zahraničí, nepřestávalo útočit na pozice Měšťanského pivovaru. Proto bylo nezbytně nutné přikročit k dalším právním krokům zamezujícím klamání spotřebitelů a poškozujícím dobré jméno podniku. V roce 1898 došlo po několikerych sporech s napodobiteli především z Německa⁶¹ ve spolupráci s berlínskými zastupiteli bratry

⁶⁰ Frank, S.: K problémům označování plzeňského piva, str.2

⁶¹ Jednalo se například o spor s pivovary z Brém a Hamburku, které vyvážely do Velké Británie svá, v Německu vařená, piva pod označením "Pilsner". Na tuto skutečnost upozornil správní radu Měšťanského pivovaru c.k.generální konzulát v Londýně. Pivovar v kooperaci s Prvním plzeňským akciovým pivovarem, který se samozřejmě také cítil poškozen, požádaly konzulát, aby intervenoval u britských úřadů o zakročení na základě zákona o označování zboží z roku 1887. Generální celní konzulát námitky pivovarů neuznal a ve své odpovědi ze dne 18.října 1889 odůvodňuje své rozhodnutí tím, že „plzeňské“ značí zvláštní typ piva, nikoli však na základě

Camphauseny k zaregistrování obchodní známky „Prazdroj – Urquell“, která byla o několik měsíců později, na počátku roku 1899, zapsána i ve formě etikety „Pilsner Urquell – Plzeňský Prazdroj“. V téže době získal pivovar práva používat ve znaku rakouského orla, což bylo obecně uznávané označení kvality.

Od 7. září roku 1900 bylo na základě usnesení zastupitelstva města Plzně Měšťanskému pivovaru povoleno užívat ve své ochranné známce plzeňský městský erb, jak o to požádala správní rada pivovaru svým dopisem ze dne 4. srpna 1900⁶². Od tohoto data až do současnosti je erb nedílnou součástí ochranné známky a tím pádem i propagace podniku.

Roku 1913 byla navíc coby ochranná známka zaregistrována pečeť Měšťanského pivovaru, od té doby používaná rovněž na propagačních předmětech, zpočátku ovšem ne příliš pravidelně. V současnosti je opět tato pečeť integrální součástí propagace a ochranné známky společnosti Plzeňský Prazdroj a.s. Zajímavostí a podnětným faktem je i skutečnost, že od konce 19. stol do roku 1907 si pivovar nechal zapsat množství dalších obchodních značek, které ovšem nikdy nevyužíval, jen chtěl zabránit jejich zaregistrování od jiných podniků.

Sílící moc Měšťanského pivovaru s obavami sledovali již od let jeho založení plzeňští obyvatelé německé národnosti, kteří proto v únoru roku 1869, v souvislosti se zrušením propinace⁶³, začali s budováním konkurenčního Prvního plzeňského akciového pivovaru, známějšího pod označením Gambrinus, podle jednoho z piv, které podnik na přelomu století distribuoval. Dne 25. června 1869 byla firma zapsána do obchodního rejstříku. V žádosti na magistrátu bylo ovšem uvedeno, že „stavěti se míní továrna na

určitého místa výroby. Do budoucna však oběma říšskoněmeckým pivovarům nakázal používat za označením "Pilsner" ještě dovětek made in Bremen, popřípadě made in Hamburg.

⁶² Jedná se provedení erbu bez ochránce štítu a hesla. Čtvrcený štít. V prvním poli, pravém horním, stříbrném, stojí dva zlaté klíče svázané kroužkem, v druhém poli, levém horním, zlatém je zbrojnoš v přirozené barvě k pravé straně obrácený a držící před sebou půl černé doprava hledící orlice, v třetím poli, dolním pravém, zeleném, je doleva obrácený zlatý dvouhrbý velbloud a ve čtvrtém poli, červeném, je doprava obrácená stříbrná chrtice ve skoku se zlatým obojkem s kroužkem. Uprostřed štítu je srdeční štítek červený a na něm je na zeleném trávníku velká otevřená brána s cimbuřím o pěti stínkách, ve které stojí rytíř v přirozených barvách, držící v pravici nahý meč a v levici červený štít se stříbrným dvouocasým českým lvem: na hlavě má kbelíkovou přilbu s černým křídlem v klenotu. Po obou stranách brány je malé okénko v podobě trojlístu a na okraji stojí dvě stříbrné věže s brankou v přízemí, nad ní se třemi stínkami, vysokým oknem s vimperkem a podsebitím o třech oknech. Věž vrcholí rovněž stříbrnou stanovou střechem se zlatou makovicí. Na branou stojí mezi věžemi panna se světlými vlasy a bílým oděvem, držící v pravici praporec se stříbrným českým lvem na červené půdě, v levici podobný praporec modrý s červeno-bíle šachovanou moravskou orlicí.“ Čarek, J.: Městské znaky v českých zemích, Praha, Academia, 1985, str.297.

⁶³ Právo vařit a čepovat pivo. Dále viz kapitola Moderní pivovarský průmysl v českých zemích, jeho tendence a specifika.

líh⁶⁴, aby se do poslední chvíle předešlo vyzrazení pravých obchodních záměrů této podnikatelské skupiny. Tento fakt jen potvrzuje to, že ostrý konkurenční boj se pivovarnictví rozhořel ihned po zrušení pivního monopolu. Navíc správní rada nově budovaného nacionálně německého podniku přikročila i k dalším metodám konkurenčního boje, kdy například budovy nového pivovaru se nalézaly východně od dříve postaveného Měšťanského pivovaru a tím jej v rámci konkurenčního boje tísnily ve stavebním rozmachu, zatímco nový pivovar měl místa pro stavební expanzi dostatek. Podobných aktivit prováděly pivovary v rámci lokálního konkurenčního boje desítky, například se snažily odříznout ostatní podniky od surovin nutných pro výrobu piva, či se snažily obstruovat povolení ke stavbě, či stavebnímu rozšíření pivovaru.

Výstavbou Prvního plzeňského akciového pivovaru byl stejně jako v prvním případě pověřen Martin Stelzer a spolu s ním Václav Daniel. Od 15. října 1870 vycházejí z Prvního plzeňského akciového pivovaru, známějšího pod označením Gambrinus, první várky piva, které mají konkurovat „českému“ Měšťanskému pivovaru.

Vznik nového podnikatelského subjektu sice poněkud oslabil takřka monopolní postavení Měšťanského pivovaru, avšak ten si i přesto dokázal udržet své výsostné postavení. Měl totiž již velice širokou a stabilní odběratelskou základnu, která jej dokázala ekonomicky podržet i v krizových obdobích.⁶⁵

To se velice dobře prokázalo především v roce 1873, kdy proběhla ve Vídni světová výstava, které se mezi 200 dalšími pivovary účastnily rovněž oba podniky plzeňské.⁶⁶ Měšťanský pivovar zde získal medaili „Za pokrok“. Již osm dní po zahájení výstavy, tedy 9. května, však došlo ke krachu na vídeňské burze, což velice negativně ovlivnilo ekonomickou situaci v monarchii a částečně i chod plzeňských pivovarů. Kurzy většiny akcií na burze se velice rychle zhroutily, následkem čehož došlo k všeobecné panice doprovázené množstvím sebevražd burzovních makléřů a všeobecnou deziluzí ze stávající ekonomické situace. Následky krachu pro plzeňské pivovary naštěstí nebyly tak tragické,

⁶⁴ M Hruška.: Kniha pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až do 1870, Plzeň, Steinhasuer, 1883.str.736.

⁶⁵ Jednalo se o 950 pravidelných odběratelů, mezi nimiž nejsilněji zastoupena byla Praha, hned za ní Plzeň a pak další velká města. Zájem o pivo z Měšťanského pivovaru byl i později v oblastech středních Čech – např. Berounska a Hořovicka, v jižních Čechách v táboře a Písku a překvapivě také na severní Moravě. Círonisová, E.: Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje... (1842 –1992). in: Západočeský historický sborník, Státní oblastní archiv v Plzni 2003, str.166.

⁶⁶ Jednalo se o první světovou výstavu uskutečněnou mimo Paříž, či Londýn, konala se 1.5. – 31.10. 1873 ve vídeňském Prátru. Halada, J. – Hlavačka, J.: Světové výstavy, Praha, Libri, 2000.

jako pro jiné podniky, především vzhledem k již zmíněné stabilní odběratelské základně a dobrému postavení v rámci vnitřního trhu v monarchii.

V roce 1894 se ustanovila valná hromada třetího z velkých pivovarů – tentokrát se jednalo o Plzeňský společenský pivovar s.r.o. zvaný Prior, který začal s výrobou roku 1896. Jednalo se o spolčení osob podobné jako u Prvního plzeňského akciového pivovaru a jestliže můžeme hovořit o Měšťanském pivovaru jako o pivovaru českém a o Prvním plzeňském akciovém pivovaru jako o pivovaru německém, pak Prior je podnikem utrakvistickým s mírnou převahou německého kapitálu.⁶⁷

Po deseti, pro pivovarský průmysl v Plzni poměrně klidných letech, charakterizovaných jen postupným rozvojem podniků, přišel bouřlivý rok 1906. Nejprve došlo v březnu ke stávce dělníků Měšťanského pivovaru, kteří se stavili proti propuštění některých svých kolegů kvůli členství v odborech. V průběhu roku došlo k podobné stávce i v konkurenčním Prvním plzeňském akciovém pivovaru. Obě dvě stávky se naštěstí pro správy podniků podařilo velice rychle zažehnat.⁶⁸

V posledních letech před vypuknutím první světové války se po dlouhých vyjednáváních podařilo prosadit založení čtvrtého plzeňského pivovaru. Jednalo se o Český plzeňský pivovar a.s., který byl založen roku 1910 podnikatelem Janem Kleisslem za výrazné podpory Živnostenské banky. Výroba piva zde byla zahájena v lednu roku 1913. Jak již bylo deklarováno v názvu pivovaru, považoval se tento podnik za národnostně český, což je oproti třem starším pivovarům posun, neboť ty byly, alespoň dle názvu a svého chování v rámci trhu, vnímány buď jako pivovary německé, či jako utrakvistické. Proč byl ve městě založen další velkopivovar, ačkoli by stačila výroba předchozích tří, je samozřejmě nasnadě. Pokud byl vybudován další pivovar přímo v areálu města Plzně, mohl zcela oprávněně používat název a s ním spojenou ochrannou známku nesoucí jméno plzeňský a tím získat řadu obchodních výhod. Což je samozřejmě i jeden z důvodů, proč byla přídavná jména plzeňský a český použita přímo v názvu.

Dalším ze zlomových momentů, které určovaly vývoj plzeňského pivovarnictví, se ukázala první světová válka. Pivovarům bylo pro potřeby válečného průmyslu zabaveno nejrůznější vybavení, od povozů, potahů, vagónů, až po automobily, kterými se teprve před několika málo lety prosperující podniky vybavily. Zároveň bylo podniku v roce 1915 odvedeno asi 600 školených dělníků. Navíc díky nedostatku surovin byla vedení pivovarů

⁶⁷ Přesněji němečtí a židovští podílníci tvořili dvě třetiny akcionářů.

⁶⁸ Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004

postupně nucena přikročit k výrobě náhradních obchodních artiklů jako sodová voda nebo náhražkové pivo.⁶⁹ V průběhu první světové války se Měšťanský pivovar byl nucen spojit s dalšími dvěma plzeňskými podniky (Gambrinus, Prior) ve společném postoji vůči nedostatku surovin. Společně pivovary apelovaly na Pivovarskou ústřednu ve Vídni, která měla na starosti přerozdělování obilí nutného k výrobě, aby zajistila do Plzně přednostní dodávky, kvůli udržení výroby tradičních a velmi oblíbených plzeňských piv. Díky kooperaci se pivovarům podařilo válku překonat, ačkoli Měšťanský pivovar přišel o mnoho svých klientů především v zahraničí. Na počátku 20. let se tedy začal víc obracet na domácí trh a rovněž započal s postupnou likvidací svých konkurentů uvnitř vlastního města Plzně.

5.2.1. Organizační struktura

Organizační struktura byla u typu měšťanského pivovaru dána v základním rámci ještě středověkým právem, což samozřejmě nemohlo vyhovovat moderním standardům, proto bylo v námi sledované době podniknuto několik pokusů o změnu. Tradičně bylo právovérečné měšťanstvo v Plzni specifikováno jako sdružení dočasných vlastníků nemovitostí, celkem 250 domů, které byly historicky svázány s várečným právem. Již tato definice byla svým způsobem omezující a neumožňovala ani po zbourání městských hradeb zvýšení počtu právovérečnicků ve městě.⁷⁰ Majitelé jednotlivých domů si měli z docíleného výtěžku přivlastnit 1/250, stejnou poměrnou část měli nést, pokud by pivovar utrpěl finanční ztrátu. Správa jmění příslušela valné hromadě a správní radě. Rada měla možnost každoročně svolat valnou hromadu. Správní rada se skládala z 20 členů a byla volena na dobu tří roků. Třináct členů bylo činných, zbylých sedm bylo náhradníky. Správní rada měla v podstatě veškeré pravomoce k řízení podniku. Aby byla usnášení schopná, muselo se sejít alespoň devět jejích členů. Navenek byl podnik zastupován předsedou správní rady, či jeho náměstkem. Kvůli zajištění kontroly fungování správní rady byli z řad právovérečného měšťanstva zvoleni ještě tři revizoři, kteří dohlíželi po celé volební období na rozhodnutí správní rady.⁷¹

⁶⁹ V případě Měšťanského pivovaru se jednalo o náhražkové pivo Pivolín.

⁷⁰ Existovaly dvě výjimky č.p.259 a 260 v Plzni, které ačkoli nebyly historicky svázány s várečným právem jej měly uděleno na základě výjimky c.k.krajského soudu v Plzni ze dne 3. července 1893 č. 9941. Příkryl, K.:

Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, STYLIZACE, Praha, 1995, str. 328.

⁷¹ Ibidem, str. 330.

Hlavním specifikem právozárečného pivovarnictví bylo však právě navázání na vlastnictví nemovitosti. To, že otázka participace na v tomto případě velice úspěšném a výnosném podnikání, závisela „pouze“ na tom, zdali člověk vlastní či nevlastní nemovitost v určité lokalitě, nahrávalo spekulaci s pozemky. Není bez zajímavosti, že se dokonce již před první světovou válkou první hlasy vyslovily pro zakcionování pivovaru. Jedním z předních zastánců převodu podniku na akciovou formu byl i Richard Krofta, významný člen správní rady také dlouholetý právní zástupce podniku, kterého lze s trochou nadsázky označit za „šedou eminenci“ plzeňského pivovarského průmyslu. Tato forma by oficiálně mohla znamenat větší příliv kapitálu, především zahraničního a mohla by rozhýbat pomalu stagnující ekonomiku pivovaru. To ovšem neznamenovalo, že by v Měšťanském pivovaru nebyl zastoupen zahraniční kapitál, již v roce 1910 odkoupila belgická společnost Société industrielle et commerciale et mobiliere de Bruxelles celkem 42⁷² ze stávajících 250 domů, na které se v Plzni vztahovalo várečné právo. Tato společnost byla založena 29. června 1909 v Bruselu osobami, které podle zjištění Živnostenské banky byly nastrčenými zástupci jednak Länderbanky a jednak berlínského bankovního domu S.Bleichröder. Od této společnosti se v roce 1919, kdy probíhala debata nad možným zakcionováním Měšťanského pivovaru, pokoušela domy do svého vlastnictví získat i vlivná finanční skupina kolem Živnostenské banky, která chtěl mít větší podíl na pivovarském průmyslu v Plzni.⁷³ K zakcionování nakonec nedošlo, proto také banka nakonec opustila možnost zakoupení právozárečných domů.

Celkově lze tedy zhodnotit organizační struktury Měšťanského pivovaru jako smíšenou – založená byla na tradičním a v době modernizace již zastaralém právním předpisu, který byl ve své podstatě elitářský a nahrával spekulacím. Na straně druhé, pokud odmyslíme to, že se na valné hromady dostávali pouze majitelé určitých nemovitostí, byla další organizace řešena již moderními způsoby, ne nepodobnými organizační struktury například akciových podniků.

⁷² Z tohoto počtu bylo 24 domů odkoupeno od Františka Rudolpha, vídeňského spekulanta, který se již dříve podobným způsobem, tedy odkupováním právozárečných domů, snažil proniknout na plzeňský pivovarský trh a 18 domů bylo odkoupeno od dalších jednotlivých, blíže nespecifikovaných vlastníků nemovitostí.

⁷³ Archiv ČNB, fond Živnostenská banka, S IV/a – P1130/a Plzeň, Měšťanský pivovar – zakcionování.

5.2.2. Technicko – technologická modernizace

Měšťanský pivovar byl jedním z prvních podniků na našem území, který se rozhodl kopírovat zahraniční vzory a přejít na moderní způsob spodního kvašení. Již před založením plzeňského podniku se některé podniky v našich zemích pokoušely se spodním kvašením experimentovat. Většinou se ovšem jednalo pouze o pokus, kdy pivovary vyráběly pivo souběžně jako metodou spodního tak metodou svrchního kvašení. V zahraničí byl tento způsob vaření piva již rozvinutější, a proto není překvapivé, že prvním sládkem v Měšťanském pivovaru byl Josef Groll z Wilshofenu v Bavorsku.⁷⁴

Pivovar byl od počátku budován s nároky na co nejmodernější vybavení, v tomto směru připomeňme například rozhodnutí o připojení podniku k železniční vlečce⁷⁵, stejně tak později nákup několika automobilů, které usnadňovaly rozvoz výrobků do míst určení. Stejně tak se dařilo napojovat se na moderní sítě, jako byl plyn, elektřina, či městský vodovod. Právě připojení k vodě bylo pro pivovarskou výrobu životně důležité a Měšťanský pivovar, který vzhledem ke svému, především personálnímu, provázání se strukturami města, byl navázán na stavbu a možnosti přístupu k němu, obstruoval ve druhém decenniu dvacátého století přístup budovaného čtvrtého plzeňského velkopivovaru Světovar.⁷⁶

Měšťanský pivovar, ačkoli svým způsobem založení podnik tradicionalistický, se snažil již od počátku v oblasti technologie a techniky projevovat jako podniky progresivní. Stal se jedním z prvních propagátorů technologie spodního kvašení na našem území a díky této metodě vzniklo pivo, které dal název celému jednomu typu piva – pils. Stejně tak neváhal využívat dalších technických novinek, jako bylo plynové či elektrické osvětlení (na jehož instalaci spolupracoval s Františkem Křížíkem v době jeho plzeňského pobytu). Jedním z důvodů, proč mohl podniky využívat těchto novinek bylo poměrně kvalitní kapitálové zajištění, kterého se mu ze strany poměrně dobře zajištěného plzeňského měšťanstva dostávalo. Vkládání peněz do nových technologií se však skutečně vracelo a pivovar díky tomu získávala nejen další klientelu – moderní technické vymoženosti se staly součástí propagace podniku, ale mohl také zvyšovat svůj výstav.

⁷⁴ Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, STYLIZACE, Praha, 1995, str. 12.

⁷⁵ Kterou poté využíval i ve své propagaci, například na dopisnicích.

⁷⁶ Archiv ČNB Fond Živnostenská banka ŽB – P1130 Český plzeňský akciový pivovar.

5.2.3. Odbyt

Na počátku svého působení se pivovar zaměřil na získávání odběratelů v místě své existence. V tomto bodě bylo výhodné, že vznikl za hradbami většího města. To navíc v průběhu následujících desetiletích po vzniku podniku procházelo velkými změnami jako bylo bourání hradeb, budování dalších podniků jako byly především Škodovy závody, čímž docházelo k zvětšování počtu obyvatelstva a urbanizaci celého plzeňského regionu. Dalším důležitým faktem, který se ukázalo být klíčovým pro ukotvení pozic Měšťanského pivovaru v rámci Plzně a okolí bylo, že mu zde přímo nekonkuroval žádný větší podnik. Právováreční měšťané, kteří se rozhodli tento podnik vybudovat, byli i předtím jedněmi z nejdůležitějších producentů piva v této lokalitě a po spojení a vzniku velkého podniku jim nebyl žádný jiný pivovar⁷⁷ schopen konkurovat.

První várky piva byly v pivovaru uvařeny v říjnu roku 1842 a již o svatomartinských trzích pivo čepovaly některé plzeňské hostince. Vzhledem k tomu, že se pivo stalo populárním jak v samotném městě, tak v i jinde⁷⁸ snažila se správa pivovaru stále zvyšovat výstav. Díky tomu mohlo být distribuováno na stále vzdálenější trhy. Odběrateli byly především hostince v Plzni a v Praze a také v některých větších městech – například v Berouně, Rokycanech, Mladé Boleslavi, apod. Mimo majitele hostinců patřili mezi další významné odběratele formani, kteří v tomto případě plnili funkci zprostředkovatelů, převáželi pivo na dlouhé vzdálenosti a ve vlastní režii distribuovali dál.⁷⁹

Počet odběratelů pivovaru v průběhu dalších desetiletí samozřejmě stoupal, ovšem těžiště odbytu se nezměnilo. Jeho hlavními opěrnými body byly stále Plzeň a Praha. Oblastí, která téměř neprojevovala o plzeňské pivo zájem, byly jižní Čechy, které měly vlastní velmi dobře strukturovanou síť pivovarů.⁸⁰ Lze ovšem říci, že v poslední čtvrtině devatenáctého století bylo plzeňské pivo distribuováno do všech částí dnešní České republiky.

Velmi podstatnou otázkou byl způsob organizace odbytu. Ten nemohl pivovar se stále vzrůstajícím výstavem a rozšiřujícím se geografickým okruhem odbytu zvládat, vytvořil si proto síť zprostředkovatelů, kteří pivovar zastupovali v jednotlivých správních

⁷⁷ Při absenci šlechtický a církevních pivovarů v této oblasti.

⁷⁸ Pivo bylo od počátku úspěšně distribuováno na území Prahy.

⁷⁹ Cironisová, E. : Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje v českých zemích a na Slovensku in Západočeský historický sborník 8, Státní oblastní archiv v Plzni, 2003, str. 166.

⁸⁰ Ať se již jednalo o pivovary měšťanské či akciové v Českých Budějovicích, nebo o pivovary šlechtické, z nichž nejnámennější byly ty patřící rodu Schwarzenberků.

obvodech. První smlouva byla s těmito obchodními zástupci uzavřena na dobu tří let, pokud se během této doby osvědčili, byla poté pravidelně prodlužována až na dobu deseti let.⁸¹

Důležitým faktorem odbytu byla i prezentace podniku – ten se snažil svůj výrobek představovat na průmyslových i potravinářských výstavách. Například při Jubilejní výstavě 1891 si nechal pivovar vyprojektovat celý pavilon s restaurací, který byl vystavěn na exponovaném místě, kde si jej museli návštěvníci všimnout.

Mezi odběratele podniku patřili nejen hostinští a formani, ale také přirozeně průmyslové podniky, které pivo kupovaly pro své dělníky. Z nich je možné mimo podniků plzeňských jmenovat kupříkladu Vítkovické železářny, firmu L.&C. Hardmuth, či některé cukrovary. Pivo bylo oblíbené i mezi různými spolky, ať již nacionálně českými či německými.⁸²

Další velmi důležitým faktorem byla distribuce piva v rámci monarchie. Již těsně po vzniku podniku v roce 1844 projevil jistý pan Brabec v Vídně zájem o spolupráci s Měšťanským podnikem a chtěl distribuovat jeho pivo v hlavním městě monarchie. Správa podniku se nenechala nabídkou zlákat a zaměřila se raději na distribuci piva ve svém bezprostředním okolí. První dodávka, nikoli vysoká - jednalo se o 65 věder piva, dorazila do Vídně v roce 1856. V průběhu šedesátých let již dodávky do Vídně postupně stoupaly a díky napojení na dráhu se počátkem 70. let podařilo ve Vídni vybudovat i první stálý odbytový sklad. Zároveň bylo pivo distribuováno do dalších velkých měst na území Předlitavska, jako byl Štýrský Hradec, Merano, Klagenfurt, Salzburg, apod. I zde byl prodej organizován podobně jako u přes místní zprostředkovatele, kteří se díky znalosti místních poměrů mohli lépe orientovat na trhu. Dodávky byly odtud vedeny rovněž do svobodného města Terst, odkud bylo pivo dále distribuováno především na Balkán, ale také po moři do Itálie nebo Levanty.⁸³

Do Zalitavska nebylo zpočátku plzeňské pivo dodáváno vůbec, první zastoupení vznikla až v průběhu 70. a 80. let – 1875 v Banské Bystrici a 1880 v Bratislavě. V roce 1884 pronikl potom pivovar i na území dnešního Maďarska, kdy bylo založeno zastoupení v Szgedu. Postupně bylo pivo distribuováno i do Budapešti, která se právě spolu se Szgedem stala největším odběratelem piva v Zalitavsku. Obecně mimo Čechy měla

⁸¹ Suchý, V.: Měšťanský pivovar v Plzni 1842 – 1892, Plzeň, 1892, str. 170.

⁸² Ibidem, str. 204

⁸³ Cironisová, E. : Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje v českých zemích a na Slovensku in Západočeský historický sborník 8, Státní oblastní archiv v Plzni, 2003, str. 170.

největší odběr plzeňského piva Vídeň a po ní Dolní Rakousy. Pivo bylo dodáváno i na císařský stůl a existují záznamy o tom, že chutnalo jako císařovně, tak některým arcivévodům.

Kdo v rámci monarchie pivo z plzeňského podniku kupoval? Bylo to podobné jako v rámci vlastních českých zemích. Kromě majitelů hostinců to byly především zaměstnanci státní správy, úředníci, zaměstnanci drah, apod. Dále bylo dodáváno důstojníkům rakousko-uherské armády, kteří sloužili po celém jejím území. Další nezanedbatelnou položku představovaly hotely, především v oblasti Istriie, které odebíraly od 80. let především lahvové pivo, které si pomalu i přes svou nižší trvanlivost získávalo důvěru odběratelů.

Plzeňský podnik se snažil nejprve ukotvit své postavení díky dobře strukturované síti odběratelů ve svém poměrně blízkém geografickém okolí. Podstatným faktorem byla věrnost jednotlivých obchodních zástupců, za věrnost byli odměňováni. Pivovar se rovněž snažil navázat na velké odběratele, jako byly spolky, nebo průmyslové podniky. Významné byly potom dodávky do Vídně, které znamenaly především prestižní záležitost, dodávky na císařský dvůr bylo možné velmi dobře využít i k propagaci. Obecně podnik sázel na stabilní dlouhodobě budovanou odběratelskou základnu, která mu zajišťovala pohodlné fungování na domácím trhu a také dobré výchozí postavení pro export.

5.2.4. Export

Pro Měšťanský pivovar je problematika exportu jednou z klíčových. Jak jsme již viděli výše, zastoupení pivovaru v zahraničí byla budována pozvolna. V době, kdy pivovar s exportem začínal, bylo již jeho postavení na regionálním trhu poměrně stabilní a mohl si dovolit nést finanční zátěž spojenou s prvními pokusy o proniknutí na zahraniční trhy. Mezi prvními se pokusil prosadit ve velkých evropských zemích, mimo jiné i bez silnější tradice pití piva, jako byla například Francie. Měšťanský pivovar si tal v průběhu třetí čtvrtiny 19. století vybudoval sérii obchodních zastupitelství po celé Evropě. Zdaleka nejdůležitějším obchodním partnerem bylo přirozeně Německo.

Plzeňské pivo se stalo v Německu velmi populárním, technologií své výroby původně vycházelo z bavorských vzorů a není tedy překvapivé, že německým konzumentům pivo z Měšťanského pivovaru chutnalo. V šedesátých letech – tedy dvacet let po vzniku podniku - bylo již možné plzeňské pivo zakoupit jak v některých svobodných městech jako byly Hamburk a Brémy, dále v některých německých zemích –

především v sousedním Sasku a Bavorsku a samozřejmě ve většině pruských provincií. Je nutné podotknout, že v prvotních fázích nebyl export ve většině případů nijak masovou záležitostí, naopak zpočátku se jednalo o dodávky několika věder do určitého města. Důležitým faktorem bylo ale zachycení se na trhu, jednalo se o pravidelné dodávky a jejich výše se postupně zvyšovala. Tímto pozvolným způsobem se podařilo Měšťanskému pivovaru zakotvit na německém trhu, který se stal těžištěm exportních snah tohoto podniku.⁸⁴

V sedmdesátých letech se správa pivovaru vzhledem ke vzrůstající výši objemu exportovaného piva rozhodla pro zvýšení pravomocí jednotlivých odběratelů, kteří pivo v místě svého bydliště distribuovali. Ovšem tento způsob se neosvědčil a proto později přistoupil k modelu obchodních zastoupení, která spravovala větší obvody. Tyto obvody procházely v průběhu posledních dvou desetiletí devatenáctého století transformací – dle potřeb se měnily a před rokem 1900 bylo již jasně konstituováno 14 zastupitelských obvodů. Největší roční odbyt vykazovalo zastupitelství v Berlíně, druhé bylo zastupitelství v Saské Kamenici (Chemnitz) a třetí bylo drážďanské.⁸⁵ Naopak nejnižší odbyt byl vykazován ve správních obvodech Štrasburk a Cáchy. To není nijak překvapivé vzhledem k jejich geografické poloze blízko Francie, kde se kultura pití piva mísí s kulturou pití vína. Je ovšem důležité, že i sem dokázal Měšťanský pivovar své pivo, byť v omezené míře, distribuovat.⁸⁶

Výše exportu piva do Německa se tedy v průběhu námi sledovaného období neustále zvyšovala a okolo roku 1900 dosáhla podílu 85% z celkového vývozu a představovala dokonce 30% celkového výstavu plzeňského pivovaru. Je přirozené, že takto silný exportní pivovar s kvalitním výrobkem byl trnem v oku německým podnikům, které se snažily různými metodami jeho pozici omezovat. Způsoby byly rozmanité, ať na celostátní úrovni zvyšováním cla na plzeňské pivo, nebo na úrovni mezipodnikové především porušováním ochranné známky a používáním označení plzeňské pro geograficky německá piva.⁸⁷

V polovině 19. století bylo především v Sasku a poté v Berlíně mnoho pivovarů, které označovaly svá piva za „echtes Pilsner“. Proti těmto podnikům bojovali především

⁸⁴ Cironisová, E.: Plzeňský Prazdroj v německých zemích in *Minulostí západočeského kraje*, XLIII/1, Plzeň, Archiv města Plzně, 2007, str. 236.

⁸⁵ Je zajímavým paradoxem, že v počátcích exportu plzeňského piva na území Saska bylo dokonce obchodní zastupitelství v Drážďanech zrušeno kvůli neoblíbenosti plzeňského piva v této oblasti. Později se ovšem přesto podařilo na tento z hlediska geografického velmi významný trh podařilo velmi úspěšně proniknout.

⁸⁶ Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s., Fond MP, kniha č.162, s. 4, kniha č.170, s. 96.

⁸⁷ *Ibidem*.

tradiční berlínští obchodní zástupci plzeňského podniku bratři Camphausenové.⁸⁸ Tyto obstrukce a táhlé soudní spory byly vedeny především proti Engelhardtovu pivovaru v Berlíně- Pankowě a proti pivovaru Radeberg v Sasku. Export do Německa byl nejvýznamnějším a upevnil pozici podniku na světových trzích, která se již v příštích desetiletích mimo světových válek nezměnila.

Německo bylo rovněž klíčovou zemí z hlediska exportu do zámoří, neboť právě z Hamburku vyplouvaly lodě, které vozily pivo do Spojených států amerických. Mimo těchto dvou zemí se pivo z Měšťanského pivovaru distribuovalo po celé Evropě, stejně jako se určitý počet hektolitřů exportoval například do severní Afriky, nebo na Dálný Východ. Na počátku 20. století se tedy již plzeňský podnik profiloval jako silně exportní, plzeňské pivo, respektive pivo z Měšťanského pivovaru se stalo ve světě synonymem po české pivo.

5.2.5 Kartelizace

Měšťanský pivovar se samozřejmě stejně jako jiné podniky v daném období účastnil procesu kartelizace. Jeho postavení na trhu však bylo velmi specifické a tím bylo ovlivněno jeho i jeho zapojení. Jelikož se jednalo o od poslední čtvrtiny 19. století o pivovar s největším výstavem v monarchii, který měl velmi silnou a stabilní odběratelskou základnu, jak doma, tak v zahraničí, nezapojoval se logicky příliš do boje o odběratele. Pro takto velké podniky nebylo výhodné vstupovat do velkých spolků reprezentovaných například Smlouvou na ochranu odběratelstva a to ani z důvodů společného postupu proti zaměstnancům, jak tomu bylo u některých větších podniků.

Pivovar se během námi sledovaného období zaměřoval spíše na udržení dobrého jména své značky. S tím byl spojený konkurenční boj s podniky v rámci města a také boj s podniky, které porušovaly některou z ochranných známek podniku. Není proto překvapivé, že se pivovar zapojil do kartelu plzeňských podniků, který vznikl v první polovině druhého decennia dvacátého století. Tento kartel se zabýval především otázkou exportu a společnou výší cen při vývozu do Německa, Belgie a Francie.⁸⁹

Plzeňské pivovary se ale nevymezovaly jen vůči zahraniční konkurenci, ale především vůči konkurenci uvnitř vlastního města. Zdrojem problémů byl v tomto případě

⁸⁸ Jejich zastoupení vzniklo v roce 1883, kdy byla uzavřena smlouva s Maxem Campausenem, který

⁸⁹ Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s., Fond MP, 630 – II A 16 r.

především čtvrtý velký plzeňský podnik – Český plzeňský pivovar, který byl pro starší podniky ohrožením, jelikož za ním stála kapitálově silná Živnostenská banka. Proti založení tohoto pivovaru konaly podniky v čele s Měšťanským pivovarem kroky, které měly zpomalit rychlost, kterou byl nový podnik budován.⁹⁰

Plzeňský Měšťanský pivovar tedy vzhledem k charakteru svého podnikání neměl potřebu vstupovat do velkých nadregionálních kartelů, které by mu spíše uškodily, nutily by jej stanovovat přesně okruh odběratelů, apod. Naopak vstupoval do menších regionálních uskupení, které řešily jednotlivé problémy jeho fungování. Pivovar se tedy v otázce kartelizace choval čistě utilitárně a využíval pouze těch dohod, které mu aktuálně mohly být nejprospěšnější.

5.3. Pivovary ve vlastnictví šlechty - Schwarzenberské pivovary, na příkladu pivovaru Louny

Jako jeden z tradičních výrobců piva vystupovala od období vrcholného středověku šlechta. Její pivovarský monopol byl dán tradicí režijního velkostatku a přežíváním pozdně středověkých feudálních privilegií. I po zrušení monopolu v roce 1869 měla zpočátku velmi výhodné postavení. Disponovala totiž dostatečnými možnostmi, jak co se týče pozemků pro budování podniků, tak co do kapacit pracovních a surovinových. Navíc jí připadlo určité procento z odškodného za ztrátu exkluzivity, které bylo rozdělováno všem výrobcům, kteří byli činní před rokem 1869. I přesto, že šlechta měla tyto možnosti k dalšímu rozšiřování pivovarů, byla většina podniků v jejím majetku spíše menší či střední velikosti a pracovala víceméně tradičními technologiemi. Okruh odběratelů piva z jednotlivých panských pivovarů tedy nebyl příliš velký, jednalo se především o dodávky na lokální trhy. Na druhou stranu jeden majitel obvykle vlastnil až několik desítek takových menších podniků, celkové výstavy pivovarů jednoho rodu tedy patřily mezi poměrně vysoké.

V souvislosti pivovary ve vlastnictví aristokracie můžeme hovořit o dvou typech – jednak o pivovarech, které byly ve vlastnictví tradiční rodové šlechty, jako byli Schwarzenbergové, Clary – Aldrigen, Fürstenbergové, Waldsteinové-Wartenbergové, atd. Druhým typem šlechtických podnikatelů poté byli nobilitovaní podnikatelé, jako Adolf

⁹⁰ Ibidem.

Ignaz Mautner von Markhof, majitel pivovaru St. Marx ve Vídni, Ignatz Kuffner, zakladatel dalšího vídeňského pivovaru Ottakringer či Adol Karl Bachofen von Echt, který vlastnil několik pivovarů v oblasti severních Čech. Jak v této souvislosti uvádí Radoslav Daněk ve svém příspěvku ve sborníku *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*⁹¹, je možné šlechtu podnikající v pivovarnictví vnitřně diferencovat hned dvěma různými způsoby. Tím prvním způsobem je samozřejmě tradiční dělení na šlechtu vyšší a nižší, druhým potom právě rozdělení na šlechtu starou a novou, tedy právě nobilitované velkopodnikatele.

Jak velký podíl držela šlechta v rámci pivovarského průmyslu, je možné demonstrovat například na statistice z roku 1883. Tehdy fungovalo v Čechách 851 pivovarů, z nichž celkem 397, tedy téměř polovina, měla za vlastníka šlechtice. Nejvyšších výstavů přitom dosahovaly pivovary staré rodové šlechty. Mezi patnácti pivovary s nejvyšším výstavem v 80. letech 19. století bylo pět pivovarů šlechtických majitelů – pivovar Klášter Ernta hraběte Waldstein-Wartenberg, pivovar Trnovany v majetku rodu Clary – Aldringen, schwarzenberské pivovary v Postoloprtech a Třeboni, a pivovar v Podmoklech v majetku Františka hraběte Thuna.⁹²

Ve většině případů však nedokázala šlechta své tradiční pozice dlouhodobě obhájit. Již na přelomu století začala z vedoucích pozic v pivovarském průmyslu ustupovat. Důvodem bylo nastolení konkurenčního boje a koncentrace kapitálu především akciových společností. Velká část panských pivovarů nebyla schopna na tyto nové okolnosti reagovat. Část aristokratických majitelů pivovarů nebyla schopna nahlížet na tyto podniky jinak, než jen jako na tradiční zdroje renty. Dále nebyla ochotna investovat do modernizace zařízení a výrobních technologií.

Šlechta se stále se přiostrujícím konkurenčním bojem vyrovnávala různými způsoby. Buď staré a konkurence neschopné podniky likvidovala, nebo je odprodávala jiným vlastníkům, především akciovým společnostem, či se rozhodla investovat do modernizace svých podniků. Jako příklad šlechty, která dokázala své podniky reorganizovat a konkurovat velice úspěšně novým společnostem, mohou sloužit Schwarzenbergové.

⁹¹ Daněk R.: *Šlechtičtí podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v Ostravsko – karvinském regionu* in Brňovják, J. – Zářický, A. (eds.): *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*, Ostrava, Filozofická fakulta univerzity Ostrava, 2008, str. 161.

⁹² *Ibidem*, str. 164.

Od jiných aristokratických rodů podnikajících na poli pivovarnictví se odlišovali především velmi důslednou správou svých podniků a také čilým zájmem o hospodářské dění v zemi a o využití technických novinek a moderních technologií. Především Jan Adolf II. kníže ze Schwarzenbergu se velmi intenzivně zajímal o hospodářskou problematiku, byl například předsedou hospodářských společností v Praze i Vídni a rovněž založil na zámku Ohrada u Hluboké lesnické muzeum.

V této souvislosti proto není překvapující, že již na přelomu 18. a 19. století zaměstnávali Schwarzenbergové nestora českého pivovarnictví Františka Ondřeje Poupěho, který právě v době, kdy byl zaměstnán v knížecím pivovaru ve Štěkni u Písku sepsal své mezinárodně uznávané teoretické spisy o modernizaci a systematizaci pivovarské výroby. Rovněž první pokusy se spodním kvašením na našem území byly provedeny ve schwarzenberských podnicích, konkrétně se jednalo o práci sládka Vogela původem z Bavorska, který byl zaměstnán v pivovaru v Plavnicích.⁹³

Co do počtu spravovaných podniků se Schwarzenbergové drželi trendu moderního pivovarnictví, který spočíval ve snižování jejich počtu a zvyšování celkového výstavu. V roce 1862 vlastnili 32 fungujících pivovarů, na počátku 20. století již jen dvanáct.⁹⁴ V tomto konečném čísle jsou zahrnuty tři velkopivovary, které se společně i jednotlivě mohly výstavem i způsobem výroby rovnat velkým akciovým podnikům. Jednalo se o pivovary v Třeboni, Protivíně a v Lounech. Tyto podniky již využívali elektrického osvětlení i elektrických motorů, rovněž moderních lednic. Zbýlých devět podniků lze řadit mezi pivovary se středním a malým výstavem, patřili sem například Český Krumlov, Postoloprty, Plavnice, atd.⁹⁵

I způsobem distribuce stály schwarzenberské pivovary na pomezí mezi klasickým šlechtickým velkostatkem a moderním akciovým podnikem. Samozřejmě, že produkce menších podniků byla směřována především na lokální trh, ovšem produkty tří velkopivovarů měly rozhodně i exportní ambice. Velké sklady výrobků z těchto pivovarů

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv. Č. 114, IX A, Die Brauindustrie des Fürstenhäuser Schwarzenberg.

⁹⁵ Dle dat z Přehledu rakousko – uherských pivovarů, v nichž navařeno ve výrobním roce 1883 – 84 více než 10 000 hektolitrů piva, bylo mezi takovými pivovary, kterých byla v Království českém 135, celkem 9 pivovarů, které byly ve vlastnictví rodu Schwarzenbergů. Jednalo o suverénně největší počet pivovarů jednoho majitele s tak vysokými výstavami. Pět z těchto pivovarů se navíc dostalo mezi třicetku pivovarů s nejvyšším výstavem. Tato data zcela jasně ukazují na progresivitu schwarzenberské pivovarské správy, která dokázala udržet v chodu jen podniky vydělávající a modernizující se. Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelářství, ročník X, č.30, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. nestr.

se nalézaly ve Vídni, Berlíně, Linci, Drážďanech, Grazu, Praze, Plzni, Brnu, Českých Budějovicích, apod. Celkový počet těchto skladů byl přibližně 70.⁹⁶

Organizačně spadaly všechny pivovary pod jednu centrální správu, výjimku tvořil pivovar a sladovna v Protivíně, který měl na centrálním orgánu zcela nezávislou správu. Protivínský pivovar vznikl již v 15. století poblíž dnešní budovy zámku a tato historická budova sloužila svému účelu až do roku 1874, kdy bylo rozhodnuto o vybudování podniku nového. I ten byl v následujících desetiletích dále rozšiřován. V roce 1891 byl správou zakoupen s pivovarem sousedící cukrovar, který byl přebudován na velkou sladovnu, která jednak zásobovala sladem pivovary rodu Schwarzenberků, jednak se slad zde vyráběný exportoval do zahraničí.⁹⁷

Podnikem s ještě starším založením byl poté pivovar ve Třeboni, jehož historii je možné doložit k roku 1397. Rovněž k modernizaci a přestavbě zde tedy došlo dříve, již v letech 1699 – 1711 byl poblíž budovy zbrojnice vybudován stavitelem Giacomem de Maggi nový pivovar. Tato budova byla poté v šedesátých letech 19. století rekonstruována. Během této rekonstrukce došlo k zavedení technických novinek do provozu a pivovar v Třeboni se stal jedním z prvních v českých zemích, který používal v pivovarském provozu masivně parní stroje. Ačkoli budova pivovaru těsně přiléhala k rybníku Svět a mohla být proto pohodlně zásobována přírodním ledem, byla během přestavby vybavena mechanickými lednicemi. Tyto technické novinky ukazují na progresivitu schwarzenberské správy, která dokázala úspěšně využít tradiční budovy pivovaru a vytvořit zde moderní provoz odpovídající vysokému evropskému standardu.⁹⁸

Mezi schwarzenberskými velkopivovary měl však jedinečné postavení především pivovar v Lounech. Toto výlučné, či lépe řečeno odlišné postavení, tkvělo především ve faktu, že ačkoli byl pivovarem, který byl ve vlastnictví šlechtického rodu, nebyl historicky spjat s žádným panským velkostatkem. Naopak, dle všech znaků, kterými se pivovar vyznačoval, by se dal zařadit mezi pivovary akciové, respektive založené a vedené moderním způsobem po roce 1869.⁹⁹ Vzhledem k tomu, že právě lounský podnik se měl stát vlajkovou lodí knížecích pivovarů a na jeho fungování lze kvalitně demonstrovat použití jednotlivých podnikatelských strategií, budeme se v této kapitole věnovat primárně jemu.

⁹⁶ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv. Č. 114, IX A, Die Brauindustrie des Fürstenhäuser Schwarzenberg.

⁹⁷ Ibidem

⁹⁸ Ibidem

⁹⁹ Ibidem

Lounský pivovar byl v porovnání s ostatními schwarzenberskými pivovary založen poměrně pozdě, až v osmdesátých letech devatenáctého století. Jeho zakladatelem byl Adolf Josef Schwarzenberg. Ten stál v daném období před problémem, jak naložit s pivovarem na velkostatku Toužetín, který stál stranou od industrializované části jeho středočeského panství a bylo proto obtížné pivo jakkoli převážet. Rozhodl se celou věc řešit pragmaticky, tedy přesunem výroby na výhodnější místo. Navíc této době již pravděpodobně delší dobu pomýšlel na pivovar, který bude zaměřen nejen na pokrytí potřeb panství, ale rovněž na tolik žádaný a ceněný export. Bylo proto rozhodnuto, že se pivovar na velkostatku v Toužetíně nebude dále rozšiřovat, ale že část jeho vybavení a personálu poslouží pro vznik podniku zcela nového, který bude vystavěn tak, aby co nejlépe sloužil moderní poptávce.¹⁰⁰

Pivovar v Lounech byl, i dle dobové odborné veřejnosti, považován za jeden z nejmodernějších pivovarů v zemi. Jedním ze znaků progresivity, která byla u jiných šlechtických pivovarů téměř nemyslitelná, byla samotná volba místa. Pro vybudování nového podniku bylo vybráno místo nedaleko lounského nádraží, což dokazuje, že si zakladatel uvědomoval, jak důležitou roli u nově budovaných podniků hraje dopravní obslužnost. Zde je především důležité si uvědomit, že se již v počátečních fázích budování pivovaru pomýšlelo na odbyt mimo vlastní lokalitu Loun a okolí. Pro zbudování nového podniku bylo vybráno místo jednak nedaleko železničního nádraží v Lounech, tedy blízko dopravní tepny, ale zároveň blízko centra města, které mohlo poskytovat podniku v počátcích dostatečný odbyt. S nádražím byl pivovar spojen železniční vlečkou.¹⁰¹ Pro plánovaný export byla rovněž klíčová blízkost řeky, neboť se předpokládal vývoz lounského piva především do oblasti Saska a dále po Labi do Hamburku.

Dne 12. 4. 1890 byla podána žádost o stavbu do katastru obce Černčice. Stavební práce byly svěřeny výhradně pražským firmám, stejně jako výroba zcela nového a moderním technologiím poplatného vnitřního vybavení pivovaru. To jsou další důkazy potvrzující snahu založit podnik schopný konkurovat moderním, vesměs akciovým velkopivovarům. Staviteli byli vrchní inženýr Antonín Jaksch a ing. Kajetán Švehla, stavební práce provedla firma V. Nekvasila z Karlína. Vnitřní vybavení bylo objednáno z Ringhofferových závodů na Smíchově. V plánech ovšem nebyla zahrnuta sladovna.

¹⁰⁰ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny.

¹⁰¹ Podobná situace byla například v Plzni, kde byl Měšťanský pivovar spojen vlečkou přímo s nedalekým nádražím. Motiv železniční vlečky také využíval tento pivovar na některých svých propagačních předmětech, například dopisnicích.

Toto je jedna z drobností, která odlišuje sice moderně budovaný, ale stále v jádru šlechtický pivovar od především nově budovaných podniků akciových. Vzhledem k rozsahu majetku rodu Schwarzenberků v oblasti středních Čech bylo možné pivovar sladem zásobovat z menších, původně velkostatkových pivovarů a sladoven v okolí. Lounský pivovar odebíral zpočátku slad především z Cítolib a Toužetína, ale rovněž také ze schwarzenberské centrální vývozní sladovny v Protivíně, která přitom zajišťoval zásobování především jihočeských pivovarů stejných majitelů. Je zajímavým paradoxem, že nový pivovar byl budován především kvůli lepšímu napojení na dopravní cesty a přitom tak důležitou surovinu pro výrobu piva, jako byl slad, neváhali majitelé do pivovaru dovážet poměrně komplikovaně a ze vzdálených míst.¹⁰²

Lounský pivovar byl zkolaudován roku 1892 a dne 11. listopadu téhož roku byla vystavena první dávka piva. Mezi nejvíce vařená piva zde patřila deseti a dvanáctistupňová, a dále tmavý třináctistupňový ležák / Granát. V prvních letech po založení se počet odběratelů nedařilo rozšířit mimo okruh odběratelů bývalého pivovaru v Toužetíně. To vzhledem k jasným ambicím podniku, totiž proniknout na trh ve středních Čechách a odtud dále do Německa, především do oblastí blízko Labe, bylo považováno za nezdar. Správa pivovaru byla nucena uspořádat několik konferencí, které měly vést k vytvoření lepší strategie a rozšíření počtu odběratelů piva.¹⁰³

Pro zvýšení prestiže a získání většího kreditu v očích veřejnosti musel pivovar proniknout především na významný pražský trh. V tomto případě se jednalo o výhodu, že pivovar patřil do soustavy panských pivovarů, neboť Schwarzenberkové vlastnili v Praze hostinec Na Knížecí, kde bylo od roku 1893 čepováno pivo z Loun, aby se s ním seznámili konzumenti z hlavního města království. Úporná snaha prosadit se na pražský trh byla s nelibostí sledována pražskými¹⁰⁴ podniky. Spory vyvrcholily v letech 1906 – 1910, kdy některé z nich na protest proti postupu lounského podniku vystoupily z Ochranného svazu pivovarů, ovšem stále dodržovaly Smlouvu na ochranu odběratelstva z roku 1907. V pozdějších letech některé z těchto podniků nedodržovaly vzhledem k napjatým vztahům s lounským podnikem ani tu. Jednalo se především o pivovary na Smíchově, ve Velkých Popovicích, v Nuslích, na Vinohradech a na Praze VII.¹⁰⁵

¹⁰² SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Die Brauindustrie des Fürstenhauses Schwarzenberg

¹⁰³ SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č.70, IV A

¹⁰⁴ Jednalo se o podniky, které se nalézaly buď v katastru vlastní Prahy anebo okolních obcí, budoucích čtvrtí tzv. Velké Prahy po roce 1922. SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č. 69, IV A 1

¹⁰⁵ Ibidem.

V situaci, kdy si pivovar musel zajistit širší odbyt, se ukázala být úspěšnou strategie obratu k novému typu zákazníků, totiž k dělníkům z hnědouhelných pánví v oblasti Chomutova a Mostu. Zde byla sice konkurence místních a samozřejmě tradičnějších provozů, ovšem lounský pivovar měl tu výhodu, že za ním stál význačný šlechtický rod, který mohl v případě potřeby pivovar finančně podpořit, ještě před tím než si zajistil stálou klientelu.

Během prvního decennia dvacátého století pivovar postupně zvyšoval svůj výstav a rozšiřoval si odběratelskou základnu. Roku 1907 se připojil ke Smlouvě na ochranu odběratelstva, kterou podepsala valná většina velkých podniků na území Čech, Moravy a Slezska. Kromě této smlouvy, ke které přistoupila většina pivovarů sdružených v Ochraném svazu pivovarů království českého, měl pivovar ještě další separátní kartelové smlouvy s jednotlivými podniky. Všechny schwarzenberské pivovary měly společnou smlouvu s Akciovým pivovarem v Českých Budějovicích, která se týkala především vymezení a rozdělení odběratelů. Tato smlouva byla ovšem uzavřena především kvůli schwarzenberským pivovarům, které byly umístěné na jihočeském panství rodu a bezprostředně si konkurovaly s podnikem budějovickým. Pivovar Louny sám za sebe poté udržoval vztahy a korespondenci s podniky ve svém okolí, jako byly pivovary v Rakovníku, Zlonicích, nebo Slaném.¹⁰⁶

Během první světové války byl pivovar nucen vyrábět pětistupňové náhražkové pivo, zároveň mu byl zrekvírován jak ječmen, tak například měděné trubky, které byly důležitou součástí provozu. I z těchto důvodů musel být v podniku zastaven v červenci roku 1917 provoz. Aby se dalo využít alespoň prostor pivovaru, byl ve sladovně, která byla předtím z důvodů zvyšování a zefektivňování výroby přeci jen vystavěna, sušen oves pro válečné snahy.

Po první světové válce se podnik musel vyrovnávat se zcela novými kategoriemi problémů, jako byly dopady pozemkové reformy, apod. Je ovšem nesporné, že před válkou byl lounský podnik vlajkovou lodí soustavy schwarzenberských pivovarů.

5.3.1 Organizační struktura

Šlechtické pivovary, jejichž jsou schwarzenberské jedinečným příkladem, se svou organizační strukturou odlišovaly od obdobně velkých pivovarů akciových či

¹⁰⁶ Ibidem.

měšťanských. Podniky byly součástí většího celku, kterým byly obecně velkostatky, přičemž pivovary představily jednu z jeho hlavních složek. Organizačně se jednalo o model centralizovaný, kdy vrchní ředitelství všech pivovarů a sladoven bylo umístěno v jednom místě a rozhodovalo například o tom, jakým způsobem bude přerozdělováno obilí důležité pro výrobu piva, apod. Model vycházel z ještě raně novověkého uspořádání, které bylo v tomto případě pouze drobně modifikováno. Centrální ředitelství pivovarů v majetku rodu Schwarzenberků bylo v Protivíně, kde také sídlil jeden z pivovarů a především exportní sladovna. Tyto jako jediné byly později nezávislé na centrální správě. V případě lounského podniku byla praxe taková, že vrchní ředitel sídlící v Protivíně měl pravomoc rozhodovat o všech významných krocích pivovaru, ať se již jednalo o problematiku odbytu, exportu, investic, či propagace.

Jednotlivé pivovary v regionech již byly poté podřízeny „klasické“ organizační struktuře, byl zde vrchní správou jmenovaný správce a hlavní sládek. Sládek zodpovídal za kvalitu vařeného pivo a správce jmenoval nižší úředníky a řešil běžnou denní agendu. Je však jasné, že tento způsob organizace nebyl v dané době již udržitelný, především když se pivovary nenalézaly na jednom panství, ale byly rozprostřeny v rámci celé země. Velmi dobře je operativnost tohoto systému vidět na příkladu velkých otázek, důležitých pro chod podniku. Jednalo se například o problematiku exportu, která spadala do kompetence centrálního vedení. Zprávy o exportu musely putovat od německého zastupitele do jižních Čech, zde byla vypracována strategie a odtud byly informace dále předávány do Čech středních přímo do pivovaru, kde byly pokyny aplikovány do praxe. Tento proces byl nákladný a zdlouhavý a nesloužil potřebám pivovarů příliš dobře.

Tento postup je zajímavé sledovat na jiném konkrétním případě z roku 1908, kdy správa pivovaru v Lounech psala hlavnímu knížecímu řediteli pivovarů o zvyšování cen piva v hostincích ve středních a severních Čechách. Správa pivovaru podala centrálnímu řediteli přesné podklady, včetně toho, které z okolních pivovarů se již zvednutí cen přizpůsobily a které nikoli, dále vypočítává, že zdražení piva, které díky tomu, že již bylo plošně zavedeno některými jinými podniky, by nemělo ohrozit odběratelskou základnu a navíc by přineslo ročně pivovaru další zisk přibližně 150 000 rakouských korun. Ovšem rozhodovací pravomoce v tomto případě měla pouze centrální správa. Při pozdním zareagování v tomto konkrétním případě mohla hrozit i ztráta odběratelů, či zisku v pro pivovar klíčovém regionu středních Čech.¹⁰⁷

¹⁰⁷ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Karton 15, inv.č.135, sig.602.

Centralizovaný model, který byl velmi dobře aplikovatelný ještě v první polovině 19. století, se tedy, jak jsme viděli, s rozmachem konkurenčního boje stal výrazně zastaralým. Rozhodování bylo těžkopádné a schwarzenberská správa, profilující se v rámci aristokratického prostředí jako poměrně progresivní, se přirozeně snažila najít možnosti, jak se stát flexibilnější a lépe reagovat na vývoj na trhu. Podnikům tedy byly postupně svěřovány větší pravomoci. Dělo se tak bohužel až v době těsně před začátkem první světové války, proto tyto organizační změny nepřinesly pivovarům příliš užitku, než stihly být zavedeny do praxe, v pivovarech byla většinou zastavena výroba.

5.3.2. Technicko – technologická modernizace

Vzhledem k silnému kapitálu, který za pivovary stál, je patrná výrazná snaha podniků o modernizaci, jak staveb, tak vybavení. V průběhu druhé poloviny 19. století investovaly schwarzenberské pivovary nemalé částky do budování nového podniku v Lounech a současně do nového vybavení starších podniků. V Lounech byl podnik koncipován od počátku na bázi moderních technologií a koncepce jeho vzniku byla bezpochyby velmi dobře pomyšlena, což můžeme vidět například na umístění pivovaru a jeho napojení do dopravní cesty. Stejně tak další podniky, především v jižních Čechách, pravidelně obměňovaly své vybavení, napojovaly se na rozvody elektřiny, plynu, vody či na telefonní síť. U podniků se starším založením se ovšem jednalo o změny postupné, avšak i přesto je jasně viditelné, že se schwarzenberské pivovary nebály technických novinek ani nových technologií. To je potvrzeno především faktem, že jako jedny z prvních experimentovaly s technologií spodního kvašení a to ještě před tím, než pivo tohoto typu začalo být všeobecně preferováno. Pivovary tedy nepotvrdily tedy předpoklad, že se budou snažit zůstat za každou cenu konzervativními a dodržet tradiční způsoby výroby piva. U schwarzenberských pivovarů je ovšem nutné přihlídnout k osobní zásluze knížete Jana Adolfa II., který byl obecně patronem hospodářského života v našich zemích a aktivně se zajímal o nejnovější vývoj v odvětví.

5.3.3 Odbyt

Vzhledem k tomu, že pivovar Louny byl založen až v průběhu 90. let 19. století, musel se velice rychle etablovat na trhu. Konkurence mezi pivovary byla v té době neúprosná. Bylo proto nezbytně nutné získat pro pivovar rychle dostatečně solidní

odběratelskou základnu. Vzhledem k tomu, že v oblasti středních Čech, kde pivovar působil, bylo poměrně velké množství podniků střední velikosti, navíc sem stále více expandovaly velké podniky pražské a plzeňské, nebylo jednoduché ani pro pivovar, za kterým stálo silné kapitálové zázemí významného šlechtického rodu, získat na trhu pevné postavení. V počátečních letech musela správa pivovaru vyvíjet značnou aktivitu, aby se jí podařilo přesvědčit odběratele především v blízkém okolí o výhodnosti koupě lounského piva.

Podle soupisu z roku 1913 měl pivovar v této době již poměrně široké spektrum stálých domácích odběratelů. Celkem jich bylo téměř 200. Není překvapivé, že velká většina odběratelů pocházela přímo z Loun, nebo z jejich bezprostředního okolí. Dokonce v porovnání s dalšími pivovary, jimž se věnuji v této práci, bylo zaměření na regionální klientelu markantnější. Je to zřejmě dáno menším výstavem tohoto podniku, dále datem jeho založení, kdy již nestačil do vypuknutí první světové války své podnikání dostatečně rozvinout. Dalším velmi důležitým faktorem, který mohl bránit širšímu uplatnění lounského podniku na zemském trhu, byl již výše zmíněný fakt, že správa schwarzenberkských pivovarů jako celku byla centralizovaná. Správa se snažila udržet především historicky dané odběratele, vlastně okruh bývalého velkostatku, který pivovar obhospodařoval.¹⁰⁸

Zajímavé je, že lounský pivovar až na malé výjimky téměř nedodával pivo do velkých měst, v podstatě se v případě Prahy, Brna nebo Plzně jedná o jednotlivé odběratele s nepříliš velkým objemem koupeného piva. Přitom z korespondence pivovaru vyplývá, že se o proniknutí a širší uplatnění především na pražském trhu dlouhodobě snažil.

5.3.4 Export

Schwarzenberské pivovary, které měly tradičně největší sílu na jihočeském dominiu, se dlouhodobě specializovaly na vývoz piva na území dnešního Rakouska. Bylo tu jednak hledisko geografické a také důležitost a váženost rodu Schwarzenberků ve společnosti hlavního města. Jevilo se tedy logicky, že jihočeské pivovary budou exportovat právě na území Vídně a okolí. Tam sice existovaly vlastní silné velkopivovary, ale vzhledem

¹⁰⁸ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Karton 15, inv.č.135, sig.588.

k množství lidí, žijících v této oblasti se pro schwarzenberské pivovary objevovalo dostatečně velké pole působnosti.

Přesto se vrchní ředitelství knížecích pivovarů snažilo proniknout i na jiné trhy, protože dodávky piva do Vídně nebyly přeci jen exportem v pravém smyslu slova. Především mělo zájem na velmi žádaném trh německém. Jihočeské pivovary byly však pro vývoz piva tímto směrem nevýhodně položeny, proto schwarzenberská správa přikročila k budování podniku ve středních Čechách, odkud byla dobrá výchozí pozice na německé trhy, především v oblasti Saska.

Ještě před začátkem století v roce 1898 proto vycestoval správce pivovaru Josef Machat na cestu Drážďan, během které se mu podařilo získat pro distribuci lounského piva Huga Alexandra Lohse, který byl v tomto kraji zástupcem několika dalších českých pivovarů. Tím bylo zbudováno první zahraniční zastoupení, které se však mělo stát pouze zastávkou na cestě k hlavnímu cíli, kterým bylo proniknout po Labi až do Hamburku. Zde proto také provedli zástupci pivovaru předběžnou obhlídku a test možných odběratelů. Tento však nedopadl podle představ lounského podniku. Průzkum prováděný vrchním exportním správcem knížecích podniků Antonínem Dobrovským za asistence berlínského sklepmistra pana Novotného¹⁰⁹ odhalil skutečnost, že lounské pivo svou chutí konzumentům z Hamburku nevyhovuje. Ti byli totiž zvyklí na tradiční exportní pivo z Plzně a tak od českého piva vyžadovali chuť na způsob piva typu pils. Představitelům lounského pivovaru bylo doporučeno, aby se pokusili vyrábět pivo podobnější plzeňskému. K tomuto kroku vedení nepřistoupilo a po několika dalších marných pokusech o výraznější participaci na trhu s pivem v Hamburku se pivovar stáhl do příhraničního Saska. Pivovar se rovněž snažil proniknout na trh v Haliči, zde ovšem narazil na pevně stanovené ceny, které si odběratelstvo diktovalo a tedy ani tento export nesplnil očekávání schwarzenberského podniku.¹¹⁰

Knížecí pivovar, který byl budován jako moderní podnik, s vynikajícím napojením na dopravní cesty a který od počátku viditelně pomýšlel na export jako na výrazný zdroj svých příjmů v tomto aspektu zklamal. Neúspěchy na zahraničních trzích se snažil kompenzovat urputnou snahou o prosazení na trhu domácím, kde se mu především díky

¹⁰⁹ Křestní jméno archivní prameny neuvádějí.

¹¹⁰ SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č.70, IV A 2

silnému zázemí a využívání kartelových dohod podařilo napravit exportními pokusy pošramocenou reputaci.

5.3.5. Kartelizace

Z hlediska kartelizace je zajímavé pozorovat zapojení schwarzenberksých pivovarů jako celku do kartelizačních snah. Vzhledem k tomu, že se jednalo o podniky kapitálově relativně zajištěné, s tradičními odběrateli, nebyla pro ně otázka kartelizace zpočátku příliš zajímavou. Hlavní výhoda, která z kartelů v pivovarství plynula, bylo udržení stabilní odběratelské základny, kterou ale pivovary jak jsme uvedli, měly potvrzenu spíše tradicí. Rozhodně se tedy zpočátku nevyplácelo vstupovat do kartelů se zemskými ambicemi a podniky to ani neučinily. Pokud v době druhé poloviny 19. a počátku 20. století pivovary uzavíraly kartelové dohody, jednalo se především o smlouvy s jednotlivými podniky.

V tomto smyslu je zajímavým příkladem smlouva mezi knížecími pivovary a Českým akciovým pivovarem v Českých Budějovicích, která byla uzavřena roku 1909 a která dle dokumentů navazovala na již starší tradici, která byla dříve kodifikována pouze ústní dohodou, později začala platit i dohoda písemná. Ta měla zajistit, že žádný z knížecích pivovarů nepřevezme odběratele budějovickému podniku a naopak. V případě pivovarů na jihočeských dominiích je to zcela pochopitelné, ovšem v případě například lounského podniku ke třecím plochám v podstatě nedocházelo. Přesto se i na něj vztahovala tato kartelizační smlouva. Schwarzenberské pivovary tedy i k tak významnému a veskrze modernímu procesu jako byla kartelizace, přistupovaly tradicionalisticky, tedy jako centralizovaný podnikatelský subjekt. Smlouvy s jihočeským rivalem byly pravidelně prodlužovány, až do první světové války.¹¹¹

Ke Smlouvě na ochranu odběratelstva z roku 1907 knížecí pivovary zpočátku nepřistoupily. Neplynuly z ní pro ně žádné výhody, jihočeské podniky byly dlouhodobě zajištěné, lounský podnik měl svoji strategii postavenou naopak na tom, že odebíral zákazníky pivovarům ve středních a severních Čechách a vstup do kartelu by mu tento způsob konkurenčního boje značně ztížil. V roce 1910 při prodlužování smlouvy nakonec schwarzenberské pivovary ke kartelu přistoupili, především pod tlakem toho, že se postupně přidaly téměř všechny pivovary podobné velikosti. Ovšem po třech letech bylo působení v kartelu vyhodnoceno jako negativní a těsně před první světovou válkou

¹¹¹ SOA Třeboň, Fond Schwarzenberský pivovar Louny, Inv.č. 69, V I.

ředitelství knížecích pivovarů učinilo výjimku ze svého centralizovaného modelu a připustilo odstoupení dvou ze svých pivovarů, totiž Loun a Protivína ze zemského kartelu Smlouvy na ochranu odběratelstva. Tento paradoxní jev, kdy se potřeby jednotlivých podniků staly nadřazenými potřebám celku, byl v případě lounského podniku podmíněn tím, že jeho bezprostřední konkurenti v regionu, například Akciový pivovar v Chebu, již v této době (jedná se o rok 1913) nebyly členy tohoto kartelu a přebraly podniku poměrně velké množství odběratelů. Aby mohl lounský pivovar jejich nástupu konkurovat bylo dobré, aby si uvolnil ruce a mohl volně soutěžit s pivovary, které v kartelu byly i s těmi, kteří již v něm sdružení nebyly. V tomto rozhodnutí, které zohledňovalo prospěch jednoho podniků je patrný posun k decentralizování správy knížecího pivovarů, ke které by došlo nebýt nástupu první světové války.

Podobný průběh měl i konkurenční boj s pražskými podniky, především pivovarem v Bráníku, který vystoupil ze zemského svazu v roce 1914, aby „z taktických důvodů... mu ponecháno bylo volné agitační pole.“¹¹² Některé další pražské podniky, které z velké části vznik kartelu iniciovaly (!), reagovaly rovněž vystoupením z kartelu. Od té doby se Louny snažily všemi dostupnými prostředky¹¹³ proniknout na především na lukrativní pražský trh. Protože tímto krokem vystoupily proti pražským podnikům, které byly mimo zemského svazu sdružené ještě v pražském kartelu, ohradily se tyto společně pod pohrůžkou, že budou podobné nekalé konkurenční praktiky uplatňovat vůči jiným knížecím pivovarům, které by třeba ani do jejich „rajonu“ vstoupit nechtěli. Cílem bylo oslabit strukturu schwarzenberksých pivovarů.

Lounský podnik je tedy příkladem toho, že ani kartelizace se nemusela bezvýhradně týkat všech podniků, respektive, že ne pro všechny podniky byla kartelizace výhodným tahem. Tento podnik větší střední velikosti se ze smluv postupně snažil, ovšem na základě rozhodnutí centralizované správy, vymaňovat, aby si otevřel opět volnou cestu pro konkurenční boj.

5.4 Typ akciový – Akcionářský pivovar Smíchov

Nově vznikajícím typem podniku byly v druhé polovině 19. století akciové pivovary. Ty mohly být zakládány především díky zrušení propinace v roce 1869. Tím se

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Nízká cena piva, vysoké hostinské půjčky.

otevřely možnosti pro nové zájmové skupiny, které se nyní mohly plnohodnotně angažovat v pivovarském podnikání. Jako příklad akciového pivovaru, který velice rychle získal poměrně prestižní postavení na lokálním trhu s pivem, slouží Akcionářský pivovar na Smíchově.

Původně měl být podnik založen na bázi právovárečného měšťanstva, nakonec však vzhledem k nové právní úpravě vznikl podnik akciový. Jak uvidíme dále, bylo to poměrně zásadní rozhodnutí, které pozitivním způsobem ovlivnilo celý jeho chod. Od počátku se počítalo s podnikem, který by byl konkurencí pivovarům, které se nalézaly uvnitř vlastního města Prahy. Ty se vzhledem k faktu, že většinou stály v historické zástavbě, nemohly příliš stavebně rozvíjet. Navíc se jednalo většinou o pivovary menší, bez velkého kapitálového základu, neměly tedy ani dostatek peněz na modernizaci, která ovšem byla nezbytná, pokud podnikatelé chtěli v době technologického rozvoje uspět. Naopak dynamicky se rozvíjející města v okolí Prahy (budoucí pražská předměstí) měla dostatek stavebního prostoru pro budování moderně koncipovaných podniků a díky vzniku nových továren byl v těchto čtvrtích také dostatek konzumentů.

Historicky nemělo žádné z pražských předměstí až do poloviny 19. století vlastní pivovar a většina piva sem byla dovážena přímo z Prahy. Jedinou výjimkou byl Vyšehrad, kde fungoval malý kapitulní pivovar. Toto jsou zcela jistě faktory, které mohly velice pozitivně ovlivňovat investory při rozhodování, zdali vložit peníze do plánovaného akciového pivovaru. Pro Smíchov, stejně jako po další podobné aglomerace, bylo nezbytností vytvoření vlastního pivovaru, který by pokryl spotřebu této oblasti a mohl dokonce i vyvážet. Pro investory navíc nebylo budování akciového pivovaru přílišným rizikem. Kdyby se po koupi pozemků nepodařilo vyřídit všechny formality, které byly nutné pro založení nového pivovaru, bylo by snadné rozprodat pozemky na stavbu činžovních domů, kterých v druhé polovině 19. století v oblasti Smíchova vznikalo velké množství.

Původci myšlenky založení akciového pivovaru byli smíchovští radní a průmyslníci Jan Kohout a Vilém Pick. Dne 21. 4. 1868 bylo v Měšťanské besedě na Smíchově usneseno, že se vydají akcie podniku, z nichž jedna bude stát 500 zlatých. Živnostenské povolení ke stavbě pivovaru a pro provozování živnosti pivovarnické bylo uděleno dne 13. února 1869. Jediným, kdo se postavil proti založení nového pivovaru, byl Hospodářský úřad v Motole, který ovšem během zákonem stanovené čtrnáctidenní lhůty, kterou měl k podniknutí dalších kroků, žádné neučinil, a proto mohla stavba pivovaru

začít. Povolení k utvoření akciové společnosti bylo uděleno 3.6. 1869 c.k. ministerstvem vnitra. Ještě v roce 1869 byla zvolena správní rada nově utvořeného podniku.¹¹⁴

Od počátku byla touto správou zcela jasně definována národnostní příslušnost nového pivovaru. Jak se uvádí v pamětním spise k čtvrtstoletí od založení podniku: „Od založení pivovaru dán závodu ihned ráz z původu samozřejmě ryze český...“.¹¹⁵ Toto národností smýšlení vedení pivovaru se projevovalo v následujících letech na propagačních předmětech, etiketách, názvech výrobků a apod. Jako jeden z důkazů může sloužit umístění sochy Čechie do prostor pivovarské restaurace v roce 1873 a další.

V zimě roku 1870 byl na místo sládka nového pivovaru dosazen Václav Petran, který byl předtím zaměstnán ve vídeňském pivovaru Klein-Schwechat, který byl jedním z nejvýznamnějších pivovarů v Rakousko – Uhersku a co do výstavu byl souměřitelný s výstavem Měšťanského pivovaru v Plzni. Ve spojení se tímto plzeňským podnikem je zajímavé uvést paralelu. I při jeho založení v roce 1842 byl najat sládek Josef Groll, který předtím působil v renomované pivovarské oblasti, konkrétně v Bavorsku. To ukazuje, že smíchovský podnik měl na počátku více než jen regionální ambice a pomýšlel již v době svého založení minimálně na zásobování vídeňského trhu. Sládek z významného podniku měl napomoci vyvážené a konzumenty žádané chuti piva. Bohužel v případě schwechatského sládka se ambice do něj vkládané nepotvrdily a byl velice rychle propuštěn. Na jeho místo byl poté přijat sládek Michael Trnka, sládek původem z Plzně, který měl praxi i z tamního Měšťanského pivovaru.¹¹⁶

Dne 1. 5. 1871 byla v pivovaru již pod vedením nového sládka uvařena první várka piva, v průběhu měsíce července bylo započato s jeho prodejem, přičemž cena byla stanovena na 4 zl a 50 kr. za vědro. Již v prvním roce výroby se správní rada zabývala možnostmi prodávat pivo v lahvích, což naznačuje značnou progresivitu nově utvořeného podniku. Možnosti prodeje lahvového piva ovšem nebylo ještě v tomto roce pro množství jiných problémů, které bylo nutno akutně řešit, využito. Pokud by byl nápad realizován, jednalo by se skutečně o jednu z nejprogresivnějších obchodních strategií užitých českými pivovary, neboť na počátku sedmdesátých let 19. století představoval prodej lahvového piva ve velkém poměrně významný zásah do tradiční strategie prodeje. Problematika lahvového piva byla nakonec řešena až v dalších letech.¹¹⁷

¹¹⁴ Hejtmánek F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894, str. 5 – 9

¹¹⁵ Ibidem, str. 15

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem, str. 25.

Zpočátku bylo pivo uvařené ve smíchovském podniku určeno především pro lokální trh, pili je například ve velkém dělníci v Ringhofferových závodech, kam bylo exkluzivně dodáváno. Jednalo se o denní dodávku asi 30 věder, která stačila pokrýt spotřebu přibližně 2000 lidí. Tím, že hned v počátku své existence získal pivovar takto významného odběratele, jako byly Ringhofferovy závody, si zajistil mezi hostinskými pověst solidního podniku, s dobrými výrobními kapacitami. Další odběratelé pivovaru pocházeli především z Prahy a poté především z oblasti středních a východních Čech.¹¹⁸

Ambice podniku byly ovšem od počátku rozsáhlejší, proto již v roce 1873 byli zástupci pivovaru vysláni na Světovou výstavu do Vídně, kde se měli seznámit s novými technologiemi a získat obchodní partnery. Díky krachu na vídeňské burze a následné celosvětové hospodářské krizi byl rozmach pivovaru poněkud zbrzděn. Díky krizi, která se přirozeně odrazila i v zemědělství stoupaly ceny obilí, tedy základních surovin nutných pro výrobu piva, zdražila se i výroba. Ovšem díky tlaku veřejnosti na ceny piva nemohla správa tohoto ani jiných pivovarů přistoupit ve větší míře ke zdražování. V roce 1877 dokonce klesla výroba meztročně o 20 000 hl a pivovar nedosáhl žádného výdělku. Od následujícího roku ovšem prodej piva opět začal stoupat, dokonce právě krizi odstartovala prodej nového druhu zboží, lahvového ležáku.¹¹⁹ Kromě zvýšené produkce lahvoých piv se pivovar začal více orientovat na další nový výrobek, po kterém volali odběratelé. Byla to tmavá piva – označovaná jako piva bavorská – v Akciovém pivovaru Smíchov bylo vyráběno pod názvem granát. Tento název byl poté pro podobná piva přejet i jinými českými pivovary.¹²⁰

Po překonání krize 70. let se v následujícím desetiletí každoročně výstav pivovaru zvyšoval, stejně jako okruh odběratelů. Správa podniku v tomto období rovněž hledala další možné cesty rozvoje, jako využití nových technologií, či nákup pozemků a rozšíření výroby. Ovšem díky dopadům krize z roku 1873 nebylo nutné pivovar překotně rozšiřovat, je možné říci, že díky hospodářské depresi se pivovaru podařilo stabilizovat jeho pozici na trhu, v poklidu se rozvíjet a po odeznění dopadů krize se jevil jako stálý podnik s velmi pevnou odběratelskou základnou. V průběhu druhé poloviny 70. let

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Mínařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, 2010.

¹²⁰ Tento název můžeme zaznamenat například u dalšího z námi zkoumaných podniků, tedy u knížecího pivovaru v Lounech.

nemusel pivovar víceméně investovat do rozšiřování výroby, jeho kapacity stačily pokrýt poptávku po smíchovském pivu dostatečně.¹²¹

Avšak díky zvýšení objemu výroby v průběhu 80. a 90. let bylo již nutné pivovar stavebně rozšířit, především se jednalo o zvýšení poměrně malé kapacity sklepů. Správní rada pivovaru uvažovala nad možností zajistit si moderní chlazení strojové, díky komfortnímu přístupu k řece a tím i k přírodnímu ledu byla nakonec zvolena levnější varianta vybudování nových sklepů, které pivovar sám zásoboval ledem. Vzhledem k poměrně rychle vzrůstajícímu výstavu pivovaru bylo nutné rovněž uvažovat na problémem stavebního rozvoje. V průběhu 90. let byly skupovány pozemky v okolí podniku, jako byly například ty patřící Společnosti parního mlýna na Smíchově, které byly odkoupeny v roce 1891.¹²² V dalších letech zakoupil pivovar množství pozemků, podařilo se dokonce změnit plán rozvoje Smíchova, který v prvním návrhu zahrnoval ulici, která měla protínat přímo areál pivovaru. Díky lobby ze strany správy podniku se podařilo tomuto návrhu zabránit.

Během prvního decennia dvacátého století pivovar dále rozšiřoval svůj areál a investoval do vybavení, například byly zakoupeny rezervní stroje.¹²³ Opět byla nastolena otázka mechanického chlazení, která byla na pořadu jednání valných hromad v průběžně několik let a nové chladicí zařízení bylo uvedeno do provozu až v roce 1911, tedy více než deset let poté, co se o něm začalo poprvé hovořit.¹²⁴

První světová válka přinesla obrat v rámci všech podnikatelských strategií podniku, musely být utlumeny investice, zájem byl přenesen na udržení výroby, byť v omezeném množství. Díky udržení pivovaru v chodu během války bylo možné po jejím skončení uvažovat o znovunastolení výroby. V pivovaru, který byl samozřejmě odříznut od surovin, které od roku 1916 přerozdělovala centrální „Pivovarská ústředna“ ve Vídni, byli nuceni přistoupit k náhradním výrobám, jako bylo loupání a sušení ovsa. Výrobu náhražkového piva, které se věnovaly jiné podniky, Smíchov odmítl. Zároveň s nedostatkem surovin byla řešena otázka zrekvírovaného vybavení, automobily koupenými v posledních letech počínaje a měděnými trubkami konče. Pivovar musel omezit a následně úplně zastavit svou výrobu a přišel o poměrně značné procento zaměstnanců.¹²⁵ Z následků války se

¹²¹ Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, 2010.

¹²² Ačkoli se o jejich koupi hovořilo již od roku 1884.

¹²³ SOA Praha fond APS inv. č. 63 káton č. 1

¹²⁴ SOA Praha fond APS inv. č. 73 káton č. 1

¹²⁵ Jen v sezoně 1914/1915 bylo pivovaru odvedeno 270 dělníků a 15 úředníků a po zaškolení nových sil byla zčásti odvedeny i ty. Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově, str. 60.

ovšem dokázal vzpamatovat a to především díky tomu, že se mu podařilo po celou dobu jejího trvání, byť v omezené míře vařit pivo a zůstat v podvědomí odběratelů a v průběhu trvání první Československé republiky dokázal opět zaujmout své místo na špičce české pivovarnické produkce.

5.4.1. Organizační struktura

Na rozdíl od dvou dalších srovnávaných podniků, které měly do jisté míry předem danou organizační strukturu, kde bylo předem jasné, kdo bude majitelem podniku, v případě akciového pivovaru takovéto jasné obrysy chybí. Akcionářem se mohl stát prakticky kdokoli, kdo měl dostatečné množství prostředků na koupi akcií. Majiteli největších balíků akcií byli zpočátku sami zakladatelé pivovaru, což byli ve valné většině smíchovští průmyslníci a představitelé městské samosprávy. V průběhu poslední čtvrtiny 19. století se do akcionářských struktur dostávali též noví lidé, především se ovšem opět jednalo o představitele vyšších společenských vrstev, s dostatečným množstvím volného kapitálu.

Poměrně nezvyklé se ovšem v případě smíchovského podniku jeví, že na rozdíl od jiných podobných akciových pivovarů se časem nepodařilo některému z investorů získat majoritní balík akcií a tím podnik zcela ovládnout. S akciemi Smíchova nebylo totiž možné obchodovat na burze a byly vydávány přímo na konkrétní jméno, čímž se znesnadnila možnost spekulace s nimi, především ze strany některého velkého bankovního podniku. Podobné snahy, především ze strany Živnostenské banky můžeme naproti tomu doložit jak Měšťanského pivovaru v Plzni, tak u dalších významných českých podniků. Pivovar tedy zůstal po celé námi sledované období v držení maloinvestorů.¹²⁶

Akcionáři měli možnost, podle počtu držených akcií, hlasovat na valné hromadě. Valná hromada na svých zasedáních rozhodovala o významných krocích ovlivňující výrazně fungování podniku, jako byly například velké investice. Zároveň volila správní radu, která již byla přímo odpovědná za každodenní řízení podniku, včetně menších investic. Rada se proto scházela minimálně jednou měsíčně, tvořena byla osmi členy a navenek byla zastupována předsedou a místopředsedou. Aby mohla být provedena

¹²⁶ Ibidem.

kontrola, byl zvolen ještě čtyřčlenný sbor revizorů, které měl za úkol kontrolovat především závěrečná vyúčtování.¹²⁷

Správní rada byla rovněž zodpovědná za nalezení vhodných osob na pozice odborných provozních pracovníků, kteří se přímo zabývali výrobou piva, jako byl především hlavní sládek. O další, nejběžnější záležitosti, stejně jako o najímání a propuštění nesespecializovaných zaměstnanců rozhodoval správce, nebo později ředitele pivovaru.¹²⁸

5.4.2. Technicko – technologická modernizace

U smíchovského podniku je při zkoumání technických a technologických aspektů patrný jeden zajímavý rys. Ačkoli byl pivovar od počátku koncipován jako moderně vedený a moderně vybavený podnik, ukázalo se v průběhu poslední čtvrtiny 19. století, že vedení pivovaru zřejmě neočekávalo tak rychlý nárůst výstavu a muselo si kvapně poradit s některými nedostatky ve výrobě.

Důležité bylo, že si již v době budování pivovar zajistil dobrý přístup k vodě¹²⁹, což je jeden z nejdůležitějších tahů, který ovlivňoval vývoj každého podobného podniku. Zároveň si ponechal podle názoru správní rady dostatek místa pro stavební rozvoj. Ovšem velký nárůst výstavu nakonec zapříčinil shon po pozemcích na přelomu 80. a 90. let, který byl ukončen úspěšnými nákupy především od výše zmíněné paroplavební společnosti.

Jako další z podceněných bodů se ukázala problematika sladování. Již v polovině 70. let musel pivovar přikročit k vybudování vlastní mechanické sladovny dle patentu Jana Ječmena z Nepomuku.¹³⁰ Stejně byly rozšiřovány lednice, kvasírny, apod.

Že však pivovar dokázal přes jistá počáteční zaváhání s technickými novinkami velmi dobře pracovat, dokazuje poměrně brzká orientace na prodej lahvového piva, jehož začal používat jako jednu z cest z následků hospodářské krize, které na něj dolehly v druhé polovině 70. let. Lahvové pivo zapadalo do celkové prodejní orientace Smíchova na lidové vrstvy. Pomocí lahvového piva se jim mohl více přiblížit, dostat svůj výrobek na

¹²⁷ Hejtmánek F.: *Akciový pivovar na Smíchově*, Praha, 1894.

¹²⁸ V případě *Akciového pivovaru Smíchov* v námi sledovaném období tuto funkci zastával jediný člověk, totiž František Hejtmánek, jedna z nejvýraznějších postav dějin českého pivovarnictví. Tento muž byl dále nejen jedním z nejdůležitějších akcionářů podniku, ale výrazně se podílel rovněž na činnosti spolkové, často publikoval v odborných pivovarských listech, jako byl například časopis *Kvas* a sepsal také publikace vztahující se přímo k dějinám smíchovského podniku.

¹²⁹ Vybudováním vlastní studny a snadným přístupem k řece.

¹³⁰ Jednalo se o první takto zbudovanou sladovnu na našem území.

pracoviště, do továren, či přímo do jejich domovů. Proto byly zakoupeny nové vozy na rozvoz lahvového piva a také byl zvýšen počet koní, zajišťujících rozvoz.

I v následujících desetiletích bylo masovější uvádění novinek do výroby spíše ojedinělé, muselo se vždy jednat o přínosnou záležitost a každé podobné uvedení bylo dlouhodobě diskutováno správní radou, případně valnou hromadou podniku.¹³¹ Určitý opatrnický přístup pivovaru k technologickým novinkám obhajoval jeho dlouholetý ředitel František Hejtmánek ve svém spisu Správa pivovaru „Pro takovéto případy máme jen jedinou radu: kupovati a pořizovati věci jen takové, které se již byly osvědčily, o jejichž výkonnosti jsme se osobně byli přesvědčili a s neinteresovanými dobrými a věci té znalými přáteli se dříve poradili. Může ovšem býti namítnuto, kde že by tedy se novoty osvědčily, když by jich nikdo nechtěl co první zkoušeti; tu pak odpovídáme, že dobře počítající obchodník nemá se pouštět do pokusnictví, vyjímaje, že se mu výborně vede a že osvědčené zkoušky, i když se nedaří, jemu ani obchodně ani finančně neuškodí.“¹³²

5.4.3. Odbyt

Pivovar byl založen v době prvního boomu zakládání akciových pivovarů na počátku 70. let 19. století. Zakládán byl s jasným cílem pokrýt spotřebu ve vlastním Smíchově a poté expandovat za jeho hranice. Logicky prvními východisky byly hostince v těsném okruhu okolo Smíchova, převážně z Prahy a jejího bezprostředního okolí, pokud se v počátcích rekrutovali odběratelé z jiných míst, byly to většinou střední Čechy. Díky dravosti nového podniku a tomu, že si v počátku zajistil velmi slibnou odběratelskou základnu, se Smíchovu podařilo v prvních letech působení hospodářské krize v Rakousko-Uhersku dokonce zvyšovat výstav. Následky krize pocítila správa pivovaru opožděně, v průběhu druhé poloviny 70. let a nepoznamenaly ji tak, jako v případě jiných podniků. Již na počátku 80. let byl opět u svého předkrizového výstavu. Po opětovném zvýšení výstavu se Smíchovu podařilo na pevnou strukturu odběratelů naroubovat síť nových. Cílem expanze byla v tomto případě především velké česká města, jako byla Plzeň, České Budějovice, Pardubice, Hradec Králové, apod.

¹³¹ Uvedme výše zmíněnou „kauzu“ mechanických lednic.

¹³² Hejtmánek, F.: Správa pivovaru, Encyklopedie pivovarnictví, díl 2., sv. 1. Praha 1905 str.16

Ačkoli se na stále vzrůstající popularitu a úspěšnost smíchovského podniku pokoušely navázat pivovary z dalších pražských předměstí¹³³, byla pozice smíchovského podniku natolik silná, že se ji nepodařilo otřást. Z nových podniků¹³⁴ byl jediným vážným konkurentem Měšťanský pivovar založený na Královských Vinohradech v roce 1893. Svoji dominanci na pražském trhu potvrdil také během Jubilejní výstavy v roce 1891, kdy se jeho meziroční růst zvýšil o 22 %.¹³⁵

Velmi tuhé boje musel pivovar svádět „na svém vlastním území“ tedy v Praze a jejím bezprostředním okolí především s pivem z Měšťanského pivovaru v Plzni. To bylo v hlavním městě velmi oblíbené a především mělo punc exkluzivního zboží, které je hojně exportováno. Smíchovský podnik se proto vydal opačnou cestou a zaměřil se místo mezinárodní náročné klientely na klientelu nejpočetnější, totiž české dělnictvo, které se stalo páteří konzumentské základny Akciového pivovaru Smíchov. To byla jedna z hlavních deviz tohoto nacionálně českého podniku. Zaměřil se na levné pivo určené pro masu dělníků, kterých bylo v této době v Praze a okolí velké množství. Díky tomu, že se skutečně profiloval jako národnostně český, získával si sympatie širokého spektra konzumentů. V době, kdy se pivovary předháněly ve způsobech, jak proniknout na zahraniční trhy, se Smíchov obrátil se svou pozorností na trh domácí a tento tah mu beze zbytku přinesl úspěch. Před začátkem první světové války byl tento původně městsky koncipovaný pivovar svým výstavem druhým za exportním gigantem, Měšťanským pivovarem v Plzni.

5.4.4. Export

Ve srovnání se svým rivalem z Plzně se Smíchov nikdy v průběhu předválečného období neprofiloval jako podnik výrazně exportního charakteru. V průběhu 70. a 80. let zaslal pivovar ročně vždy několik hektolitrů svého piva především do Drážďan a Vídně, ale nebyla zde patná žádná snaha o vybudování sítě obchodních a prodejních zastoupení za hranicemi monarchie.¹³⁶ Naopak v dobách, kdy plzeňští měšťané sázeli na export a snažili se především pokrýt poptávku v zahraničí, především v Německu, byl pro správu smíchovského pivovaru klíčovým domácí trh. První pokusy proniknout masověji alespoň

¹³³ Jmenujme například v roce 1893 založený pivovar na Královských Vinohradech.

¹³⁴ Vznikajících především na Žižkově, v Karlíně, Holešovicích, apod.

¹³⁵ SOA Praha fond APS i.č.52-54 karton č. 1, též Minařík, M: str. 52

¹³⁶ Hejtmánek F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894, str.59-60.

na vídeňský trh byly učiněny v letech 1897/98 zřízením stálé zastupitelství v hlavním městě monarchie. Toto zastoupení se ovšem ukázalo být neefektivním a proto bylo v roce 1900 opět zrušeno.

Poměrně malé zastoupení exportu v námi sledovaném období je dáno tím, že pivovar svými výrobními kapacitami v průběhu poslední čtvrtiny 19. století stačil pokrýt „pouze“ tuzemský trh a zahraniční obchod pro něj tedy nebyl lákavým, dokud nedošlo k zšíření podniku a modernizacím okolo roku 1900. Ani poté se ovšem export nestal výraznou složkou odbytu tohoto podniku.

5.4.5. Kartelizace

Smíchovský pivovar samozřejmě nezůstal stranou kartelizačních snah, které můžeme sledovat po celé období okolo roku 1900 a které vyvrcholily založením kartelu se zemskou platností v roce 1907. Smíchov se stal jedním z více než 300 pivovarů, které nejprve vstoupily do Ochranního svazu pivovarů království Českého a následně se stal též signatářem Smlouvy na ochranu odběratelstva. Jak uvádí ve své bakalářské práci Martin Minařík, v archivních fondu smíchovského podniku se nalézá pouze smlouva z roku 1911, která je prodloužením dohody z roku 1907, ovšem Smíchov byl nade vší pochybnost členem již prvního utvořeného kartelu.¹³⁷

Společně s dalšími podniky z Prahy a okolí vytvořil jeden z 25 okrsků, na které se území českého království rozdělilo. V rámci tohoto regionu ovšem bylo již dříve prosazováno podepisování menších smluv, kterých se Smíchovský podnik rovněž účastnil. Jeho působení v kartelizačním procesu tedy bylo značné. Jeho správce, František Hejtmánek byl jedním z propagátorů kartelizace pivovarů na našem území a byl přesvědčen, že jedině kartel se zemskou platností může našemu pivovarnictví přinést kýženou stabilitu. I proto se Smíchov stal, i přes svoji velikost a zajištěnost, jedním z motorů procesu kartelizace obou u nás. Jeho zapojení fungovalo jak na bázi lokální¹³⁸ tak především na bázi zemské a díky svému proklamovanému nacionálnímu zaměření se stal příkladem pro nacionálně české podniky, pro vstoupily do kartelu.

¹³⁷ Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově, Praha, 2010, str.94.

¹³⁸ Jak jsme již viděli výše, byl jedním z podniků, které se v rámci kartelu pokoušely vyrovnat s jednáním knížecího pivovaru v Lounech

5.5. Srovnání

V předchozích kapitolách jsem se pokusila představit jednotlivé podniky, jejich historii a užívané podnikatelské strategie. Jak se tedy jeví srovnání a zhodnocení postupů těchto podniků?

5.5.1 Organizační struktura

Z námi sledovaných podniků byl z hlediska organizačního nejhůře zajištěn knížecí schwarzenberský pivovar Louny. To, co bylo z hlediska kapitálového a surovinového zajištění bezesporu výhodou, totiž navázání na celou rozsáhlou organizaci schwarzenberských velkostatků, bylo z hlediska pružnosti a rychlosti reakcí na konkrétní podněty velkou nevýhodou. Správa podniku, respektive všech knížecích pivovarů byla centralizovaná a z geografického hlediska byla samotnému pivovarů vzdálená. Díky tomu, že měl pivovar pouze jednoho majitele, sice odpadly boje o moc uvnitř konkrétního podniku, což ulehčovalo jeho chod a navíc to pivovaru dávalo jistotu jednotného směřování ke konkrétním cílům. Otázkou ovšem zůstává, jak mohla vrchní správa, jako vrchní ředitel schwarzenberských pivovarů, sídlící v Protivíně, kvalitně a především kvalifikovaně rozhodovat o chodu velkopivovaru sídlícího ve středních Čechách. Model centralizované správy byl jistě únosný i podniků menší velikosti s primárním zaměřením na lokální trh, ovšem u pivovaru s exportními ambicemi nebyla tato organizační struktura vhodná. Což si uvědomovali i sami představitelé schwarzenberské správy a v období před první světovou válkou se snažili o posílení samostatnosti alespoň u velkých podniků.

Z tohoto hlediska byl rozhodně vhodnější model praktikovaný Měšťanským pivovarem v Plzni, kdy sice byla, díky navázání podílů v pivovaru na určité omezené množství nemovitostí, zaručena alespoň částečně exkluzivita majetkové držby, což je podobný jev jako v případě šlechtického podniku, ale byly tu rovněž momenty podobné akciovým podnikům, tedy valné hromady, správní rada, atd. Vedení podniku tedy bylo více transparentní a nebylo pouze v rukou několika málo úředníků, kteří nebyli na věci osobně zainteresováni. Správní rada zde byla orgánem voleným, bylo tedy zajištěno, aby se v ní objevovali dle úsudku valné hromady ti nejkompentnější zástupci. Rozdílem oproti výše uvedenému je také fakt, že vysocí úředníci, přímo spjatí s vedením podniku,

sídlili přímo v městě Plzni¹³⁹ a nebylo zde nebezpečí pomalé akceschopnosti vedoucích struktur. Nevýhodou bylo, že v 19. století již poněkud archaický systém držby podílů v podniku nahrával spekulacím ze strany bankovních domů a zahraničních obchodních společností, které se zvláště poté, co pivovar získával stále lepší postavení v rámci pivovarnictví v Rakousku – Uhersku, snažily podnik ovládnout majoritním balíkem podílů.

Jako nejlepší organizační struktura se tedy jeví ta, kterou můžeme pozorovat u Akciového pivovaru Smíchov. V zásadě byla velmi podobná předchozí, ovšem byla zde lépe ošetřena problematika držení podílů, v tomto případě akcií, se kterými se téměř nedalo spekulovat. Akcionáři pivovaru byli navíc spojení dalším silným pojítkem, totiž národnostním. Smíchovský podnik se vždy profiloval jako výrazně český, s důrazem na tuzemskou klientelu a správní rada a další orgány tuto image podporovaly. Měšťanský pivovar, který byl sice také v držení především nacionálně českých majitelů, se však naproti tomu nijak výrazně neprofiloval¹⁴⁰ a byl znám jako podnik utrakvistický. Knížecí pivovar poté můžeme označit jako podnik víceméně německý, především na základně interní korespondence podniku, která může často být vodítkem k národnostnímu určení daných společností. Drtivá většina korespondence mezi generální ředitelstvím a vlastním správcem pivovou Louny byla vedena v němčině.

5.5.2. Technicko-technologická modernizace

Všechny zkoumané pivovary byly založeny v průběhu 19. století a měly tedy možnost od počátku využívat technických a technologických novinek, které s sebou toto období přineslo. Zdaleka nejvýraznější novinkou byl způsob spodního kvašení piva. To praktikovaly všechny popisované pivovary, velký význam měl ovšem v propagaci této metody na našem území především Měšťanský pivovar v Plzni, který začal vařit pouze systémem spodního kvašení již v době svého založení v roce 1842, kdy ještě většina ostatních pivovarů používala tradiční způsob kvašení svrchního, nebo systém smíšený. Díky oblibě, kterou si plzeňské poměrně rychle získalo i u tuzemské klientely, byla cesta pro technologii spodního kvašení u dalších podniků již jednodušší.

Vedení všech tří zkoumaných pivovarů se ukázala jako poměrně progresivní a neváhala investovat nemalé finanční prostředky do technických novinek. Nejvíce

¹³⁹ Jednalo se navíc většinou o vážené a bohaté plzeňské měšťany.

¹⁴⁰ Pravděpodobně s ohledem na export do Německa.

opatrnicky se v tomto smyslu paradoxně jevila správa podniku smíchovského, která například ustoupila od vybudování moderních mechanických chladicích zařízení a raději rozšiřovala tradiční sklepy.¹⁴¹ Tento postup byl způsoben neustálou opatrností vedení podniku v klíčových rozhodnutích o modernizaci, která mohla být způsobena například tím, že si podnik nebyl jistý svým kapitálovým zázemím, silou svých akcionářů, apod.¹⁴² Plzeňský podnik se v tomto smyslu naopak jeví jako nejvíce progresivní, ať se již jednalo o napojení na přístupové cesty k pivovaru (vybudování vlastní vlečky, obsluhované vlastní lokomotivou) nebo o vylepšení provozu (elektrifikace, plynofikace). Paradoxní je vývoj u pivovaru Louny, který byl při svém založení označován jako jeden z nejmodernějších pivovarů v zemi. V průběhu námi sledovaného období nedošlo, kromě vybudování sladovny, k větším změnám do technického zázemí. Je ovšem nutné upozornit na fakt, že pivovar byl z námi sledovaných vybudován nejpozději a jeho vybavení bylo v době před první světovou válkou stále ještě ne vysoké úrovni.

Obecně lze říci, že pokud se pivovar chtěl na našem trhu stát úspěšným, musel v druhé polovině 19. století reagovat na technické novinky. Podmínkou bylo především spodní kvašení, dále uplatnění parního, či elektrického pohonu některých strojů a také umělé osvětlení, buď na bázi plynofikace, nebo elektrifikace. Podstatným kritériem bylo napojení na dopravní cesty, především na železnici, později nákup vlastních automobilů. Z námi srovnávaných pivovarů byly všechny postaveny v blízkosti řek, které zpočátku mohly znamenat přísun nezbytného ledu do lednic, ale také minimálně v případě Smíchova a Loun mohly představovat další z dopravních cest.

5.5.3. Export

Podniky, které jsme měli možnost sledovat, zvolily tři zcela rozdílné přístupy k problematice exportu. Máme zde exportně výrazně zaměřený Měšťanský pivovar, který téměř třetinu svého výstavu podával v zahraničí, dále pivovar Louny, který sice po exportu velmi toužil a snažil se všemi cestami si zajistit především německé odběratele a

¹⁴¹ Například pivovar v Třeboni, rovněž ve správě rodu Schwarzenberků byl v průběhu modernizace vybaven mechanickými lednicemi a to navzdory faktu, že stál v podstatě na březích rybníka svět a měl tedy dostatečný přísun přírodního ledu. Centrální vedení knížecích pivovarů však neváhalo experimentovat s technickými novinkami a mělo především dostatek peněz, kterými mohlo pokusy zaplatit.

¹⁴² Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově, Praha, 2010, str. 95.

poté Akciový pivovar Smíchov, který sice část svého výstavu exportoval, ovšem nejednalo se pro něj příliš důležitou podnikatelskou strategií.

Který z podniků zvolil správný přístup? Celková tržní orientace plzeňského podniku byla dle mého názoru koncipována správně. Vzhledem k velmi vysokému výstavu v námi sledovaném období, kdy byl pivovar na špičce produkce v Rakousku – Uhersku, se mu již podařilo pivem zajistit trh v nejbližším okolí a mohl si dovolit exportovat poměrnou značnou část produkce do zahraničí. Ačkoli pivo prodával v mnoha zemích celého světa, nejvíce se zaměřil na nejlogičtějšího vývozního partnera, tedy Německo. To si pivo plzeňského typu velmi oblíbilo a vyžadovalo jeho stálé dodávky.

Pivovar Louny se logicky chtěl přiřivít na tomto trendu, tedy oblíbě plzeňského, potažmo českého piva na německém trhu. V průběhu prvního decennia dvacátého století můžeme sledovat úpornou snahu podniku o proniknutí do německý trh. Pivo bylo ovšem chuťově od požadovaného plzeňského odlišné a nikdy se nepodařilo zajistit mu v německých zemích větší odbyt.

Podnik smíchovský, který byl v posledních letech před první světovou válkou svým výstavem plzeňskému podniku nejbližší, se překvapivě na exportu příliš nepodílel. Je to dáno jednak již několikrát zdůrazňovanou opatrností jeho vedení, ale také tím, že pivovar měl velmi kvalitní a především rozvětvenou odběratelskou základnu v místě svého působení, tedy v Praze a středních Čechách. Správa pivovaru se rozhodla jít cestou jistoty domácího trhu, který nebyl tolik ohrožován mezinárodní situací¹⁴³. V jejím případě se jednalo o velmi pragmatický přístup, chuťově by totiž pivo z tohoto pivovaru v Německu také nevyhovovalo a stalo by se stejně okrajovým jako pivo lounské.

5.5.4. Odbyt

Zajištění si dostatečné odběratelské základny bylo jedním z klíčových úkolů pivovaru v prvních letech jeho existence. Přirozeně se přitom pivovary obracely především na lokální trh, do města, ve kterém stály, apod. Jak jsme měli možnost sledovat, podniky musely v prvních pěti až deseti letech spoléhat především na tyto lokální odběratele, ve velké většině majitele hostinců. Těchto prvních deset let většinou rozhodlo o tom, zdali bude podnik úspěšný, či nikoli. Pokud se v této době podařilo vytvořit a především udržet

¹⁴³ Například exportně zaměřený plzeňský podnik měl problémy po první světové válce a znovu v době velké hospodářské krizi ve dvacátých a třicátých letech 20. století, kdy mnoho jeho zahraničních odběratelů přestalo fungovat a musel se zaměřit na domácí trh a pokusit se proniknout do oblastí, které jej nikdy předtím nezajímaly.

základnu o počtu 100 – 200 stálých odběratelů¹⁴⁴, bylo zaručeno přežití a další rozvoj podniku. Velmi dobrou podnikatelskou strategií se ukázalo zaměřit svůj odbyt také na některé průmyslové podniky v okolí, jako byla v případě Smíchova Ringhofferůva továrna. Exkluzivní zajištění dodávek do průmyslového podniku bylo jednak velmi dobrým obchodním tahem, jednak se jednalo o důvtipný způsob propagace. Pokud pivo dělníkům zachutnalo, byla zde velké pravděpodobnost, že pivo budou vyhledávat i ve svém volném čase v některé z hospod.

Velmi zajímavým aspektem odbytu byl systém udržení si odběratelů, který fungoval na základě poskytování výhod stabilním zastupitelům, či prodejcům piva. Jednalo se o půjčky, výhodné pronájmy prostor, finanční pobídky, dodávky propagačních předmětů, což je praxe, která se v některých bodech opakuje do dnešních dnů.

Všechny námi zkoumané pivovary si počínaly v podstatě stejným způsobem, nejprve si zajistily odběratele v nejbližším okolí, poté postupně rozšiřovaly svůj radius působení na stále vzdálenější trhy. Nejvíce zbrklým byl v tomto případě knížecí pivovar Louny, který se příliš rychle pokouše proniknout i na trhy vzdálenější a významné, jako byla například Praha. Mohl si to sice dovolit, díky finanční síle, která za ním stála, ale neukázalo se to být dobrým tahem. Lidé nebyli na pivo z Loun zvyklí a nepodařilo se je masově přesvědčit o výhodách tohoto výrobku. Pivovar proto nejvíce ze všech využíval nejrůznějších podnikatelských strategií, které byly na hraně. Vstupoval a vystavoval do kartelových svazků, pokoušel se přetáhnout odběratele všemi možnými způsoby, přesto se mu nedařilo získat postavení, jaké bylo plánováno.

Pozvolné budování odběratelské sítě se ukázalo jako nejlepší. Důležitá totiž byla stabilita, aby majitelé hostinců pivovary neopouštěli.

5.5.5. Kartelizace

Pokud jsme u výše uvedených podnikatelských strategií zaznamenávali v případě sledovaných podniků někdy až zásadní rozdíly, potom je nutné na závěr uvést, co bylo všem pivovarům na našem území společné. Byl to boj o zákazníka, jehož výsledkem byla kartelizace oboru. Zkoumané podniky se do ní zapojily všechny, byť s různou mírou nasazení. Nejzajímavěji se k procesu kartelizace stavěl knížecí pivovar v Lounech, který

¹⁴⁴ Určeno na základně prostudování fondů tří srovnávaných pivovarů a seznamů jejich odběratelů v době prvních deseti let fungování.

vstupoval a vystupoval z kartelových dohod ve snaze o získání co největšího počtu odběratelů. Jeho postup je pro námi sledované období signifikantní, podobným způsobem se chovaly především podniky střední velikosti, které měly ambici proniknout na přední místa mezi českými pivovary. Smíchov, který sázel především na domácí odběratele, byl poté rovněž zcela přirozeně účastníkem a také iniciátorem kartelových dohod, kterými si pojišťoval svou pozici. Naopak Měšťanský pivovar neměl na první pohled v podstatě žádnou potřebu do podobných uskupení vstupovat, přesto se i jeho fungování kartelová problematika dotkla. Čím bylo způsobeno, že pivovary na různých organizačních bázích, různých stupních technické vyspělosti, s rozdílnými způsoby financování našly jednotící prvek právě v boji o odběratele, jehož zásadním momentem byla pivovarská kartelizace? To je klíčová otázka ovlivňující zásadně vývoj oboru a proto se jí budeme v následujícím oddíle práce věnovat nejpodrobněji.

6. Kartelizace pivovarského průmyslu

6.1. Úloha kartelů v moderních dějinách

Slovo kartel původně označovalo zápis pořadí při středověkých rytířských turnajích, v pozdějších letech se tento termín užíval pro obecné označení jakýchkoli psaných smluv, například o vyhlášení války. Etymologicky toto slovo vychází z původního latinského slova charta, znamenajícího list papíru, či smlouvu. Dnešní přepis vychází z italského slova cartello, vyhláška či drobná listina a francouzského slova cartel, které znamenalo dohodu, či také v jiném významu sloučení, spolčení. V dnešní francouzštině slovo cartel označuje většinou již jen hospodářské či politické uskupení.¹⁴⁵

V devatenáctém století ovšem začíná toto označení nabývat nového rozměru. Hospodářský kartel v moderním smyslu slova bývá nejčastěji definován jako dohoda jednotlivých podniků či podnikatelů téhož odvětví, která určitým způsobem, například díky omezením, či kvótám, ovlivňuje vztahy ve výrobě a na trhu. Takové dohody samozřejmě nejsou jen výlučnou záležitostí moderní doby, již v pozdně antických zákonících lze najít zmínky o uskupeních podobného druhu.¹⁴⁶ Dalším z důkazů existence

¹⁴⁵ Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14 Jen – Kinc, Leipzig, Manheim, F.A.Brockhaus GmbH 2006, str. 522.

¹⁴⁶ V zákoníku císaře Justiniána Corpus Iuris Civilis se nalézá ustanovení císaře Zena z roku 483, které se zabývá zakázanými monopoly, schůzkami a dohodami obchodníků, řemeslníků a provozovatelů lázní. Zabránit se mělo především dohodám o cenách, kterých by se nemohl účastnit stát. Tüchler, M.. Die Entwicklung des

předchůdců kartelů jsou dohody výrobců například ve středověkých městech. Jako vhodný příklad k tématu této práce mohu uvést dohodu právovárečných měšťanů z francouzského města Amiensu z roku 1444, kteří se dohodli na zvednutí cen za jeden sud piva, přičemž byla stanovena nejnižší možná cena za tento výrobek.¹⁴⁷ Ovšem teprve v devatenáctém století se kartely staly běžnou součástí hospodářského života. Na jejich rozšíření měl v tomto případě vliv vzrůstající počet podniků v jednotlivých odvětvích a s tím spojený vznik konkurenčního boje na bázi kapitalistického podnikání. Ovšem, jak uvidíme dále, především pro naše prostředí je tu i aspekt právní, který do jisté míry zamezoval dřívějšímu rozmachu kartelů.

Neoddiskutovatelně se tedy kartely staly součástí hospodářského života Evropy od druhé poloviny 19. toletí. Nakolik běžným jevem byly, nám dokazuje veliký zájem současníků o jejich vývoj. Vůbec první monografií, která se kartelovou problematikou zabývala na odborné úrovni, byla kniha Friedricha Kleinwächtera *Die Kartelle – ein Beitrag zur Frage der Organisation der Volkswirtschaft*, která vyšla již v roce 1883. Práce je tedy neocenitelným pramenem především proto, že se jedná o recepci aktuálního dění. To s sebou přináší i nevýhodu v tom směru, že Kleinwächter neuvádí přesně své zdroje, vzhledem k tomu že se jednalo o vysoce postavené představitele významných podniků, které se do kartelizace zapojovaly. Přesto nám tato práce může osvětlit mnohé aspekty počátků kartelizačního procesu. Dalším z důkazů běžnosti kartelů pro společnost přelomu století je časopis *Kartell-Rundschau*, který vycházel v dobách největší konjunktury kartelů, v období mezi lety 1903 – 1944. Jeho zakladatelem byl Siegfried Tschiersky, soudní rada a říšský hospodářský soudce císařského Německa, který byl považován za znalce kartelové problematiky.

Kartely, či úmluvy jednotlivých podniků vznikaly od počátku na různých principech, tak jak to vyhovovalo danému odvětví. Kleinwächter jich ve své práci uvádí pět typů a dále přidává šestý typ dohody mezi podniky, která není klasickým kartelem, ale v určitém smyslu slova je možné ji za něj považovat. Jednotlivé typy v roce 1883 podle Kleinwächtera vypadaly takto:

österreichischen Kartellrechts in Resch, A. (Hrsg): *Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte*, Wien, Manz, 2003, str. 121.

¹⁴⁷ Sud piva se původně prodával za 19 – 20 sols, po dohodě měla minimální cena stoupnout na 24 sols za sud. Kleinwächter, F.: *Die Kartelle – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft*, Innsbruck, Verlag der Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung, 1883, str. 138.

1 – Kartely, které určují pouze kolik zboží daný podnik, případně daný okrsek, může vyrobit. Určení ceny je výlučně na podniku samém.

2 – Kartely, které řeší pouze cenu výrobku, je stanovena nejnižší možná cena, pod kterou sdružené podniky nesmí v rámci konkurenčního boje klesnout.

3 – Kartely, které jsou kombinací obou předchozích modelů, určují kolik zboží a za kolik minimálně je možné prodat.

4 – Kartely, u kterých se postupně vyvine centrální úřad, který dohlíží na množství a typu produktů vyrobených v podnicích.

5 – Kartely, kde se podniky dohodnou na geografickém rozložení svých odbytišť, není zde sledována ani cena, ani množství vyrobeného zboží.¹⁴⁸

Jako případný poslední druh kartelu je zde potom uvedena dohoda podniků stejného odvětví ohledně zaměstnanců. Především se jednalo o možnost společného postupu v případě dělnické stávky, apod.¹⁴⁹ Tyto druhy kartelů v podstatě odpovídají dnešnímu dělení, jak uváděno ve většině literatury.¹⁵⁰

Místem, kde byl nastartován boom kartelů, byla bezpochyby Evropa, především Německo a Rakousko-Uhersko. První průmyslové kartely tu začínaly vznikat již v šedesátých letech 19. století, ovšem počet kartelů začal rapidně přibývat až v letech osmdesátých. Důvody, které stojí za vznikem této prodlevy a tedy rovněž rozšířením kartelizace na většinu průmyslových odvětví, bývají interpretovány různě. Předmětem sporů se stal především podíl hospodářské krize z roku 1873. Friedrich Kleinwächter totiž v této souvislosti nazývá kartely „Kidner der Noth“¹⁵¹, dětmi nouze. Vychází přitom z předpokladu, že boom vzniku kartelů byl bezprostředně zapříčiněn právě hospodářskou krizí z roku 1873. V této době začaly v Rakousku-Uhersku a v Německu houfně vznikat především železářské kartely, které měly za cíl zamezit dalšímu propadu cen a celkově uklidnit situaci v daném odvětví. Naproti tomu Harm Schröter ve svém článku *Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990*¹⁵² se snaží tuto tezi vyvrátit argumentem, že největší počet kartelů vznikl v době těsně před první světovou válkou, není tedy pravdou, že by rozmach kartelů byl zapříčiněn špatnou hospodářskou situací. Naopak, rozvoj kartelů má podle jeho názoru spíše opačné pozadí, tedy konjunkturu průmyslu, firmám se začalo více dařit a vznikalo velké množství nových podniků. Konkurence se

¹⁴⁸ Ibidem, str. 127 – 134.

¹⁴⁹ Tento podtyp byl především pro pivovarské kartely velmi důležitým, jak uvidíme na příkladech dále, mimo jiné se uplatnil například při společném postupu plzeňských pivovarů proti dělnické stávce v roce 1906. Martinovský, I. (ed.): *Dějiny Plzně v datech*, Praha, NLN, 2004.

¹⁵⁰ Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14 Jen – Kinc, Leipzig, Manheim, F.A.Brockhaus GmbH 2006, str. 522

stala nepřehlednou a to vedlo podniky k uzavírání kartelových dohod. Jako důkaz toho, že kartely jsou důsledkem pozitivní fáze hospodářského cyklu, uvádí masivní účast bank v kartelizačním procesu. Banky by podle jeho názoru neinvestovaly svůj kapitál do smluv, které by se nevyplatily.¹⁵³

Při pátrání po spouštěcím mechanismu kartelizačního procesu je myslím dobré se zamyslet nad oběma variantami. Kleinwächter psal svoji práci pouhých deset let po hospodářské krizi, z jeho pohledu tedy vznik kartelů skutečně byl ve větším měřítku odstartován právě krizí. Podle mého názoru vznik kartelů v době krize a fakt, že ji podniky v nich sdružené většinou překonaly, dal dobrý příklad dalším podnikatelům, kteří se poté v následujících letech neváhali do kartelů zapojit. Spatřovali v nich totiž záruku jistoty a stability, což mohlo následně vést i k masivní účasti bank na kartelizačním procesu, neboť i ty zde viděly vhodnou možnost investování kapitálu. Krize tedy rozhodně při emancipaci kartelů sehrála pozitivní roli a právě jí bylo odstartováno období jejich největšího rozvoje, které vyvrcholilo v době těsně před první světovou válkou a pak znovu ve dvacátých letech.

Kartely nejprve uplatňovaly v oblasti těžkého průmyslu¹⁵⁴, ovšem velice rychle se rozšířily i do dalších odvětví. Ne každé z nich však procházelo stejným vývojem a bylo proto nutné kartelové dohody uzpůsobit specifikům daného trhu a oboru. Andreas Resch vymezil pro prostor Rakouska-Uherska před rokem 1914 dle ukazatelů jako je velikost trhu, stupeň koncentrace nabídky a poptávky a bariér pro vstup na trh, jako byla patentová omezení, atd. celkem sedm typů kartelů, z nichž každý je unikátní a typický pouze pro některá průmyslová odvětví.

1- Odvětví, ve kterých vznikly silné stabilní kartely s velkým podílem a mocí na trhu, typické pro ně je především vysoce rozvinutá koncentrace podniků a účinné bariéry, které mají zabránit novým konkurentům ve vstupu na trh. Dalším typickým znakem jsou rovněž vysoké zřizovací náklady pro nově budované podniky a státem podporovaná obchodní politika. Příkladem mohou být ocelářský a železářský průmysl.

2- Odvětví s vysokým podílem nestabilních kartelů s velmi nepatrným mocí na trhu. Taková odvětví měla v daném období rozsáhlý trh, ovšem koncentrováno bylo pouze

¹⁵¹ Kleinwächter, F.: Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft, Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung, 1883, str. 143.

¹⁵² Schröter, H. G.: Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990, in Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994.

¹⁵³ Ibidem, str. 304.

¹⁵⁴ Nejznámějšími příklady masivně se uplatňující kartelizace těžkého průmyslu v Německu jsou Rheinisch-Westfälischen Kohlsyndikat z roku 1893 a Stahlwerksverbände z roku 1904.

malé procento podniků, vstupní poplatky pro nové podniky byly relativně nízké, jednalo se především o příklad textilního nebo papírenského průmyslu.

3- Stabilní regionální kartely, které vznikaly na velkých trzích s masivní koncentrací podniků, výrazná je prostorová diferenciací celého trhu, je zde rovněž částečný zájem státu na daných odvětvích, které většinou přinášela vysoké podíly z daní. Jednalo se především o potravinářský průmysl, cukrovarnictví, pivovarnictví, lihovarnictví.

4- Nestabilní kartelové struktury vybudované ve snaze rychle a masivně se koncentrovat – jedná se o velký trh, poměrně vysoké procento koncentrace, podstatnou produktovou diferenciací, která je daná individuálním zacílením výroby na určitý typ zákazníka. Je zde poměrně vysoký podíl finančních příspěvků bank, velká snaha koncentrovat se především pomocí fúzí či trustů. Příkladem pro naše území může být například strojírenský průmysl.

5- Odvětví, která se marně snažila o vybudování kartelových struktur. Charakteristický je zde velký trh s v podstatě pokročilou koncentrací podniků a extrémně vysokým podílem fixních cen. Jednalo se například o kartely v průmyslu s minerálními oleji.

6- Odvětví, které byla ovlivněna technologickou náročností výroby, všichni výrobci museli fungovat na základě patentů. Jedná se především o příklad kartelů výrobců žárovek nebo lahvového skla.

7- Odvětví několika velkými firmami, které se následně kartelizovaly a následně došlo i k fúzování podniků, příkladem mohou být výrobci dřevěného ohýbaného nábytku, či lepidla.¹⁵⁵

Jak vidíme, okolnosti vzniku kartelů byly různé, ovšem důležité je poznamenat, že kartely vznikaly ve velkém nejen v Evropě, i jinde ve světě. Průkopníkem v tomto směru bylo Německo, které v průběhu své hospodářské konjunktury vytvořilo vhodné podmínky pro vznik kartelů. Rakousko-Uhersko mělo v této oblasti velice podobný vývoj, pouze s tím rozdílem, že se zde ve větším měřítku sdružovacího procesu účastnily svým kapitálem banky. Podobný vývoj lze zaznamenat i v zemích západní Evropy, s výjimkou

¹⁵⁵ Resch, A.: Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913, Duncker a Humblot, Berlin, 2002, str. 50. Nebo dále Resch, A.: Industriekartelle in Österreich bis 1914. Theoriegeleitete Zugangsweisen und wirtschaftshistorischen Ergebnisse, in Tagungsbericht über den 23. Österreichischen Historikertag in Salzburg, Salzburg, 2003.

Velké Británie, kde byli podnikatelé, přes propad cen například v textilním a důlním průmyslu, stále zaměření proti kartelizaci a tu jim musela nakázat až vláda.¹⁵⁶ Do počátku první světové války se ovšem fenomén kartelizace dotkl snad všech evropských států, významnou roli potom hrál i v mimoevropském prostoru. Zde je nejvýraznějším příkladem Japonsko, které od roku 1925 podporovalo vznik exportních kartelů, od roku 1931 potom státní politika vznik kartelů přímo nařizovala. Na druhou stranu mimoevropské území se také zasloužilo o první zákazy kartelů ještě v období před první světovou válkou. Zde je potřeba především zdůraznit roli USA, pod jejichž vlivem překročily k zákazu kartelů také Austrálie a nový Zéland.¹⁵⁷

6.2. Vývoj kartelového práva

Velmi důležitým faktorem, který ovlivňoval vývoj kartelizace v Rakousko-Uhersku a následně v Československu byl vývoj kartelového práva. Vzhledem k faktu, že kartelový zákon byl na našem území uveden v platnost až roku 1933, vznikal zde prostor pro nejrůznější machinace. Kartely v moderním smyslu slova se žádný zákon nezabýval až do počátku dvacátého století.¹⁵⁸ Jejich problematika se tedy řídila nařízeními obsaženými v jiných právních normách. Na území Rakouského císařství, později Rakouska-Uherska bylo trestním zákonem z roku 1852, který vycházel ze staršího zákona z roku 1803, jakékoli sdružování podniků, podnikatelů nebo zaměstnanců zakázáno. Ovšem v tomto případě se jednalo především o snahu, jak zabránit zaměstnancům ve sdružování, které by případně mohlo přerůst ve stávkou, či organizovaný odpor buď vůči vládě, nebo vůči vedení jednotlivých podniků. V této fázi hospodářského vývoje nebylo zatím zapotřebí řešit problém sdružování podniků, které by mohlo vést k poškozování konkurentů, odběratelů nebo i zaměstnanců. Problematika kartelů byla tedy posuzována na základě koaličního zákona ze dne 7. dubna roku 1870, který nakonec povolil sdružování

¹⁵⁶ Schröter, H. G.: Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990, in Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994, str. 470

¹⁵⁷ V souvislosti s přístupem ke kartelům je možné rozdělit země v období od poloviny 19. století do počátku druhé světové války na čtyři základní skupiny: 1 – Země s kladným postojem ke kartelové politice, neobjevovala se zde téměř žádná omezení vzniku kartelů – Německo (před i po roce 1918), Rakousko-Uhersko – následně Rakousko, Belgie, Francie, Finsko, Itálie, Japonsko, Holandsko, Norsko, Švédsko a Švýcarsko. 2 – Země, ve kterých vznikalo velké množství kartelů, přesto zde byly kartely pod částečným dohledem státu - Polsko, Španělsko, Maďarsko, Československo (je možné jej řadit rovněž do první skupiny, vykazuje znaky smíšené). 3 – Země s ambivalentním postojem ke kartelům – Velká Británie, Bulharsko, Dánsko, Kanada. 4 – Země neumožňující vznik kartelových dohod – USA, Argentina, Jugoslávie, Nový Zéland, Austrálie. Ibidem, str. 476.

¹⁵⁸ Existující předchůdci kartelů a postup proti nim byl kodifikován v některých straších zákonících, viz pozn. 2.

zaměstnanců a jako protiváhu nabídl možnost sdružování zaměstnavatelů. Zákon ovšem nebyl pro oblast kartelů zcela jasně formulován, sdružování podnikatelů umožňoval především proto, aby mohly být řešeny problémy na trhu práce a problémy se zaměstnanci. Úmluvy o cenách byla i nadále zakázané a to § 4 koaličního zákona, podle kterého byly neplatné a trestné úmluvy živnostníků, které vedly ke zvyšování cen. Tato formulace byla od počátku problematická a soudy ji vykládaly různým způsobem. Hlavním zdrojem problémů byl fakt, že v zákoně byli zmíněni pouze živnostníci, nikoli podnikatelé, nebo velkopodnikatelé. Navíc zákonem byla jasně dána možnost sdružovat se, byť za jiným účelem než byla diskuze o cenách, což podnikatelům stačilo a právně tehdy mohla být éra kartelizace z pohledu práva odstartována.¹⁵⁹

Vzhledem k faktu, že jiným zákonem problematika kartelů postižena nebyla, řídily se soudy právě koaličním zákonem. Především vzhledem k enormnímu zvýšení počtu kartelů vyvstala potřeba speciálního kartelového zákona, který by celou situaci řešil jasněji. Mezitím byl § 4 koaličního zákona několikrát v souvislosti s kartelovou problematikou přezkoumáván Nejvyšším soudním dvorem. Ovšem ani tyto výklady nebyly pro praxi dostačující, proto bylo vypracováno několik vládních návrhů kartelového zákona, přičemž za nejzdařilejší a nejpracovanější je obecně považován návrh zákona z roku 1897 respektive 1898, který byl vůbec prvním komplexním nástinem kartelového zákona v Evropě.¹⁶⁰ Problémem tohoto návrhu byl fakt, že nepracoval s hospodářstvím jako s celkem, nýbrž se zaměřoval pouze na některá odvětví, která v dané době podléhala nepřímému zdanění. Jednalo se o obchod a výrobu lihu, cukru, soli, piva a minerálních olejů. Na druhou stranu návrh zákona zde pracoval nejen s kartely cenovými, ale také například rajonovými, které v předchozí právní úpravě žádným způsobem postiženy nebyly. Před rokem 1914 bylo vypracováno ještě několik podobných návrhů, ovšem žádný z nich nevešel v platnost.¹⁶¹

Zákony, které by razantněji řešily kartelovou problematiku, byly přijímány především v mimoevropských zemích, například v USA. Zde, stejně jako v některých zemích Commonwealthu, nebyly kartely a z nich se rodící monopoly obecně přijímány příliš pozitivně. Kartelové zákony v těchto zemích proto směřovaly především k silnému omezení, či dokonce úplnému zákazu kartelů. Za zmínku stojí série zákonů přijatých

¹⁵⁹ Tüchler, M.. Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte, Wien, Manz, 2003, str. 120 – 130.

¹⁶⁰ Ibidem str.126

¹⁶¹ Vládní návrh zákona o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon) z roku 1933, zdroj: http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm

v USA, která byla odstartována tzv. Sherman Act ze dne 2. července roku 1890. Tento zákon prosazený senátorem Johnem Shermanem ze státu Ohio vešel v obecnou známost jako Magna Charta antitrustového hnutí.¹⁶² Ovšem ani v USA nebyl názor na tento zákon jednotný, mnoho senátorů se domnívalo, že jej zamítne Nejvyšší soud, kvůli jeho protiústavnosti. Přesto vešel v platnost a odstartoval dobu pronásledování kartelů a monopolů, která nebyla přerušena ani první světovou válkou. V roce 1923 byl poté v USA přijat zákon k potlačování trustů¹⁶³ a stejném roce byl podobný zákon přijat také v Kanadě.¹⁶⁴ Austrálie a Nový Zéland díky příkladu danému Sherman Act přijaly zákon o zrušení kartelů v roce 1906 respektive 1908.¹⁶⁵

V evropských zemích byly rovněž během první poloviny 20. století, především ve dvacátých letech přijímány kartelové zákony, zde se ovšem nejednalo o rušení kartelů, spíše o jejich postavení na legální bázi, případně o možnost regulace a kontroly kartelů ze strany státu. V Německu byl v roce 1923 přijat zákon proti zneužívání mocenského hospodářského postavení, podobná usnesení byla přijata rovněž v Norsku, Polsku nebo Maďarsku.¹⁶⁶ V Československu byl poté kartelový zákon přijat ke dni 1. září roku 1933. Tento nový zákon nejen formuloval pojem kartel¹⁶⁷, který dále hodlal uplatňovat jen na smlouvy psané, ale také stanovil do kdy a za jakých podmínek má být dohoda oznámena státním úřadům, předpokládal rovněž vznik veřejného kartelového rejstříku a určoval postup státních orgánů proti kartelům, které by svou činností ohrožovaly veřejný zájem příliš vysokými cenami, nebo bezdůvodnými podmínkami bránícími konkurenci ve vstupu na trh. Dle zákona měla být zřízena kartelová komise a také speciální kartelový soud, který by se zabýval stížnostmi, jak ze strany nespokojených konzumentů, tak ze strany kartelů. Pokud by existovalo podezření na kartel, který uplatňuje svá omezení příliš široce, měla vláda možnost takový kartel zrušit. Díky nově vzniklému kartelovému rejstříku můžeme lépe zmapovat dějiny kartelů v tomto období, z předchozích let jsou k dispozici

¹⁶² Geisst, Ch. R.: *Monopolies in America*, Oxford, Oxford University Press, 2000, str.43.

¹⁶³ Trust je forma sdružování majetku, kdy jedna nebo více fyzických, či právnických osob svěřuje tento majetek do rukou správce, kteří s ním mají hospodařit ve prospěch původních majitelů. Z dalších významných pojmů - syndikát je sdružení podniků, které mají výrobní samostatnost, ale nikoli samostatnost obchodní. Podniky, které jsou cele pod správou obchodní i výrobní dalšího podniku tvoří koncern.

¹⁶⁴ Ibidem

¹⁶⁵ Schröter, H. G.: *Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990*, in *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994, str.471

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ „Kartelové úmluvy podle tohoto zákona jsou úmluvy samostatných podnikatelů, jimiž se smluvní strany zavazují obmeziti nebo vyloučiti mezi sebou volnost soutěže úpravou výroby, odbytu, obchodních podmínek, cen ,nebo, pokud jde o podniky dopravní, úvěrní nebo pojišťovací, též sazeb, je-li účelem úmluv ovládnouti co možná nejúčinněji trh.“ §1 Kartelového zákona z roku 1933
http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm

většinou jen kartelové ankety, či prameny podobného druhu, které nemusely být vyplněny všemi existujícími kartely, tudíž neobsahovaly kompletní informace.

Vzhledem k vývoji v Československu po roce 1948 a proměně hospodářského systému, nebylo nutné otázku kartelů a tedy ani kartelového práva dále řešit až doby po roce 1989, kdy se debata ohledně hospodářské soutěže stala součástí probíhající ekonomické transformace.

6.3. Kartely z pohledu ekonomických teorií

Kartely a jejich problematiku je možné nahlížet zorným úhlem různých ekonomických teorií, přičemž každá z nich má přirozeně na věc svůj osobitý náhled. V zásadě je možné ekonomické teorie rozdělit na ty, které vidí v kartelech činitel negativní a na teorie, které je naopak považují za jev pozitivní.

Pokud jsou kartely a vůbec organizace, které by mohly vést k tvorbě jakéhokoli monopolu, nahlíženy pohledem klasické politické ekonomie, která se řídí ideálním modelem trhu s dokonalou konkurencí, který je regulován Smithovou neviditelnou rukou, bývají označovány za cosi negativního a nepřirozeného. Na tomto ideálním trhu mají všechny statky svou pevně stanovenou cenu a žádný konzument ani producent by neměl mít takovou moc, aby tuto ideální cenu pozměnil. Adam Smith navíc hlásal politiku nevměšování se do hospodářského vývoje a ponechání volné konkurence, kartely jsou podle této teorie ukázkou zcela opačného jednání. Sám Smith se o monopolech vyjadřoval ve své knize Pojednání o původu a podstatě bohatství národů, například v kapitole o přirozených a tržních cenách. Zde poukazuje na fakt, že monopoly nikdy nezasobí trh takovým množstvím zboží, kolik ho je potřeba, poptávka přesáhne nabídku, čímž je zvýšena cena, která poté neodpovídá ceně přirozené.¹⁶⁸ Podobný názor formulovala také neoklasická ekonomie, kdy jsou kartely společenstvími podnikatelů, které se snaží vytvořit odchylku od ideálního stavu na trhu. V případě známého grafu protínajících se křivek nabídky a poptávky Alfreda Marschalla přinášejí kartely či monopoly změnu, která v konečném důsledku vede k přerozdělení rent spotřebitele a výrobce ve prospěch výrobců. Neoklasičtí ekonomové si tento jev neuměli vysvětlit, došli proto k názoru, že kartely nemohou na ideálním trhu existovat a že jejich existence

¹⁶⁸ Smith, A.: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, zdroj: A Penn state electronic classics series publication, 2005. <http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/jimspdf.htm>

v daném období je jen ukázkou toho, že trh právě prochází určitým vývojovým procesem, který v konečném důsledku povede opět k ideálnímu stavu trhu. Kartely byly tedy jen průvodním jevem krátkodobé fáze vývoje hospodářství.¹⁶⁹

Z evoluce hospodářství vychází další teorie zabývající se kartely, která pochází od Josepha Schumpetera. Ten kritizuje předchozí pojetí především z toho důvodu, že neoklasikové se příliš zabývaly fenoménem ceny výrobku a tedy i cenového kartelu. Nedošlo jim ale, že se na trhu může jednat o konkurenci geografickou, technickou, konkurenci v oblasti organizačních struktur podniků, atd.¹⁷⁰ Na tomto místě bych ráda připomněla, že podobně viděli koncentrační snahy a konkurenční boj rovněž zákonodárci konce přelomu 19. a 20. století, neboť velmi dlouho byly za kartel a nebezpečnou formu konkurence považovány pouze dohody v oblasti cenové.¹⁷¹ Podle Schumpetera právě novinky v oblasti technologie, dopravy, či organizace trhu (kartely) jsou hnacími motory kapitalismu a tedy platnými nástroji konkurenčního boje. Schumpeter dále ve svém díle *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* uvádí, že nekontrolovatelný rozvoj, který procházel průmysl (a tedy také pivovarství) v druhé polovině 19. století, není jen nositelem pozitivních hospodářských výsledků. Výroba se rozdrobila, nabídka převyšovala poptávku. V této chvíli nastoupily kartely, které omezeními na trhu tento vyčistily a daly vzniknout novým, inovativním řešením.¹⁷² V tomto se autor shoduje rovněž s představiteli německé historické školy národohospodářské, kteří viděli kartely jako možnost, jak zabránit anarchii na trhu. Tato teorie rovněž souzní s předpokladem Friedricha Kleinwächtera o rozvoji kartelů jako o cestě z nouze v době krize roku 1873.

Teorií, které se zabývají kartely, je přirozeně daleko více, pro účely své práce jsem uvedla pouze ty, které mohly v pro mé bádání klíčové době sehrát roli při pohledu veřejnosti na kartelovou problematiku, což se poté odrazilo například na vývoji kartelového práva, či ochoty podniků do kartelů vstupovat.

6.4. Pivovarské kartely

Podle již nastíněného úvodu k dějinám kartelové problematiky se nyní můžeme pokusit formulovat obecná pravidla platná pro pivovarské kartely druhé poloviny 19. a

¹⁶⁹ Resch, A.: *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, Berlin, Duncker a Humblot, 2002.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Viz podkapitola o kartelovém právu

¹⁷² Kolar, A.: *Konzentrations- und Kartellpolitik in der Österreichischen Bierbrauerei*, Linz, Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1987, str.56.

počátku 20. století. Trh s pivem byl jedním z nejstabilnějších a to především proto, že pivo bylo běžnou součástí života většiny populace v námi sledované době a oblasti. Jednalo se (alespoň v případě většiny výrobců) o běžnou spotřební záležitost, nikoli o luxusní vývozní artikl (toto bylo spíše doménou velkopivovarů typu Měšťanský pivovar v Plzni, či Český akciový pivovar v Českých Budějovicích). Běžné spotřební pivo tvořilo páteř výroby, jednalo se až od 95% celkové produkce piva.¹⁷³

Pivo bylo, stejně jako cukr, či lihové výrobky, podrobena vysokému zdanění ze strany státu. Vzhledem k tomu, o jak běžnou komoditu se jednalo, zaručovalo totiž pivo stálý příjem pro státní pokladnu, která tohoto faktu přirozeně využívala. Pivovarství bylo tedy díky tomuto zájmu státu pod jeho velmi pečlivým dohledem. Tento státní dohled nás přivádí k určité zvláštnosti spjaté především s pivovarskými kartely. Jak uvádí Friedrich Kleinwächter, důležitým aspektem pro bezproblémové fungování kartelu byla důvěra. Jednotlivé podniky si musely důvěřovat v tom, že skutečně dodrží, kolik zboží vyrobí, či za kolik jej prodají. Podniky se tedy navzájem kontrolovaly. V případě pivovarských, či například cukrovarnických kartelů sehrál tuto dohlížitelskou roli nevědomky stát, který se díky vlastnímu zájmu na těchto odvětvích snažil kontrolovat pravidelně výrobu v pivovarech a cukrovarech.¹⁷⁴ Není proto překvapivé, že nejzdařilejší návrh kartelového zákona z roku 1897/98 se zabýval právě těmito pro stát klíčovými odvětvími. Pivovarnictví a jeho kartely byly ovšem rovněž pod silným tlakem veřejnosti. Koncoví konzumenti se totiž obávali o ceny piva, které by se díky kooperaci pivovarů v kartelech mohly zvedat.

U pivovarských kartelů a celého pivovarského průmyslu je dále nutné zdůraznit úzké napojení mezi výrobcí a prodejci – tedy hostinskými. Ve středověku a raném novověku byly většinou obě tyto role – výroba a prodej – spojeny v jednom právozářném domě, nebo v jednom pivovaru na šlechtickém velkostatku. S industrializací ovšem přišla dělba práce, také mechanizace výroby, její koncentrace do větších podniků a proto byly po staletí propojené role pivovarníka a hostinského odděleny a vykonávaly je na sobě nezávisle různé osoby. Přesto, jeden bez druhého se nemohli obejít, především v 19. století, kdy lahvové pivo a tedy vyloučení osoby hostinského z pivovarského průmyslu nebylo ještě fenoménem příliš rozvinutým. První pokusy

¹⁷³ Resch, A. : Industriekartelle in Österreich bis 1914, in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte, Wien, Manz, 2003, str. 31

¹⁷⁴ Kleinwächter, F.: Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft, Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung, 1883, str.136.

prodávat pivo v lahvích mimo hostince byly sice učiněny již před první světovou válkou, nebyly však příliš úspěšné a byly s podezřením sledovány jak pivovary, tak majiteli hostinců. Hostinští si byli svého klíčového postavení velice dobře vědomi a naučili se jej využívat ve svůj prospěch, například díky tzv. hostinským půjčkám. Od poslední čtvrtiny 19. století bylo obvyklé, že pivovar, pokud dodával pivo do určitého hostince, mohl díky svému kapitálovému postavení poskytovat hostinským půjčky, například na vybavení. Ty byly zpočátku zatíženy běžným úrokem, postupně si ovšem hostinští pod pohrůzkami přechodu k jiným pivovarům vynucovali stále nižší úrokové sazby, až nakonec některé pivovary půjčovaly svým hostinským zcela bezúročně.¹⁷⁵ Role hostinských, kteří pivo odebírali od pivovarů a dále jej distribuovali konzumentům, byla proto navýsost důležitá a do určité míry formovala vznik pivovarských kartelů.

Další hledisko ovlivňující formu pivovarských kartelů bylo geografické. Pivo jako běžná spotřební komodita nebylo převáženo na příliš dlouhé vzdálenosti a většina pivovarů pokrývala pouze spotřebu svého regionu, Opět je zde nutno uvést výjimku velkopivovarů především v oblasti Prahy, Plzně a Českých Budějovic, které vyráběly takové množství piva, že mnohonásobně přesáhly potřeby svého bezprostředního okolí. V případě těchto podniků se však již předem počítalo s exportem. Ten byl ovšem záležitostí nákladnou, především zde byly poplatky na železnici, které byly vysoké a dovolovaly exportovat jen skutečně zavedeným firmám se silným kapitálem.¹⁷⁶ Většina podniků ovšem pokrývala poptávku ve svém nejbližším okolí a tomu se rovněž přizpůsobily pivovarské kartely. Jednalo se totiž především o tzv. kartely rajonové, které rozdělovaly trh a přesně vymezovaly zúčastněným podnikům místa, kam mohou své zboží prodávat. Nejrozšířenějším typem pivovarských kartelů byly tedy tzv. Ochranné spolky, nebo Spolky na ochranu odběratelstva (Kundeschutzverband), které ve velkém počtu vznikaly především v období těsně před první světovou válkou.

Pivovarský průmysl ve sledované době se tedy nacházel v ohnisku střetu zájmů několika skupin. Pivovarnictví bylo závislé na dodávkách základních surovin pro výrobu piva, jako byly ječmen a chmel, čehož se přirozeně snažili využít producenti těchto

¹⁷⁵ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXV, č.23, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 364 – 366.

¹⁷⁶ V této souvislosti je zajímavý fenomén, že i v době, kdy naše území patřilo do Rakouska-Uherska, volily české pivovary raději export přes území Německa, především po Labi směrem na Hamburk, nebo i po železnici, neboť to bylo z hlediska nákladů výhodnější než pivo posílat po domácí železnici do Terstu a odtud lodí po Středomoří. Tento bojkot „domácí“ cesty byl s nelibostí sledován státními úřady, které ovšem nedokázaly donutit pivovary, aby s exportem touto trasou přestaly. Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXX, č.29, Ant.St. Schmelzer, Praha, str.200

plodin, kteří se rovněž úspěšně sdružili do kartelů a požadovali po pivovarech stále více peněz. Dále zde byli odběratelé, především majitelé hostinců, kteří velmi účinně ovlivňovali vývoj cen a dokázali pivovarům diktovat podmínky, za kterých jsou ochotni jejich produkty odebírat. Vývoj významně ovlivňoval také zájem státu, který díky vysokému příjmu z pivní daně měl eminentní zájem na chodu tohoto průmyslového odvětví. A samozřejmě zde byli konzumenti, běžní spotřebitelé piva, kteří rovněž mohli, především pomocí bojkotů piva, do jisté míry určovat vývoj ceny piva. Poslední zájmovou skupinou bylo poté dělnictvo v pivovarech, které se v průběhu let rovněž sdružilo do spolků, které požadovaly na podnicích stále vyšší mzdy a lepší pracovní podmínky. Díky všem těmto okolnostem byla sice cena piva jednou z nejstabilnějších a v průběhu let se měnila jen minimálně, ovšem náklady na suroviny, mzdy a poplatky z daní rostly rychleji. Řešením, jak zabránit hrozbě krachu, se jevílo vytvoření stabilního kartelu, který by sdružil nikoli jen pivovary z jednoho regionu, ale z celé země a díky koordinovanému přístupu by získal pro výrobce lepší postavení na trhu. Proto došlo v pivovarství k poměrně pokročilé koncentraci podniků. Specifikem této koncentrace je fakt, že se ve valné většině případů jednalo o kartely rajonové, které rozdělovaly trh a určovaly, kteří odběratelé patří do sféry vlivu kterého podniku. Tento způsob kartelových dohod byl podmíněn především dvěma výše nastíněnými okolnostmi. První z nich byla problematika kartelového práva, dohody o cenách byly de iure stále mezi podniky zakázané.¹⁷⁷ Druhým důvodem bylo právě postavení majitelů hostinců, ti byli totiž klíčem ke konkurenčnímu boji, jeho podstatou. Podnik s větším počtem stabilních odběratelů byl silnější, odbyt měl zajištěn, nemusel se obávat o svoji existenci. Proto byl mezi pivovary veden velice nekompromisní boj o jednotlivé majitele hostinců. Kartelové dohody měly tomuto boji částečně zamezit a určit hranice jednotlivých odbytišť, dále se zaměřovaly na společný postup v případech dělnické stávky, vyjednávání se státními orgány o výši pivní daně, atd. Jak pivovarské kartely na regionální i celostátní úrovni fungovaly v praxi uvedu na několika příkladech.

6.5. Kartelizace pivovarského průmyslu na našem území před první světovou válkou

Proces kartelizace v našem pivovarském průmyslu, respektive v pivovarském průmyslu v Předlitavsku byl nastartován poměrně brzy - v 70. letech 19. století. Již

¹⁷⁷ Viz podkapitola vývoj kartelového práva

v tomto období začala být pocíťována potřeba sdružovat se a vymezovat se určitým způsobem proti konkurenci. Konkurenční boj, který byl nastartován v roce 1869, totiž získal zcela nový rozměr díky hospodářské krizi z roku 1873, jejíž dopady, především psychologické, bylo možné pozorovat po celou poslední čtvrtinu století. Jedním z příznaků krize je právě rozvoj kartelizace, jako funkčního obranného mechanismu proti hospodářské depresi. Tomu zcela odpovídají články v dobových periodikách. Jako příklad bych uvedla článek z časopisu Kvas z roku 1880, který byl nazván Pivovarství a cukrovarství.¹⁷⁸ Jedná se zde o srovnání aktivit pivovarníků a cukrovarníků a jejich snah na zachování prosperity odvětví. Cukrovarnictví bylo organizačně propojeno a kartelizováno dříve než pivovarství a kooperace výrobců cukru bylo pro pivovary příkladem, který se rozhody následovat. V článku se mimo jiné píše: „Daleci toho, abychom chtěli ostatním s rolnictvím jaksi souvislým odvětvím průmyslovým, zejména ale cukrovarnictví záviděti úspěchy, jakých dosáhla svým vytrvalým vstupováním naproti nárokům, které vysoký finanční erar na kapsy jejich činí... ustanovili závaznou cenu cukrovky, tedy byla by dobrá také závazná cena piva.“¹⁷⁹ Článek dále uvádí, proč jsou cukrovarníci ve svém podnikání i sdružovacích snahách úspěšnější než výrobci piva.

Předně byli představitelé cukrovarnictví údajně emancipovanější a vzdělanější. Rovněž za nimi stále více kapitálu a především zde byl jejich vyvinutý smysl pro společné zájmy. Tolik říkají komentáře ze strany pivovarníků. Osobně bych další odlišnost spatřovala především ve způsobu distribuce obou komodit, tedy piva a cukru, kdy pivo, jak jsme již viděli výše, bylo distribuováno především přes zprostředkovatele, tedy majitele hostinců, kteří si historicky diktovali podmínky, za kterých budou ochotni s správami jednotlivých pivovarů spolupracovat. U cukrovarníků takováto vlivná skupina neexistovala, mohli si více podílet na distribuci vlastních výrobků a pravděpodobně je to vedlo ke zmiňované větší emancipovanosti v jednání za zájmy oboru. Dalším významným faktorem byl jistě počet podniků v jednotlivých odvětvích, pivovarský průmysl se rozrostl skutečně živelně a v krátké době vznikl skutečně velký počet podniků, který se musel vyrovnávat s tím, že velikost domácího trhu a objem spotřeby se nerozrostly. Jistě tu byla možnost exportu, tak však byla výhodná pouze pro kapitálově silné pivovary větších rozměrů, které mohly v počátcích do vývozu vkládat peníze, než se jejich výrobek v zahraničí ujal. U menších a středních podniků bylo téměř nutností orientovat se na

¹⁷⁸ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník VII, č.10, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 223.

¹⁷⁹ Ibidem

domácí trh. V rámci cukrovarnického podnikání navíc fungovalo již na počátku 80.let 19.století velké množství spolků na různých úrovních, které navíc sdružovaly jak zaměstnavatele, tak zaměstnance napříč politickým a národnostním spektrem. Podobné struktury chtěli vybudovat i čeští výrobci piva, v jejich případě se ovšem spíše než stanovení minimální ceny piva (o které se ovšem také velmi často a bouřlivě diskutovalo nejen v rámci diskuze výrobců ovšem i v kruzích politických) bylo důležité rozdělení odběratelů, kteří znamenali klíčový faktor prosperity podniků.

Srovnání s cukrovarnictvím využíval odborný pivovarský tisk i v následujících desetiletích, kdy se snažil pojmenovat základní rozdíly mezi oběma obory potravinářského průmyslu a těžit z poznatků získaných tímto srovnáním. Jako řešení situace po vzoru cukrovarníků se v této době jeví vytvoření kartelu, který by měl skutečně zemskou platnost.¹⁸⁰ Větší počet lokálních kartelů totiž při orientaci některých podniků na vzdálenější trhy situaci nijak neřešil, ba naopak. Podobným vývojem procházela kartelová politika i na území dnešního Rakouska a jak uvidíme dále, výsledek byl v obou těchto částech Předlitavska úplně stejný, nakonec skutečně došlo k vytvoření kartelu se zemskou platností. Nejprve se však krátce zaměříme na první pivovarské kartely, které byly právě pouze lokální, ovšem jejich struktura, vnitřní mechanismy v mnohém předjímaly budoucí vývoj na úrovni kartelových smluv se zemskou platností.

Vzhledem k faktu, že spouštěcím mechanismem kartelizace pivovarnictví byla hospodářská krize, jejíž důsledky byly patrné nejvíce na místech s vysokou koncentrací podniků stejného zaměření, je zřejmé, že první i první pivovarské kartely vznikaly ve velkých městech. Na území Předlitavska vzniklo první podobné uskupení již v době hospodářské krize z roku 1873. Jednalo se o dohodu velkých vídeňských podniků. Ty si v době krize, která vypukla právě v tomto městě, rozhodly rozdělit sféry působnosti a zajistit si tímto krokem každý dostatečné množství odběratelů. Ve Vídni měly podobné kartelové dohody tradici i následujících desetiletích. Například v roce 1890 se spolek vídeňských sládků rozhodl uzavřít soukromou dohodu, že žádný pivovar náležející ke spolku neodvede zákazníka, který alespoň jeden rok odebíral pivo od jiného člena spolku. Na nedodržení úmluvy byla vypsána vysoká finanční pokuta. Zajímavostí této smlouvy byla relativně krátká doba jejího trvání, byla totiž uzavřena na tři měsíce a po uplynutí této

¹⁸⁰ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXVIII, č.14, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 393.

lhůty musela být vždy obnovena.¹⁸¹ V tomto případě se zřejmě jednalo o pojistku toho, že pivovary mohou v poměrně krátké době z kartelu vystoupit. V roce 1892 byla tato dohoda napadena u vídeňské obchodní a živnostenské komory jejím členem, hostinským Rudolfem Beyfussem, který zároveň komoře doručil petici vídeňských majitelů hostinců, kteří se cítili být smlouvou pivovarů poškozeni. Tento protest vyvolal odezvu u referenta komory a říšského poslance Mautnera, který zakročil a dosáhl zrušení kartelu vídeňských pivovarů, který fungoval na základě obnovovaného znění smlouvy z roku 1890.¹⁸²

V zemích koruny české je potom jedním z nejstarších příkladů kartelové politiky kartel brněnských pivovarů z roku 1890.¹⁸³ O jeho zřízení informovaly noviny Moravská orlice, která ve svém článku uveřejnila, že Starobrněnský, Brejchův a Křižovnický pivovar v Brně a pivovary v Sokolnicích, Řečkvicích, Jehnicích a Nehovicích uzavřely smlouvu, která má za úkol udržet cenu piva na určité úrovni. Důvodem založení kartelu byl strach pivovarů z přívalu levných pivovarských surovin a tedy tím z tlaku odběratelů na nižší ceny piva. Jak se píše v článku, který je citací oznámení z Moravské orlice: „Základem kartelu jest, že žádný pivovar nemá druhému odběratele odnímati.“¹⁸⁴ Pokud by přeci jen došlo k přetažení hostinských od jednoho podniku ke druhému, byla poté stanovena sankce, kterou by musel provinivší se podnik zaplatit. Sankce se týkala i odběratele, který se nechal přemluvit a odešel k jinému výrobci. Pivovar poté musel takovému hostinskému účtovat každý hektolitr piva o jeden zlatý dráže nad stanovenou cenu piva a tento zlatý byl určen jako reparace postiženému podniku, kterému byl odběratel odlákán.¹⁸⁵

V prvním decenniu dvacátého století byla již na území celé monarchie patrná stagnace pivovarského průmyslu. Mezi hlavní důvody patřila především neměnná cena piva, která nereagovala na měnící se ceny zemědělských plodin, uhlí, mzdové náklady, či náklady na dopravu apod.¹⁸⁶ Pivovary, které se nedokázaly prozatím dohodnout na společném zvýšení cen piva, podléhaly lobby majitelů hostinců i koncových konzumentů a nezvyšovaly cenu piva. Naopak se zisky snažily získat tím, že neustále zvyšovaly

¹⁸¹ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XX, č. 8, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 153

¹⁸² Ibidem

¹⁸³ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XVIII, č.15, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 351.

¹⁸⁴ Ibidem

¹⁸⁵ Ibidem

¹⁸⁶ Mzdy se v průměru zvýšili v posledním čtvrtstoletí 19.století o 40 %, ceny obilí o 35 %, uhlí o 30 %. Kartellequette, Wien, 1912, str. 87

výstav, což byl fenomén, kterým use v dobovém tisku dostalo pojmenování „Hektoliterjagd“.¹⁸⁷ Pivovary se již v prvních letech 20. století musely rozhodnout k ráznému kroku a roky 1907 a 1908 se nakonec staly naplněním kartelizačních snah v rakousko-uherském pivovarství před první světovou válkou. Vysokého stupně kartelizace dosáhl pivovarský průmysl na území monarchie především v Dolním Rakousku, Horním Rakousku, Salzbursku, Štýrsku, Korutanech, Kraňsku, Čechách a z části také na Moravě.¹⁸⁸

Výrobci byli totiž v předchozích letech doslova tlačeni odběrateli do stále méně výhodných smluv, vzhledem k poměrně stále vysokému počtu fungujících podniků totiž, s výjimkou některých kapitálově velmi silných pivovarů, nebo takových, které byly prioritně orientovány na export, hrozilo nebezpečí zániku. Pivovary se snažily si za každou cenu udržet své odběratele. Základní cestou k udržení se na trhu byla nízká cena piva, dalšími byly poté benefity, které podniky hostinským nabízely. V této souvislosti jsou nejvýznamnější především tzv. hostinské půjčky, kdy pivovary suplovaly funkci bankovních domů a půjčovaly hostinským na velmi výhodný úrok. Kde vznikaly třecí plochy mezi pivovary a majiteli hostinců?

Hlavní otázkou byla zmíněná cena piva. Zde je nutné zmínit specifickou piva jako výrobku a způsobu jeho distribuce. Pivo bylo zcela běžnou součástí života lidí na celém našem území a jako takové bylo vnímáno víceméně jako záležitost „lidová“. Toto vnímání piva jako určitého elementu každodennosti určovalo jeho cenu. Ta se v průběhu námi sledovaného období měnila jen marginálně, ačkoli ceny jiných výrobků rostly. V dřívějších dobách, kdy bylo pivo vázáno na tradiční výrobce se tento, stával i přímým distributorem. Ve středověku a raném novověku většinou měšťané, kteří vařili pivo ve svých domech jej tady přímo i čepovali. S rozvojem pivovarského podnikání v 19. století byl tento model nabourán a distributory se stali majitelé hostinců, kteří většinou nebyli s pivovary nijak spřízněni. Po nastolení konkurenčního boje v roce 1869 se počet pivovarů zvýšil a jedinou cestou, jak si zajistit odbyt bylo zavázání si hostinských. Ti si velice rychle uvědomili své výsadní postavení a začali pivovarům diktovat stále tvrdší podmínky, za kterých budou ochotni s nimi spolupracovat. Především se kvůli svému vlastnímu podnikání snažili ovlivňovat vývoj ceny piva – odmítali jeho zdražování, neboť nechtěli od koncových konzumentů vybírat více peněz. Věděli totiž dobře, že by to bylo

¹⁸⁷ Ibidem

¹⁸⁸ Ibidem

vzhledem k lidovosti piva obtížné a že se brzy najde jiný podnik, který jim bude ochoten dávat pivo za nízkou cenu, jen aby měl zajištěného spotřebitele.¹⁸⁹

Tento jev pocítovali samozřejmě i majitelé pivovarů. Jak se píše v časopise Kvas z roku 1908: „Když průmysl pivovarský ku svému žalu poznal, že není na světě jiného povolání výrobního, kde by se zprostředkovatel prodeje tak úporně stavěl proti výrobcí a svému dodavateli, jako se staví živnost hostinská proti pivovarům, nezbyvalo průmyslu pivovarskému – nechce-li úplně zaniknouti a o veškerý majetek přijíti – než přikročiti ku sebeobraně a opřítí tuto o vzájemné se sdružení.“¹⁹⁰

Kromě kartelů se v pivovarském průmyslu velice rychle vyvinuly také spolky, které si kladly za cíl ochraňovat celkově zájmy pivovarnictví. Tyto spolky byly zastřešeny Centrálním spolkem pro rakouské pivovarské spolky ve Vídni¹⁹¹. Ze střešových organizací jmenujme ještě Říšský ochranný svaz, který se snažil zastřešovat jednotlivé ochranné spolky zemské a měl především zajišťovat podporu při velkých stávkách dělníků a podobných příležitostech, které vyžadovaly koordinovaný postup. Tento spolek byl založen s platností od 1. 3. 1910.

Jak bylo patrné z předcházejících stran, na počátku dvacátého století již byla situace velmi vyhrocená a jejím řešením se již nezdály být ani malé kartely typu kartelu brněnských, či vídeňských pivovarů. Jediným možným řešením bylo sdružení se zemskou platností, které by chránilo zájmy co největšího počtu podniků a ošetřilo by společný postup proti hostinským a dalším zájmovým skupinám, které ovlivňovaly vývoj v pivovarském podnikání. Na tomto místě se tedy budeme zabývat dvojicí významných pivovarských kartelů, jejichž fungování je signifikantní pro celý vývoj podnikání v tomto oboru na našem území.

6.6. Příklad první - Schutzverband alpenländischer Brauereien

Na území dnešního Rakouska vznikl první nadregionální ochranný svaz, sdružující pivovary z oblasti Štýrska, Korutan, Kraňska, Terstu a Dolního Rakouska roce 1907.¹⁹²

Již v prvním hlavě I smlouvy bylo jasně stanoveno, že kartel měl aspiraci stát se

¹⁸⁹ Navíc i majitelé hostinců pochopili důležitost sdružování se a společného postupu a založili vlastní organizaci pod názvem Hostimil – ústřední jednota českoslovanských hostinstev. Jak název sám napovídá, jednalo se o nacionálně české uskupení.

¹⁹⁰ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXVI, č. 4, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 48

¹⁹¹ Zentralverband der österreichischen Brauerei-Industriellenvereine in Wien.

¹⁹² S platností smlouvy od 1.srpna roku 1907.

zemským, ba ještě více, píše se zde, že k němu mohou přistupovat pivovary z celé monarchie, včetně Uher.¹⁹³ Je tím zároveň pojištěn fakt, že ani odběratelé, o kterých se ve smlouvě jednalo především, z celého výše specifikovaného území nebudou podepsanými pivovary přetahováni od svých v kartelu rovněž sdružených výrobců. Smlouva začala platit dnem 7. července 1907.¹⁹⁴ Od tohoto data po další tři roky nemělo již být na vlastní vůli hostinského, jaké pivo bude chtít ve svém podniku prodávat, ale záleželo na ochranné smlouvě, kam v době podepsání jeho podnik připadal, tedy pod jakou sféru vlivu patřil. Samozřejmě i v době platnosti smlouvy bylo možné změnit vztahy mezi pivovarem a odběratelem, ovšem pokud by k tomu došlo a některý z pivovarů přebíral jinému v kartelu sdruženému pivovaru jeho odběratele, musel po dobu trvání smlouvy poškozenému podniku z každého do hostince odvedeného hektolitrů piva platit náhradu, která byla většinou ve výši 8 korun za hektolitr.¹⁹⁵ Dohoda byla ohledně vztahů mezi pivovary a majiteli hostinců poměrně precizně vypracována a řešila i případy, kdy by se některý pivovar snažil své výrobky dostat k novému, již jinde zasmluvněnému odběrateli, například přes prostředníka. Naopak odběratelé, kteří v den podepsání smlouvy odebírali pivo od většího počtu podniků mohli tuto praxi dále realizovat bez nebezpečí jakéhokoli postihu ze strany kartelu.¹⁹⁶ V textu kartelové dohody jsou rovněž specifikována práva a povinnosti ohledně vztahů s novými odběrateli, kteří budou získáni až po datu vstoupení smlouvy v platnost. Tito měli měsíc na to, aby se rozhodli, zda budou chtít pivo z daného pivovaru skutečně odebírat a poté se na ně vztahovaly již stejné sankce na porušení jako na odběratele původní. Odběratelé pivovarů, kteří dříve kupovali pivo od podniků, které ovšem nebyly sdružené v kartelu, byli ve smyslu dohody pojímáni jako nově získaní odběratelé a nevztahovala se na ně žádná omezení.¹⁹⁷

Ve smlouvě byly rovněž stanoveny poplatky, které musel každý pivovar odvádět do společného fondu, který sloužil pro vyplácení reparací, pokud došlo k porušení smlouvy a provinivší pivovar odmítal platit. Tento kapitál mohl být rovněž použit pro případ náhlého výpadku výroby v některém z podniků (například vlivem živelné katastrofy, či dělnické

¹⁹³ Jedinou zde vypsanou výjimkou byla Dalmácie a Bosna a Hercegovina), Kartellenquete, Wien, 1912, str. 98.

¹⁹⁴ Ibidem

¹⁹⁵ Mohlo se jedna i o jinou částku, ta byla určována na základě toho, v jakém regionu se hostinec nalézal, jiné ceny piva byly na venkově a jiné ve velkých městech, kromě toho měla náhrada rovněž zohledňovat stupňovitost piva a jeho kvalitu. Kartell – Rundschau, Zeitschrift für Kartellwesen und verwandte Gebiete, roč. 5, Karlsruhe, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, 1907, str. 822.

¹⁹⁶ Museli ovšem pivo takto odebírat již více než dvanáct měsíců, v opačném případě byla stanovena lhůta tří měsíců na to, aby se situace vyjasnila a stanovil se jeden výrobce, od kterého bude hostinský či prodejce nadále pivo odebírat. Kartellenquette, Wien, 1912, str 103.

¹⁹⁷ Ibidem

stávky). Výše odvodů do tohoto fondu se různila a byla závislá především na výstavu jednotlivých podniků. Jednalo se o jakousi kartelovou pojistku.¹⁹⁸ Do kartelu mohly vstupovat fyzické i právnické osoby, vstupní poplatek činil 100 rakouských korun.

V dohodě byly rovněž, což bylo na svou dobu rozhodně pokrokové, specifikováni a odděleně probírání jednotliví odběratelé, jednalo se tedy nejen o majitele hostinců, ale také například o novou, teprve se formující zájmovou skupinu, tedy prodejce lahvového piva.¹⁹⁹ Ti nezřídka pivo do lahví i sami stáčeli, takže stejně jako hostinští kupovali od pivovarů pivo v sudech, jejich specifikem bylo to, že neměli prostor, kde by svoje výroky přímo distribuovali konzumentům. Některé pivovary ovšem už v době před první světovou válkou i samy stáčely pivo do lahví a toto pak distribuovaly přes prostředníky konzumentům.

Smlouva byla prvním pokusem o skutečně centralizovaný kartel, ovšem tato idea nebyla zcela naplněna, neboť se ke smlouvě odmítavě postavily především některé velké vídeňské podniky. Značnou nelibost poté smlouva vyvolala rovněž mezi majiteli hostinců, ovšem tato reakce se dala před uzavřením smlouvy předpokládat. Fakt, že se do kartelu nezapojily velké vídeňské podniky, byl ovlivněn jejich specifickým postavením a historickým vývojem. Především tyto velkopivovary (podobně jako pivovary ve větších městech na území Čech) nezásobovaly jen místní trh, ale zaměřovaly se na export, rozdělení odběratelů na domácí půdě pro ně nebylo existenčně důležité. Podniky navíc mezi sebou již určité dohody uzavřely a vídeňský trh si rozdělily. Konkurenční boj mezi nimi vznikl již 70. letech 19. století, důvodem zde opět byla hospodářská krize. V této době tedy vznikly první vzájemné dohody mezi vídeňskými pivovary a také dohody mezi pivovary a majiteli hostinců, které určovaly vídeňský trh s pivem po dalších několik desítek let. Nově vzniklý spolek, který aspiroval na to, stát se spolkem se zemským rozsahem, pro ně proto nebyl zajímavý.

Vzniklý ochranný svaz se ihned stal předmětem diskuze v politických kruzích, v první řadě interpelací poslanců na říšské radě. Mezi interpelujícími se nejvýznamněji prosadil Leopold Steiner ze strany křesťansko – sociální.²⁰⁰ To nám dokazuje, jak důležitým nástrojem populistické politiky se mohlo pivovarství a především otázka ceny piva stát. Ze strany politiků bylo často vyzýváno k bojkotu piva spotřebiteli a ke

¹⁹⁸ Ibidem, 107

¹⁹⁹ Ibidem, str. 109

²⁰⁰ Žil mezi lety 1857 – 1927, vyučil se malířem pokojů a od 90. let 19. století se angažoval v politice. Vojenskou službu strávil v Bosně. Byl významným zastáncem zemědělství a především vinařství. Zdroj: <http://www.landtag-noe.at/service/politik/landtag/Abgeordnete/ZAbgS/Steiner.pdf>

společnému postupu proti pivovarským kartelům, které byly nahlíženy jako nástroje proti blahu společnosti. Interpelace poslance Leopolda Steinera a dalších poslanců ze dne 16. října roku 1907 byla ukázkou přesně takového jednání. Jedním z hlavních bodů interpelace byla námitka, že pivovarský kartel snižuje význam tradiční hostinské živnosti. Interpelanti se obávali především zvyšování cen piva a tím následného poškození konzumentů. Jako právní důvod pro rozpuštění Ochranného spolku uváděli § 4 koaličního zákona z roku 1870, který, jak jsme viděli výše, byl jedinou právní normou, která kartelovou problematiku v Rakousku – Uhersku upravovala. Za těmito navenek šlechetnými pohnutkami se však skrýval fakt, že interpelující poslanci byli většinou navázáni na výrobce vína a zemědělce a snažili se tímto krokem oslabit své konkurenty z řad pivovarníků.

Proti námitkám se ohradil Ústřední svaz rakouských pivovarských spolků memorandem, které mimo jiného uvádí: „Kdyby byl v Rakousku zákon kartelový, jaký vláda své doby vydání hodlala, bylo by utvoření vhodného kartelu snadným. Ale stávající zastaralý zákon koaliční činí právoplatné dohody o úpravě cen nemožnými a sťažuje uskutečnění podmínek dohody. Avšak k úpravě podmínek musil by býti získán podklad a jakožto předpoklad dalších dohod – necht' kontingentace, rayonování a nebo nějaké jiné organizační opatření – bylo třeba sjednati stav, kterýž by dalšímu lichvaření neloyalní soutěže mezi pivovary aspoň prozatímne učinil přítrž. A k tomu se nehodil jiný prostředek, než dohoda o vzájemném zajištění odběratelstva mezi pivovary.“²⁰¹ Uvedená citace jasně dokazuje, jak neexistence kartelového zákona zásadně ovlivňovala postavení kartelů, bylo v podstatě jen na rozhodnutí soudu, zdali uzná kartel za platný, či nikoli.

Ochranný svaz pivovarů alpských zemí i přes interpelaci a protesty ze strany hostinských²⁰² mohl pokračovat v činnosti, smlouva byla v roce 1910 prodloužena o další tři roky a přistoupili k ní i další regiony, především Salzburg a Horní Rakousko. Dále byla vytvořena centrální kancelář se sídlem v Grazu a regionální pobočky v jednotlivých sdružených regionech. Tento kartel fungoval až do první světové války a byl jednou z klíčových pivovarských smluv, která ovlivňovala rozložení na trhu v rakouské části Předlitavska. Pro nás je zajímavý především z hlediska srovnání se svým českým ekvivalentem – Smlouvou na ochranu odběratelstva v Království českém.

²⁰¹ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXV, č.23, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 364 – 366.

²⁰² Jako protiopatření se ještě v průběhu roku 1907 zformoval spolek hostinských z vídeňských okrsků (Verband der Wiener Gastwirkbezirksverein)

6.7. Příklad druhý – Smlouva na ochranu odběratelstva

V Českém království bylo vytvořeno několik podobných smluv na ochranu odběratelstva, z nichž ta nejdůležitější vznikla v roce 1907. Tyto smlouvy byly většinou podepisovány v rámci Ochranného svazu pivovarů v Království českém, který sdružoval velkou část pivovarů existujících na našem území. Rámec smlouvy z roku 1907 byl načrtnut během léta tohoto roku, ustanovující schůze potom proběhla dne 27. 9. 1907.²⁰³ Smlouva začala platit od 1. 1. 1908. Svou strukturou se podobala předchozí uvedené rakouské smlouvě. Na rozdíl od ní se však ve svém textu zaměřovala především na majitele hostinců, dokonce uvádí jako synonymní termíny *Geschäfte* a *Lokale*, kterými se tedy míní prostory hostinců.²⁰⁴ I zde byly stanoveny platby za nedodržení smlouvy, v případě českého kartelu to bylo 5 rakouských korun na hektolitr. Kartelová smlouva nebyla uzavřená, jednotlivé podniky k ní mohly libovolně přistupovat i po datu jejího vstoupení v platnost.²⁰⁵

Důvody vstupu jednotlivých podniků do kartelu se různily, to dokumentují i dobová periodika – u pivovarů velkých se jednalo především o možnost společného vypořádání se s otázkou dělnictva. To bylo hned vedle majitelů hostinců v námi sledované době druhou nejvýznamnější zájmovou skupinou, která významně ovlivňovala vývoj oboru pivovarnictví. Střední a menší pivovary vstupovaly potom z důvodu, který vyplývá i z názvu celého kartelu, tedy z důvodů ochrany vlastních odběratelů. Tato odlišnost od prvního představovaného zemského kartelu byla formulována i v dodatcích ke stanovám, kdy je poslání ochranné smlouvy formulováno obecně jako celková ochrana zájmů členů kartelu proti všem možným napadením.²⁰⁶ Rovněž byl vytvořen podobný fond, jaká známe od Ochranného svazu pivovarů alpských zemí, výše příspěvků byla vypočítávána opět z výstavu jednotlivých podniků, v tomto případě se jednalo o jeden halír z každého uvařeného hektolitrů piva do společné pokladny.

Zastavme se ovšem na chvíli ještě u prvního z důvodů vzniku zemského pivovarského kartelu v českých zemích. Zajímavé je, že tento aspekt vzniku pivovarských kartelů nebyl dosud v literatuře vůbec pospán, A. Resch, který se problematice kartelizace

²⁰³ Kartellenquette, Wien, 1912, str. 110.

²⁰⁴ Ibidem

²⁰⁵ Ibidem

²⁰⁶ Ibidem, str. 125

v Rakousku – Uhersku dlouhodobě věnuje, zmiňuje ve všech svých pracech v souvislosti s pivovarskými kartely pouze boj o zákazníka.²⁰⁷ Z dobových pramenů a periodik ovšem jasně vyplývá fakt, že především velké pivovary, které měly stabilní odběratelskou základnu a které se určitou částí své produkce orientovaly na export, nepotřebovaly vstupovat do podobných kartelů. Bylo to pro ně dokonce nevýhodné, neboť právě ony si mohly dovolit nabídnout majitelům hostinců různé formy půjček, pronajímat jim své prostory, či jim nabízet pivo za velice nízké, téměř výrobní ceny. Mohly si to dovolit, neboť byly kapitálově i odbytově zajištěné. Co jim ovšem mohlo působit problémy, byli právě zaměstnanci a s tím spojené stávky a pivní bojkoty. Stávkami se omezila výroba v podnicích a mohl tím ohrožen ceněný export a pivní bojkoty zase souvisely s pozicí a dobrým jménem pivovaru, jednalo se v podstatě o znehodnocení obrazu pivovaru v očích spotřebitelů, což jistě nebylo pro majitele žádoucím efektem. Dělnictvo v pivovarech začalo na počátku 20. století, což nepochybně souvisí s celkovou emancipací dělnictva ve všech sférách průmyslu v celé Evropě, postupovat jednotně proti svým zaměstnavatelům a začalo vymáhat určité změny v dosud poměrně stabilně fungujícím vztahu mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Především se jednalo o klasické sporné doby, jako bylo zkrácení pracovní doby, zlepšení pracovních podmínek a samozřejmě zvýšení mezd. V průměru požadovali dělníci zvýšení mezd o 6 %, což byla pro majitele pivovarů skutečně nepřijatelná suma. Jaké mechanismy mohli dělníci využívat, aby se jim podařilo přesvědčit majitele pivovarů o svých právech. Nejjednodušším způsobem bylo vstoupit do stávky, která byla většinou spojena zároveň s pivním bojkotem.²⁰⁸

V čem spočívaly bojkoty piva? Pokud se některý pivovar dostal do sporu se svými dělníky a ti již neviděli žádnou možnou cestu z této krize ven, rozhodli se, většinou v součinnosti s některou z politických stran (především sociální demokracií), k bojkotu piva z tohoto pivovaru. Většinou se jim podařilo přesvědčit koncové konzumenty v nejbližším okolí pivovaru o tom, aby jeho výrobky nekupovali. Tímto byli do ožehavé situace vrženi také majitelé hostinců, kteří se rychle snažili najít náhradního dodavatele piva, které konzumenti byli ochotni pít. Zároveň dělníci ve vlastním pivovaru většinou vstoupili do stávkové pohotovosti. Tyto problémy byly, jak jsme zmínili výše, nepříjemné i pro podniky s větším výstavem, protože na jedné straně ohrožovaly odbyt piva v nejbližším okolí pivovaru, kde většinou leželo jeho výsostné území a na stranu druhou

²⁰⁷ Viz předchozí podkapitoly

²⁰⁸ Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, ročník XXXVI, č.24, Ant.St. Schmelzer, Praha, str. 353.

se pivovar, díky omezení výroby způsobeném stávkou, nemohl spolehnout ani na export. Proto byla problematika zaměstnanců a sporů s nimi klíčová při zakládání pivovarského kartelu na území Českého království.

Po vytvoření kartelu z roku 1907 se skutečně na určitou dobu vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli stabilizovaly. Dělníci, kteří se rovněž začali sdružovat do větších uskupení, vycítili šanci k hromadnému vyjednávání s podniky, které by jim plošně zajistilo lepší podmínky. Mezi jednotlivými stranami došlo dokonce k podpisu tzv. Karlovarské smlouvy, která vztahy mezi oběma zájmovými skupinami upravovala. Navíc zástupce říšského ústředního svazu pivovarského dělnictva ve Vídni začal pravidelně vyjednávat s představiteli Ochranného svazu pivovarů v Království českém.²⁰⁹

Ovšem poté, co došlo v několika pivovarech střední velikosti opět k propuštění dělnictva, rozhořel se spor na novo. Hromadné stávky propukly především v pivovarech v Karlových Varech, Žatci a Klášteře nad Jizerou. Ovšem v tomto sporu se již projevila nová situace po podpisu kartelové dohody – pivovary se shodly na společném postupu a místo toho, aby s dělníky vedly jednání, tak jak to v případě stávek činily dosud, rozhodly se pro razantní krok, totiž propuštění stávkujících zaměstnanců a přijetí nových pracovních sil. Vzhledem k faktu, že tento spor vrcholil na podzim roku 1908, kdy bylo všude dostatek jinak sezónních dělníků, kteří se rádi nechali přijmout na stálá pracovní místa do pivovarů, slavily podniky se svým společným postupem úspěch.²¹⁰

Ovšem nejednalo se o dlouhodobé vypořádání poměrů, najatí sezónní pracovníci nemohli nahradit již vyškolené síly, které v pivovarech pracovaly před stávkou. Pokud neměla být výrazně ohrožena výroba, muselo dojít alespoň k částečnému návratu do původního stavu. Na jaře roku 1909 se obě strany nakonec dohodly na tom, že pivovary přijmou zpět minimálně 25 % před půl rokem propuštěných dělníků a tito, podporování politickými stranami, zase ukončí bojkot piva ze zainteresovaných pivovarů.²¹¹

Tyto a podobné spory nám dokazují, že pivovary společným postupem byly schopné dosahovat, byť dílčích, přesto úspěchů. Dle názoru pivovarníků se skutečně po podepsání smlouvy situace v českém pivovarnictví značně zklidnila, byl především ukončen divoký konkurenční boj o zákazníky a vypořádány poměry mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Kdo proti smlouvě vystupoval průběžně dál, byli samozřejmě majitelé hostinců, kteří se snažili proti tomuto kartelu poštvat i veřejnost, tedy běžné konzumenty

²⁰⁹ Ibidem

²¹⁰ Ibidem

²¹¹ Ibidem

piva, pod heslem: „Nekupujme kartelové pivo, postavme si vlastní pivovar.“²¹² V této době skutečně začaly živelně vznikat tzv. hostinské pivovary, které se snažili konkurovat pivovarům sdruženým v ochranném spolku. Mezi takové podniky patřily například pivovary ve Velvarech, Hronově či Lomnici. Tyto podniky většinou nebyly životaschopné a do několika let opět zanikly.²¹³ Jejich vznik ovšem dokumentuje fakt, jak velice se majitelé hostinců snažili ovlivnit vývoj pivovarského podnikání na našem území.

Český kartel měl tedy definovanou širší působnost, než podobný kartel rakouský. Měl ovšem ještě specifikum. Vzhledem k tomu, že v našem prostředí byla jednou z nejpálčivějších otázek problematika hostinských dluhů, zformovala se v pivovarském kartelu snaha o vytvoření oborové banky, která by vyřešila tento a jiné problémy oboru. Byly tedy dány první podněty pro vznik Banky pro průmysl pivovarský.

6.8. Založení pivovarské banky jako vrchol kartelizačních snah?

Pivovary zcela běžně půjčovaly svým odběratelům na vybavení, apod. a to s minimálním úrokem, před založením Ochranného svazu fungovaly v podstatě jako záložny – na každý hektolitr piva půjčovali svým odběratelům 10 – 15 korun, což pro pivovar s výstavem 20 000 hl znamenalo 300 000 korun pohledávek. Díky těmto pohledávkám, které byly od hostinských velice špatně vymahatelné, se zase ztěžovala pozice pivovarů při žádání o půjčku u některého z velkých bankovních domů. Tímto se dostávaly do svízelné situace, kterou bylo podle jejich názoru možné řešit pouze jedinou cestou. V součinnosti se zemským pivovarským kartelem měla být založena pivovarská banka. Ta měla poskytovat především hypoteční a stavební úvěry. Mělo se jednat o instituci utrakvistickou, odbornou, která se neměla stát konkurencí stávajících bank, ale měla ideálně sloužit pro potřeby oboru, rozumět jeho specifikům a pokrývat jeho potřeby, případně zprostředkovávat a krýt jednání mezi pivovary a jinými bankovními domy. Jejím hlavním úkolem bylo především vyvázání pohledávek hostinských, které v prvním decenniu 20. století činily již jen území Českého království 150 milionů korun. Celkově dosahovaly hostinské dluhy v celé monarchii hodnoty 400 milionů korun. Snahy o vyřešení této komplikované situace a o vyvázání dluhů byly činěny již dříve, ovšem

²¹² Kvas, 1908, str. 517, č.35

²¹³ Zde můžeme opět spatřit paralelu k vývoji kartelů cukrovarnických. Řepaři, kteří nesouhlasili se vznikem společného kartelu rafinérií a surovarů rovněž na přelomu 19. a 20. stol. iniciovali vznik podniků ve vlastní režii, tzv. zemědělských cukrovarů. Ani tyto podniky však nevydržely konkurenci zavedených výrobců a podobně jako hostinské pivovary i ony zanikly, nebo přešly do rukou jiných majitelů.

nepřinesly žádný výsledek, proto byly položeny základy finančního ústavu, který vznikl pod hesly „Pivovarský průmysl sobě.“ a „V tomto znamení zvítězíme.“

Někteří členové Ochranného spolku volali navíc po založení speciální pivovarské pojišťovny a to z podobných důvodů, jaké vedly k založení pivovarské banky – tedy prioritní ochrana zájmů zástupců oboru, detailní znalost problematiky a pivovarského prostředí, apod. Pivovarská pojišťovna nakonec zřízena nebyla, na rozdíl od banky, kde první podněty k založení byly dány již v roce 1908 / 1909, v roce 1910 byla banka slavnostně ustanovena a od roku 1911 začala skutečně fungovat. Bance se ovšem nepodařil naplnit představy jejích zakladatelů, částečně to bylo způsobeno tím, že než se mohl její chod řádně rozběhnout, vypukla první světová válka a po jejím skončení již banka nikdy nedosáhla takové prestiže a významu, jak si při svém založení předsevzala. Analýza důvodu neúspěchu tohoto bankovního domu není předmětem této práce, snad jí bude v následujících letech věnována pozornost v některé menší studii, v tuto chvíli jen nutné konstatovat, že se v našem prostředí, díky dějinnému vývoji vztahů mezi pivovarníky a majiteli hostinců vyprofiloval pivovarský bankovní ústav jako zcela neortodoxní výsledek kartelizačních snah.

Jak jsme viděli, oba zemské pivovarské kartely fungovaly na podobných principech. Jako celkově propracovanější se ovšem jeví model český, který jednak postihuje větší množství problémů, jednak se mu podařilo získat větší počet členů. Navíc je zde velký posun v emancipaci oboru, jako výsledek kartelizačních snah byla založena oborová banka, což dokazuje na pokročilou kooperaci a skutečnou snahu a pokročilou kartelizaci. V rakouském modelu je oproti českému jediný plus a to je akcentování prodejců lahvového piva jako samostatné odběratelské skupiny. Tímto členové předjímají vývoj, ke kterému došlo až po rozdělení monarchie. Ve 20. a 30. letech se skutečně lahvové pivo stalo novým konzumním fenoménem, který změnil zvyklosti konzumentů a tím musely být změněny i strategie podniků. Rakouští pivovarníci tento vývoj předvídali již v roce 1907. Ovšem z celkového pohledu je nutné říci, že jako pokročilejší a komplexnější se jeví skutečně kartel český. Jednalo se totiž o vyústění podnikatelských strategií většiny českých pivovarů, kdy bylo dokonce překročeno původní pole působnosti zaměřené jen na odbyt, ale vznikl tu zcela nový rozměr, totiž řešení otázky dělnictva. Český zemský pivovarský kartel je zcela jasným důkazem toho, že tento obor byl v době před první světovou válkou plně modernizovaným a především propojeným a dokládá vysokou úroveň českého pivovarnictví.

7. Závěr

České pivovarnictví urazilo v průběhu sledovaného období dlouhou cestu, během které si vytvořilo a upevnilo své výjimečné postavení na trhu s pivem v Rakousko - Uhersku. Sledovala jsem v této práci tři různé cesty, které mohly podnik vést k úspěchu na domácím trhu s pivem. Společným znakem všech tří pivovarů se ukázala snaha získat si v prvních zhruba deseti letech svého fungování silnou a především stabilní odběratelskou základnu v nejbližším geografickém okolí podniku. Díky této skupině odběratelů mohl pivovar v dalších letech bez obav pronikat na vzdálenější, třeba i zahraniční trhy. Dalším společným jmenovatelem, který zajišťoval úspěch, byly investice do technického a technologického know-how. Bez využívání moderních metod výroby by podniky rychle ztratily na konkurenceschopnosti, bylo proto klíčové, aby se o novinky na tomto poli zajímaly a využívaly jich. Další atributy úspěchu již byly u pivovarů rozdílné.

U Měšťanského pivovaru v Plzni, který byl ve sledovaném období jednoznačným hegemonem, co do výše vyrobeného piva, byla signifikantní především jeho orientace na zahraniční trhy. Rovněž významná byla jeho práce s ochrannými známkami a také s reklamou. Jeho nedostatkem ovšem byla organizační struktura, která mohla vést ke spekulacím s podíly v pivovarů a tím přímo ohrožovat jeho směřování. Jeden z jeho hlavních rivalů, Akciový pivovar Smíchov, měl těchto nedostatků ve fungování podstatně méně a dokázal pružněji využívat zkoumané podnikatelské strategie. Na rozdíl od Měšťanského pivovaru měl příkladnou organizační strukturu, která byla jednak dostatečně průhledná, ale také těžko otřesitelná spekulacemi. Neorientoval se sice na zahraniční trhy, ale dokázal si zajistit velkou a stabilní skupinu odběratelů v našich zemích. V dobách, kdy odběratelé byli tím nejdůležitějším elementem, který ovlivňoval vývoj českého pivovarnictví, to byl krok, který rozhodoval o úspěchu, či neúspěchu. Další zásadní odlišností bylo jeho zapojení do kartelizačního procesu, kterého se nejen účastnil, ale jehož masový rozvoj rovněž inicioval. Třetí ze sledovaných podniků, knížecí pivovar Louny se sice mohl svým vybavením a výstavem poměřovat s výše zmíněnými podniky, co jej však značně limitovalo v rozvoji, byla jeho centralisticky konstruovaná organizační struktura. Jeho vedení nebylo schopné pružně rozhodovat o podnikatelských strategiích, což způsobilo, že šlechtické pivovarnictví bylo na konci námi sledované doby měšťanským a akciovým zatlačeno do pozadí. Ani zapojení do kartelizačního procesu a snaha o proniknutí na zahraniční trhy nemohly zvrátit tento trend ústupu tradičního výrobce piva.

Co se týče celkového obrazu vývoje oboru, jako nejdůležitější element se jeví boj o odběratele a s odběrateli a z něj vyplývající kartelizace. Pivovarská kartelizace byla ve srovnání s kartelizací jiných oborů²¹⁴ velmi specifickou. Jako zcela unikátní výsledek sdružovacích snah a vyhranění se proti odběratelům vznikl specializovaný oborový bankovní dům. Kartelizace, která představovala pro mnohé podniky nejvyšší stupeň podnikatelských strategií, sjednotila rozdílné pivovary a byla tmelícím prvkem vývoje oboru ve sledované době.

²¹⁴ Dokonce i ve srovnání s kartelizací cukrovarnictví, která byla v mnohém ohledu jejím předobrazem.

8. Bibliografie:

Prameny:

Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka.

Podnikový archiv Plzeňského Prazdroje a.s., fond Měšťanský pivovar.

SOA Praha, fond Pivovary a sladovny - Akciový pivovar na Smíchově.

SOA Třeboň, fond Schwarzenberský pivovar Louny.

Periodika:

Compass finanzielles Jahrbuch, Praha, 1875-1918.

Hostimil, odborný časopis věnovaný živnosti hostinské a výčepnické, Praha, Jelínek, Grund & spol., 1884-1918.

Kartell – Rundschau, Zeitschrift für Kartellwesen und verwandte Gebiete, roč. 5, Karlsruhe, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, 1903 – 1918.

Kvas: časopis pro pivovarnictví, vinopalství, vinařství a chmelařství, Ant.St. Schmelzer, Praha 1873 – 1918.

Österreichische Zeitschrift für Bierbrauerei, Wien, Lehmann und Wentzel, Buchhandlung für Technik und Kunst, 1873 – 1918.

Pivovarské listy, Praha, Karel Tiller, 1883-1918.

Literatura:

Brockhaus Enzyklopädie, Bd. 14 Jen – Kinc, Leipzig, Mannheim, F.A.Brockhaus GmbH 2006

Basařová, G. – Hlaváček, I.: České pivo, Pacov, Nuca, 1999.

Brožová, V.: Zikmund Winter, pivovarské listy a chmelová tržnice in in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

- Cironisová, E.: Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje... (1842 –1992). in: Západočeský historický sborník, Státní oblastní archiv v Plzni, 2003.
- Cironisová, E.: Plzeňský Prazdroj v německých zemích in Minulostí západočeského kraje, XLIII/I, Plzeň, Archiv města Plzně, 2007
- Conant, K.J.: Carolingian nad Romanesque Architecture 800 to 1200, Penguin Books, Edinburgh, 1959.
- Čarek, J.: Městské znaky v českých zemích, Praha, Academia, 1985.
- Daněk R.: Šlechtičtí podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v Ostravsko – karvinském regionu in Brňovják, J. – Zářický, A.(eds.): Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem, Ostrava, Filozofická fakulta univerzity Ostrava, 2008.
- Fancek, J.: Svatováclavská smlouva, Praha, Havran, 2006.
- Geisst, Ch. R.: Monopolies in America, Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Halada, J. – Hlavačka, J.: Světové výstavy, Praha, Libri, 2000.
- Hejtmánek, F.: Správa pivovaru, Encyklopedie pivovarnictví, díl 2., sv. 1. , Praha, 1905.
- Hejtmánek F.: Akciový pivovar na Smíchově, Praha, 1894.
- Hojek, J.: Spolek pro průmysl pivovarský, Praha, 2000.
- Hoffman, M.: 5000 Jahre Bier, Frankfurt am Main, Alfred Metzner Verlag, 1956.
- Hruška, M.: Kniha pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až do 1870, Plzeň, Steinhasuer, 1883
- Janáček, J.: Pivovarnictví v českých královských městech v 16.století, Praha, Československá akademie věd, 1959.
- Kartellequette, Wien, 1912.
- Klenwächter, F.: Die Kartell – Ein Beitrag zur Frage der Organisation in Volkswirtschaft, Innsbruck, Verlagder Wagnerschen Universitaets-Buchhandlung, 1883.

Kolar, A.: Konzentrations- und Kartellpolitik in der Österreichischen Bierbrauerei, Linz, Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1987

Likovský, Z.: České pivovary 1869 – 1900, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005.

Likovský, Z.: Pivovary československého území 1900 – 1948, Praha, Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2006.

Macura, V: Hospoda v české vlastenecké kultuře in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Martinovský, I. (ed.): Dějiny Plzně v datech, Praha, NLN, 2004.

Maur, E.: Český komorná velkostatek v 17.století: Příspěvek k dějinám „druhé nevolnictví v českých zemích. Praha, Univerzita Karlova, 1976.

Minařík, M.: Akcionářský pivovar na Smíchově 1869 – 1918, Praha, 2010.

Nelson, M.: The Barbarian's Beverage, A History of Beer in Ancient Europe, Ebingdon, Routledge, 2005.

Peřina, J.: Páně Broučkův vztah k pivu in Hospody a piva v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Příkryl, K.: Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942, Praha, STYLIZACE, 1995.

Reichholf, J. : Warum Menschen Sesshaft werden?, Frankfurt am Main, S. Fischer, 2008.

Resch, A.: Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg, Markstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913 , Duncker a Humblot, Berlin, 2002.

Resch, A.: Industriekartelle in Österreich bis 1914. Theoriegeleitete Zugangsweisen und wirtschaftshistorischen Ergebnisse, in Tagungsbericht über den 23.Österreichischen Historikertag in Salzburg, Salzburg, 2003.

Schröter, H. G.: Kartellierung und Dekartellierung 1890 – 1990, in Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd.81, Hf.4, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994.

Starke, H.: Vom Brauerhandwerk zur Brauindustrie, Wien, Böhlau, 2005.

Suchý, V.: Měšťanský pivovar v Plzni 1842 – 1892, Plzeň, 1892

Teich, M.: Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland, Wien, Böhlau, 2000.

Tüchler, M.. Die Entwicklung des österreichischen Kartellrechts in Resch, A. (Hrsg): Kartelle in Österreich, Historische Entwicklungen, Wettbewerbspolitik und strukturelle Aspekte, Wien, Manz, 2003.

Vasilijevová, Z.: „Piviáda“ jako dobová výpověď o pití piva v Čechách, in Hospody a pivo v české společnosti, Praha, Academia, 1997.

Internetové zdroje:

<http://www.landtag-noe.at/service/politik/landtag/Abgeordnete/ZAbgS/Steiner.pdf>

http://www.snemovna.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2320_01.htm

<http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/jimspdf.htm>

Souhlasím s tím, aby tato práce byla půjčována pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 30.7. 2010

Kateřina Pánková

9. Příloha

Porovnání výstavu sledovaných pivovarů v hektolitrech

Rok	Měšťanský pivovar Plzeň	Knížecí pivovar Louny	Akcionářský pivovar Smíchov
1869	87035	-	-
1870	108035	-	-
1871	149990	-	9648
1872	137458	-	31776
1873	266434	-	61308
1874	210135	-	72096
1875	201478	-	72480
1876	225258	-	76216
1877	213560	-	56975
1878	221720	-	57925
1879	224520	-	67900
1880	234840	-	70300
1881	271820	-	81500
1882	251180	-	82300
1883	299760	-	80400
1884	261840	-	86000
1885	267760	-	90000
1886	335480	-	91000
1887	342560	-	91100
1888	363480	-	98000
1889	378180	-	110000
1890	391100	-	123400
1891	463752	-	140200
1892	463752	39798	172000

1893	565700	64632	200150
1894	590000	82646	250225
1895	602460	91091	310000
1896	647188	95512	366025
1897	546700	102955	400875
1898	580000	104841	401500
1899	572000	111285	441560
1900	672975	102867	482000
1901	751970	97390	522000
1902	850950	69190	510000
1903	783000	68992	492250
1904	805650	64320	512500
1905	827325	69524	530000
1906	823271	71173	544000
1907	848441	74611	558000
1908	823271	69422	570000
1909	819750	78172	545000
1910	900000	85513	561000
1911	981400	84888	604000
1912	969925	92379	624000
1913	1014225	95341	575500
1914	-	81221	487950
1915	-	40904	419919
1916	-	11214	243540
1917	83150	17958	36126
1918	110000	38729	64258